

Томас Манн (укладач)

Європеїзація української юридичної освіти

Матеріали конференції у рамках
Німецько-українського правознавчого діалогу

Том 2: українська версія

Universitätsdrucke Göttingen

Томас Манн (укладач)
Європеїзація української юридичної освіти

Dieses Werk ist lizenziert unter einer
[Creative Commons
Namensnennung - Weitergabe unter gleichen Bedingungen
4.0 International Lizenz.](#)

erschienen in der Reihe der Universitätsdrucke
im Universitätsverlag Göttingen 2016

Томас Манн (укладач)

Європеїзація української юридичної освіти

Матеріали конференції у рамках
Німецько-українського
правознавчого діалогу

Том 2: українська версія

Universitätsverlag Göttingen
2016

Bibliographische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <<http://dnb.dnb.de>> abrufbar.

Gefördert durch das Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF)

Anschrift des Herausgebers

Prof. Dr. Thomas Mann

Georg-August-Universität Göttingen

Juristische Fakultät

Lehrstuhl für Öffentliches Recht, insbesondere Verwaltungsrecht

Platz der Göttinger Sieben 5

37073 Göttingen

<http://lehroeffr.uni-goettingen.de>

Dieses Buch ist auch als freie Onlineversion über die Homepage des Verlags sowie über den Göttinger Universitätskatalog (GUK) bei der Niedersächsischen Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen (<http://www.sub.uni-goettingen.de>) erreichbar. Es gelten die Lizenzbestimmungen der Onlineversion.

Satz und Layout: Bastian Lorenz

© 2016 Universitätsverlag Göttingen

<http://univerlag.uni-goettingen.de>

ISBN: 978-3-86395-291-4

Передмова

Відділ адміністративного права Інституту публічного права Геттінгенського університету імені Георга Августа ось уже понад 12 років підтримує наукові контакти з українськими правознавцями. Після спільних з проф. Р.С. Мельником конференцій, семінарів та публікацій з різних аспектів публічного права і завдяки тому, що він з 2014 року остаточно перейшов з Харківського національного університету до Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, співпраця з українськими колегами була значно інтенсифікована. Сприяли цьому й інституціоналізація ГО «Українсько-німецький правознавчий діалог» (див. щодо цього нижче публікацію Б. Шлоера та О. Шаблій), створення он-лайн видання «Право східноєвропейських країн» (Recht der Osteuropäischen Staaten, ReOS – www.reos.uni-goettingen.de) та відкриття на базі університету «Центру німецького права» (далі ЦНП – <http://zdr.knu.ua/de/>). Метою діяльності ЦНП є підтримка тісних та постійних наукових зв'язків між юридичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка та юридичними факультетами німецьких ВНЗ з таких напрямів: наукові дослідження та викладання, проведення наукових обмінів серед студентів і викладачів, викладання німецького права й удосконалення німецької мови, зокрема німецької правничої мови студентами і викладачами Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

21–22 листопада 2014 року завдяки фінансуванню Федерального міністерства з освіти та науки Німеччини стало можливим проведення масштабної конференції щодо реформування юридичної освіти в Україні. Українські та німецькі колеги обговорювали й розглядали можливості реформування юридичної освіти за західноєвропейським зразком. Учасники одностайно дійшли висновку, що саме німецька модель юридичної освіти може слугувати взірцем, адже вона надає студентам можливість вивчати практику

правозастосування та акцентує увагу на методах вирішення правових задач, що допоможе відійти від практикованого в Україні абстрактно-описового способу викладання і надасть студентам з автономним типом юридичного мислення можливість підготуватися до практичної юридичної діяльності. Як результат була видана «Біла книга з реформування української юридичної освіти» обсягом у 360 сторінок, що з метою розвитку даної дискусії на території всієї країни була поширена серед всіх юридичних факультетів України.

Також 17–18 листопада 2015 року за фінансування Федерального міністерства з освіти та науки Німеччини в Університеті Геттінгена було проведено українсько-німецький семінар, де увага акцентувалася на вирішенні більш значних за змістом питань стосовно розпочатого процесу реформування. Під час дводенного заходу тривала дискусія щодо процесу рецесії українськими факультетами «Білої книги», а також стосовно перших успіхів та перешкод при проведенні освітньої реформи. Крім цього, було заслухано звіт щодо подібного проекту реформування вищої юридичної освіти на Європейському факультеті в м. Калінінград, а також про досвід впровадження техніки вирішення юридичних казусів у юридичній освіті в країнах з перехідною економікою колишнього східного блоку. Завершують даний захід підсумкові доповіді про зміст української, німецької та американської освіти. Щоб основний зміст цього семінару став доступним широкій громадськості у даній частині збірника інформація викладена німецькою мовою, а в другій – українською. За хорошу роботу над макетом цього збірника на окрему подяку заслуговує від упорядника пан Бастіан Лоренц.

Геттінген, травень 2016
Проф. д-р Томас Манн

Вітальне слово

*Міхаель Шліхт, директор Відділу 213 (співпраця з Росією, США)
Федеральне міністерство освіти та науки Німеччини, Берлін*

Шановний професоре Кербер,
шановний професоре Майданик,
вельмишановна пані д-р Шаблій,
шановний професоре Манн,
пані та панове!

Від імені Федерального міністерства освіти та науки Німеччини щиро вітаю Вас із цією подією. Я дуже радий тому, що завдяки старанням пані д-ра Шаблій та проф. Манна ми маємо сьогодні честь бути гостями Юридичного факультету Геттінгенського університету. Місце для цього заходу було обрано не випадково, адже його проведення відбувається у стінах одного з найстаріших, найбільших та найбільш визнаних юридичних факультетів країни. Однак не менш вагомим є той факт, що в останні роки Університет Геттінгена показав значні досягнення у галузях європеїзації та інтернаціоналізації. Таким чином, не дивно, що тісні взаємозв'язки та обміни між науковцями Геттінгенського університету імені Георга Августа та Київського національного університету імені Тараса Шевченка сприяли зміцненню «Українсько-німецького правознавчого діалогу».

Україна, батьківщина наших гостей, є важливим партнером Німеччини. Це означає не лише те, що Україна, як безпосередній сусід Європейського Союзу, відіграє для нас важливу роль. Ми цінуємо цю країну за її тривалу історію розвитку наукової думки. Для нас Україна є партнером, у співпраці з

яким ми із задоволенням беремо участь в багатоманітних стратегічних дослідницьких проєктах. У глобалізованому світі наукова та технологічна кооперація не відбувається у країнах, що є ізольованими. Вона відбувається там, де здійснюються співпраця та обміни з компетентними партнерами. В Україні наразі панує дух оптимізму, як це мало місце за часів Помаранчевої революції 2004 року. Задля розвитку свого потенціалу та нового розуміння свого місця у Європі, на фоні багатьох змін і потрясінь, Україна потребує внутрішньої стабільності.

Уряд Німеччини зацікавлений у підтримці реформ, які б не лише швидко спрацьовували, а й мали вплив упродовж тривалого часу. Тому ми беремо активну участь у сфері надання консультацій стосовно проєктів реформ та законів, з метою підвищення якості проведення досліджень українськими університетами, інтернаціоналізації українських ВНЗ та дослідницьких установ, кооперації фінансованої з державного бюджету дослідницької діяльності з інноваційним сектором. Для зміцнення громадянського суспільства освіта і наука відіграють вирішальну роль, оскільки вони працюють з молоддю, а відтак впливають на добробут наступних поколінь. Завдяки освіті та дослідженням ми надаємо молоді перспективу, підсилюємо плюралізм, прищеплюємо спільні цінності. Тож інтенсифікація освітньої й наукової співпраці між нашими країнами матиме вплив на широкі суспільні кола.

Нинішній правознавчий діалог є наглядним прикладом для подальшого втілення мети. Майже рік тому на першому великому заході з цієї тематики було наголошено, що в Україні необхідно провести реформу як юридичної освіти зокрема, так і університетської загалом. Саме нові еліти, які не будуть паралізовані старими корумпованими структурами, повинні прозоро та інновативно проводити реформи у сферах юстиції, поліції, адміністративних органів та багатьох інших публічних сферах задля загального блага всього суспільства. Саме юристи мають бути гарантами того, щоб у сферах політики та юстиції панувала справедливість, а державні органи справедливо поводитися з громадянами. Таким чином, виникає нова опора суспільства. Саме адміністративне та цивільне право охоплюють багато сфер буденного життя суспільства. Завдяки даним галузям права громадяни покладають надії на отримання правової певності та балансу інтересів. Авторами з обох країн вдалося створити «Білу книгу з реформування юридичної освіти» обсягом у 350 сторінок. Ця праця була поширена серед усіх юридичних факультетів України, що, безумовно, підсилюватиме процес реформування.

Ви як експерти протягом наступних двох днів матимете можливість обговорити як реакцію на книгу з реформування юридичної освіти, так і досвід проведення подібної реформи на «Європейському факультеті» у м. Калінінград у балтійських країнах та Республіці Молдова. Метою цього заходу є обговорення цієї проблематики у паралельно діючих групах і вироблення конкретних методичних підходів у галузях кримінального,

цивільного й публічного права, а також ідей щодо налагодження сталої співпраці та стратегічних альянсів у сфері юриспруденції. Співпраця між Україною та Німеччиною втілюється в життя насамперед завдяки праці науковців та експертів. Разом Ви та ваші колеги успішно втілили багато наукових проєктів, завдяки чому було створено підґрунтя для подальшого виконання нових завдань, за що я Вам щиро вдячний. Цей семінар є продовженням цієї довготривалої співпраці. Я вдячний професору Т. Манну за його організацію та твердо переконаний, що плідна співпраця між обома країнами буде збережена і в майбутньому. Бажаю Вам протягом цього дводенного заходу надихаючих дискусій та подальшого успіху.

Зміст

Передмова укладача	5
Вітальне слово	7
Частина 1. Актуальний стан реформи юридичної освіти в Україні	15
Німецько-український правознавчий діалог: вчора – сьогодні – завтра <i>д-р Бернгард Шльоєр, Мюнхен</i> <i>д-р Олена Шаблій, Київ</i>	17
Стратегія реформування юридичної освіти в Україні <i>проф. Роман Майданик, Київ</i>	23
Освітнє право України у контексті європеїзації освіти <i>проф. Сергій Мосьондз, Київ</i>	35

Відгук та критичні зауваження до проекту «Стандарту бакалавра» української юридичної освіти <i>проф. Бернд Геінріх, Тюбінген</i> <i>Дімітрі Кесслер, Берлін</i>	41
Частина 2. Європеїзація юридичної освіти в інших країнах	87
Спроби реформи в російській юридичній освіті: Єврофакультет в Калінінградському державному університеті імені Іммануїла Канта <i>проф. Дітріх Раушнінг</i>	89
Досвід ознайомлення з технологією опрацювання (розв’язання) правових спорів/справ і навчання цій технології при підготовці юристів країн з перехідною економікою <i>проф. Томас Шміту, Кишинів (Молдова)</i>	109
Частина 3. Юридична освіта: зв’язок з практикою та методика	123
Форми практичних завдань у юридичній освіті України <i>доц. Іван Ромащенко, Київ</i>	125
Юридична освіта спрямована на практику: використання правової допомоги студентів та судових дебатів в адміністративному праві <i>проф. Томас Манн, Геттінген</i> <i>дипл. юрист Хелен Віландс, Геттінген</i>	133

Юридична освіта у Сполучених Штатах Америки*Тетяна Соколан, Київ*

145

**Результати проведення українсько-німецького семінару
«Європеїзація юридичної освіти в Україні»***Катерина Утченко, Київ*

151

Список учасників

157

Частина 1.

**Актуальний стан реформи юридичної освіти в
Україні**

Німецько-український правознавчий діалог: вчора – сьогодні – завтра

Д-р Бернхард Шлоер, Мюнхен, д-р Олена Шаблій, Київ

Громадська організація «Українсько-німецький правознавчий діалог» (далі – ГО «Діалог») розпочала свою діяльність не так давно (19 березня 2015 року об'єднання було офіційно зареєстроване у Державному реєстрі України як громадська організація). Та попри 70-річне «затишшя» у своїй діяльності німецько-український правознавчий дискурс має багаторічну історію. Взяти хоча б викладацький склад другої половини XIX – початку XX століття Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (заснованого у 1834 р.): третина, а в деякі періоди чи не половина викладачів мали німецьке походження. Це родини Бунге, Ренненкампф та Штруве, професор Е.-Р. Траутфеттер, Е. Бергманн, Р. Базінер, Д. Белінг, В. Бессер, Ф. Борнгаут, О. Айхельманн, Й. Вальц та ін. (загалом архіви дають інформацію про понад 1200 осіб). А більшість вітчизняних професорів-юристів, серед яких К.О. Неволін, Й.С. Гамбаров, Й.В. Спекторський, В.О. Кістяковський та ін., здобували вищу юридичну освіту в німецьких університетах¹. Їхні роботи, як і саме право того періоду, засвідчують про тісний зв'язок тогочасної юридичної теорії та практики з розвитком правничої думки у Європі. Адже й

¹ Див. біографії в: Банчук О. Публічне право і приватне право: Історія українських вчень та сучасність. – К. : Вид-во «Конус-Ю», 2008.

чимало німецьких та австрійських професорів викладало в університетах на всій території сучасної України²

Хоча у 1918 році ця співпраця перервалася, однак і в умовах примусової еміграції вона продовжувала нагадувати про себе. І доказом цього є вражаюча публікація групи українських юристів діаспори про законопроекти у сфері адміністративного права³.

З відновленням у 1991 р. української державності це співробітництво, на жаль, не стало систематичним і не набрало форми довгострокового плану співпраці між численними представниками українських та іноземних правових систем⁴.

Право, як відомо, тісно пов'язане з мовою і культурою. Саме тому мовні бар'єри та, відповідно, низький рівень знань українських юристів у сфері сучасних європейських (передусім німецьких) юридичних тенденцій справедливо вважають однією з важливих перешкод на шляху до реформування вищої юридичної освіти в Україні⁵.

З огляду на це ГО «Діалог» поставила собі за мету послідовно і безперервно заповнювати існуючі прогалини. Об'єднання працює міждисциплінарно – з лінгвістами, юристами та програмістами у сфері юридичного перекладу, а також з істориками та представниками громадських організацій. Члени «Діалогу» займаються актуальними темами сучасного права, публікують наукову та методичну літературу, проводять семінари, конференції та інші заходи, на яких обмінюються знаннями і дискутують⁶.

² Abaschnik V. O. (Charkow), Rechtswissenschaft und Juristenausbildung in der Ukraine am Beispiel der Universität Charkow (1804–1920) in: Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert, Hrsg. Zoran Pokrovac, Frankfurt am Main: Verlag V. Klostermann, 2010. – S. 1 ff.

³ Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України / Укладачі: Грищенко І.С., Бевзенко В.М., Коваль С.О., Бевз А.І., Паламарчук І.В., Гура О.В., Кравченко А.В., Сметанюк Р.С.; За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Грищенко І.С. — К.: Дакор, 2015. – 500 с., рецензія у: Osteuropa-Recht, 2016. – S. 125 (Bernhard Schloer). Див. також Schloer B. Kornuta R., Verwaltungsgerichtsbarkeit in der Ukraine: Entwurf eines Gesetzes über die Gerichte für Verwaltungs- sachen aus dem Jahr 1932, Berlin/Kiew, 2011.

⁴ Knieper R. Juristische Zusammenarbeit: Universalität und Kontext; Universumverlag, Wiesbaden, 2004. – S. 26, 89 ff., 104 ff; Шлоер Б. Передумови для юридичного дискурсу у європеїзованому та глобалізованому праві / Б. Шлоер // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листопада 2012 р.) / ред. кол.: В.В. Коваленко, О.М. Джужа, М.В. Костицький та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 14–16 (Schloer B. Voraussetzungen für den juristischen Diskurs unter dem Einfluss der Europäisierung und Globalisierung, Vortrag auf der VIII. Ukrainischen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (Kyiv, 30 November 2012), Hrsg. V. Kovalenko, O. Dschuscha, M. Kostizkij und andere. – Kiew, 2012. – S. 14–16).

⁵ Z. B. Shablyi O. Rechtsübersetzung in modernen Rechtsordnungen und -kulturen: Herausforderungen bei der deutsch-ukrainischen Übermittlung rechtlicher Inhalte In: Translationswissenschaftlicher Nachwuchs forscht (Forum Translationswissenschaft 17). Zybatow, Lew N. / Ustaszewski, Michael (Hrsg.) Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang, 2012. – s. 71–88.

⁶ Детальніше про діяльність Діалогу див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rechtsdialog.org>

Хоча українське право і взяло доволі стрімкий курс на розвиток та втілення європейських стандартів, сьогодні воно постало перед серйозними викликами. Адже, у розмовах сьогодні про український закон, рано чи пізно почуєш: «Закон у нас не діє». Такі висновки кожен обґрунтовує по-своєму. Видавці цієї збірки, доповідачі та учасники заходу, проведеного в м. Геттінген 7–18 листопада 2015 року, також неодноразово чули це твердження.

Проаналізувавши матеріали архівів, прес-релізи, публікації, каталоги та завдяки власному досвіду, можна навести численні приклади тих кроків, які були здійснені задля подолання недоліків. Проте незмінним лишається лише той факт, що зміни не були спрямовані на реформування юридичної освіти. І пояснення тому одне – йдеться про Гераклову працю, яка може стати Сізіфовою.

Та попри все, у 2011 році група правознавців Геттінгенського університету та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка вирішила розпочати реформування української вищої юридичної освіти, для успішного проведення якої ключовим було розуміння того, що юридична реформа потребує «нових» юристів. І ці «нові» юристи нині здобувають освіту не тільки завдяки окремим семінарам чи відповідним брошурам, як це у нас часто трапляється, але й шляхом реформування навчального процесу та оновлення навчальних матеріалів.

Робота над втіленням цих двох аспектів розпочалася. Так у листопаді 2014 року у Києві відбулася Перша міжнародна конференція на тему «Реформування вищої юридичної освіти в Україні»⁷, а навесні 2015 року вийшла у світ «Біла книга з реформування української юридичної освіти»⁸ та перший підручник, в якому реалізувався новий підхід до написання наукової літератури⁹. У вже у жовтні 2015 року на юридичному факультеті Геттінгенського університету імені Георга Августа відбулася Друга конференція, присвячена цій же тематиці.

⁷ Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід» / Київ, 21 і 22 листопада 2014; Федеральне міністерство освіти і науки Федеративної республіки Німеччина; Університет імені Георга Августа м. Геттінгена, Юридичний факультет; Київський національний університет імені Тараса Шевченка юридичний факультет; Центр німецького права; Німецько-український правознавчий діалог. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – 144 с. та [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zdr.knu.ua/de/zakhody-2/nimetskomovni-seminary/266-konferenz-europaeisierung-der-ukrainischen-juristischen-ausbildung-deutsch-ukrainische-erfahrungen>

⁸ Біла книга з реформування української юридичної освіти (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції "Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід" / Київ, 21 і 22 листопада 2014 ; Федеральне міністерство освіти і науки Федеративної Республіки Німеччина ; Університет імені Георга Августа м. Геттінгена, юридичний факультет ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет ; Центр німецького права ; Німецько-український правознавчий діалог / Упорядники: Роман Мельник, Олена Шаблій, Бернгард Шлоер. – Київ : Корпорація «Науковий парк Київський університет імені Тараса Шевченка»; Панов, 2015. – 360 с.

⁹ Загальне адміністративне право: підручник / [Грищенко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші]; за заг. ред. І. С. Грищенка. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 568 с.

Обмінюючись цікавими ідеями та досвідом, експерти зосередилися на конкретній тематиці, а саме – практичному застосуванні теоретичних знань. Насамперед йшлося про те, що вища освіта концентрується на здобутті практичних вмінь, хоча ця проблема є типовою не лише для юридичної освіти – загалом вона має універсальний характер. Про це дискутували і дискутують у Німеччині. Це питання настільки ж давнє, як і сама новочасна юридична освіта. Саме тому, референдаріат (юридична практика) у Німеччині вважається найважливішою складовою навчального процесу. Але не обходиться і без претензій. Так, наприклад, в адвокатських колах постійно вимагають запровадження для майбутніх адвокатів проходження спеціального додаткового обов'язкового навчального курсу за напрямом підготовки «асессор-адвокат».

Треба сказати, що ті аспекти «віддаленості» практичного застосування набутих вмінь студентів, про які дискутують у Німеччині, лише частково піддані критиці в українській вищій юридичній освіті. Йдеться про відсутність навчальних методів застосування права, тобто етапу переходу від юридичного запитання до юридично обґрунтованої відповіді. Це впадає у вічі не одразу, а лише при ознайомленні, дослідженні та порівнянні української юридичної літератури з німецькою. Найяскравіше це проявляється при порівнянні коментованої літератури: німецькі коментарі розміщені після дослівного тексту коментованого параграфу або статті та вказують на причини складу злочину, містять тлумачення, здійснені судочинством, та розкривають суть судових наслідків. Натомість український коментар тяжіє до теоретичного пояснення статті, не вдаючись при цьому до розкриття причин злочину, та до цитування висновків судової практики. Тобто, це – теоретична інформація загального характеру, зміст якої приносить мало користі при вирішенні питань та застосуванні правил у конкретних казусах.

Навчальні підручники наповнені теорією і не передбачають поетапного застосування знань та права. «Запитання для контролю» наприкінці параграфів радше допомагають пересвідчитися в тому, чи студент часом не дримав при прочитанні даної інформації. А літератури з вправами та прикладами майже немає.

Тож учасники Геттінгенської конференції частково перебувають на тій стадії, на якій вони перебували після конференції у Києві – у процесі запровадження юридичної методології та методів вирішення казусів на заняттях з права. Щоправда, не всі перешкоди на шляху до досягнення цієї мети, як це часто трапляється в Україні, можна передбачити. Так, підручника «Юридична методологія», що вийшов друком у 2004 році і є перекладом та адаптацією книги Р. Циппелюса¹⁰, вже давно немає у продажу. А вдруге

¹⁰ Р. Циппелюс. Юридична методологія; пер., адапт., прикл. з права України і список терм. Р. Корнута; Програма технічної допомоги Європейського Союзу (Тасіс) Україні. – К.: Реферат, 2004. – 176 с.

український переклад вже багато років чекає на перевидання. Тож для тих українських викладачів, які здобули в Німеччині досвід обговорення казусів, залишається можливість поділитися ним лише на своїх лекціях. Але йдеться про поодинокі випадки набуття такого досвіду. Як наслідок, наприкінці навчання під час іспиту з права можна перевірити лише теоретичні знання студентів.

Наступна важлива проблема – навчальна література, обсяг якої на вітчизняному ринку не відповідає тій кількості, яка необхідна для забезпечення вищої освіти юристів і яку вони, без сумніву, потребуватимуть найближчим часом. Хоча уряд та парламент України вже протягом тривалого періоду пристосовують національне законодавство до критеріїв ЄС, із моменту підписання Договору про Асоціацію цей процес набрав нової сили, пришвидшився та став більш інтенсивним. А це означає, що юристи мають працювати з правом, для якого вони не отримали ані належної вищої освіти, ані можливості здобути необхідні знання.

Правда, науковці юридичного факультету КНУ імені Т.Шевченка своїм підручником про загальне адміністративне право довели, що вони можуть писати сучасні навчальні підручники. Однак ще немає літератури з особливого адміністративного права, яка відповідала б потребам щодо висвітлення змісту, структури та глибини даної галузі. Для написання таких робіт недостатньо часу, який виділено українським доцентам та професорам і складає від 16 до 20 годин на тиждень. До того ж, не враховуються додатковий час на підготовку та бюрократичні моменти на кафедрі. Здебільшого написання таких підручників відбувається на неналежному рівні, без асистентів, допоміжного персоналу, що є типовим для українських юридичних факультетів. Звідси виникає низка запитань та проблем, які необхідно вирішити, адже, коротко кажучи, йдеться не про «більше або менше», а про «або – або».

Загалом конференція, що відбулася в м. Геттінген, сприяла усвідомленню усіх «хвороб» української юридичної освіти, що, як показує досвід, змушує розпочати її свосерідне лікування – тобто взяти до рук ручку і розпочати роботу.

У будь-якому разі учасники конференції поставили це собі за мету. А на разі вони вдячні своїм німецьким колегам за цікавий досвід та професійну організацію конференції.

Стратегія реформування юридичної освіти в Україні

Проф. Роман Майданик

1 Головні недоліки системи вищої юридичної освіти в Україні

Недоліки якості освіти можна виокремити в різних структурних елементах системи вищої юридичної освіти (сферах вищої юридичної освіти).

1.1 Організація та управління (організаційно-управлінські засади):

- не виправдано велика кількість ВНЗ, що здійснюють підготовку юристів (наприклад, факультет соціології і права НТУУ КПІ, юридичний факультет Національного університету біоресурсів і природокористування України);
- відсутність державного стандарту з вищої юридичної освіти та єдиної методики правозастосування в діяльності юриста;
- відсутність обґрунтованої системи критеріїв якості вищої юридичної освіти та механізму їх застосування;
- дотепер не вироблено нормативний акт (Положення), що формалізує статус і деталізує засади функціонування Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (основний суб'єкт у галузі реформування вищої освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту»);
- не започатковано діючий механізм взаємодії між компетентними інституційними суб'єктами (МОН України, Національне агентство) та

представниками експертного середовища (у тому числі міжнародними експертами) й Вищих навчальних закладів, громадськості; зокрема, відсутнє незалежне об'єднання представників провідних правових шкіл України (на рівні керівництва), що має координувати діяльність у галузі реформування вищої юридичної освіти з МОН України та Національним агентством;

1.2 Матеріально-фінансове забезпечення:

- відсутність системи фінансового забезпечення видання наукової літератури, навчальних та навчально-методичних матеріалів, що потрібні для якісного викладання правових дисциплін;
- недостатній рівень технічного забезпечення мобільності навчального процесу (технічне обладнання при проведенні лекційних занять; технології для можливості дистанційного навчання);
- відсутність ефективної системи фінансування кафедри, інституту, факультету внаслідок застосування виключно централізованого підходу до розподілу ресурсів у даній сфері, що виключає можливість варіативного та ініціативного залучення коштів (фінансування університету з державного бюджету та нормування матеріально-технічного і фінансового забезпечення ВНЗ – ст. 13, 29 Закону України «Про вищу освіту»).

1.3 Освітній процес:

Визначальні недоліки:

- розрив між інформаційною та практичною складовою в освітньому процесі (значна якісна невідповідність між студентом-випускником юридичного факультету та практикуючим юристом, включаючи питання допуску до юридичної професії);
- відсутність діючої внутрішньої системи контролю якості вищої юридичної освіти (на рівні університету, факультету).

1.4 Викладання та навчання:

- падіння мотивації студентів до навчання та неефективна самостійна робота;
- часткова дія принципу вільного вибору студентами навчальних дисциплін;
- відсутність системи захисту викладачів, які можуть залишитися без навантаження у разі остаточного введення в дію принципу вільного вибору навчальних дисциплін;
- відсутність механізму контролю якості викладацької діяльності;
- відсутність механізмів моніторингу та опрацювання думки студентів щодо різних аспектів юридичної освіти (у тому числі щодо загального реформування та викладання);

- відсутність системи методологічних засад формування юридичного мислення (формування та розвиток навичок критичного мислення, критичного аналізу, юридичного письма, юридичної аргументації, інших практичних навичок замість механічного процесу опрацювання інформації, насамперед, шляхом її запам'ятовування. Доцільність започаткування курсів: Введення в професію юриста; Правове мислення як концептуальна передумова здобуття юридичної професії; Юрист як суб'єкт пізнавальної діяльності; Засади практичної діяльності юриста);
- неефективна система організації іспитів студентів, що супроводжується упередженістю та відсутністю об'єктивного характеру при оцінюванні студентів, у тому числі при державній атестації;
- відсутність результативного інституційного механізму забезпечення якості державної атестації студентів (зокрема, виконання викладачами факультету функцій членів державної атестаційної комісії);
- недосконала система критеріїв для визначення навантаження викладачів.

1.5 Науково-дослідна робота:

- незначна мотивація суб'єктів освітнього процесу щодо зайняття науковою діяльністю, зумовлена не забезпеченою на достатньому рівні можливістю участі в науково-дослідних проектах (насамперед міжнародних) та незначним рівнем фінансування;
- переважно фіктивний характер створених елементів діючого механізму забезпечення науково-дослідної роботи (Наукова частина);
- відсутність розмежування/диверсифікації наукової та адміністративної/управлінської діяльності на факультеті;
- необхідність активізації ролі вчених рад у забезпеченні ефективної науково-дослідної роботи;
- пріоритетність тематичного планування замість проектного.

2 Стан і перспективи реформування вищої юридичної освіти в Україні

Сучасні умови економіки та потреби правової держави потребують нової якості підготовки юристів. В умовах верховенства права країні потрібні юристи, які знають і поважають моральні цінності та ідеали демократії.

Особлива важливість проведення реформи юридичної освіти в Україні зумовлена тим, що вона безпосередньо пов'язана з судовою реформою та реформою правоохоронних органів.

Міністерство планує вже в цьому навчальному році ввести стандарт юридичної освіти, а також пілотний проект з тестування юристів-бакалаврів при вступі на магістерську програму.

Проект стандарту освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої юридичної освіти передбачає збільшення обсягів вивчення професійно орієнтованих дисциплін, навчально-виробничої практики, а також обов'язкове вивчення всіх фундаментальних галузей права. Проект стандарту пропонує зробити фіксованими терміни навчання: чотири роки для бакалаврів та п'ять – для магістрів¹.

Триває робота по створенню науково-методичної ради при Міністерстві, після якої будуть створюватися науково-методичні комісії, які затверджуватимуть стандарти, зокрема, з юридичної освіти. Склад ради та комісій формуватиметься на конкурсній основі. Міністерство планує ввести такі ж стандарти з інших спеціальностей. Стандарт описуватиме компетенції, якими повинен володіти випускник. Стандарт не вказуватиме університетам, які предмети викладати². З наступного навчального року Міністерство планує зробити обов'язковим тестування бакалаврів-юристів при вступі на магістратуру. На думку першого заступника Міністра, таке тестування дозволить покращити якість юридичної освіти, а також більш об'єктивно оцінювати рівень їх знань. Сьогодні вже близько 30 вищих навчальних закладів виявили бажання долучитися до проекту.

2.1 Основні напрями реформування юридичної освіти в Україні

Говорячи про Стратегію Міністерства освіти і науки України (надалі – Міністерство) щодо реформи вищої юридичної освіти в Україні слід насамперед зазначити, що такий документ наразі знаходиться в процесі розробки. Початку його підготовки передували численні круглі столи та конференції, що проводилися за участю різних наукових установ і навчальних закладів, та були присвячені стану юридичної освіти в Україні, проблемам та викликам її реформування.

Певну роль при підготовці цього документу зіграли такі організації як координатор проекту ОБСЄ в Україні та регіональна місія агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Це пояснюється, зокрема, тим, що результати їх роботи знаходяться у публічному відкритому доступі, і відповідно вказують як на проблеми в цій сфері, так і на рекомендації щодо їх подальшого вирішення.

Так, Координатором проекту ОБСЄ в Україні було підготовлено звіт «Стан юридичної освіти та науки України (результати дослідження)» (Київ, 2009-2010)³

¹ Совсун І. Розробка стандартів у галузі «Право» підвищить якість юридичної освіти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/11/09/prezentacziya-proektu-svyuo/>

² Совсун І. Вказ. пр.

³ Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true>

У вказаному звіті поряд з урахуванням іноземного досвіду таких країн як Велика Британія, Франція, Німеччина, Польща, висвітлено такі основні питання, з якими пов'язані найбільші виклики сьогодення у сфері сучасної правничої освіти:

- юридична професія, доступ до неї та її вплив на юридичну освіту;
- оцінювання змісту навчальних програм за циклами;
- юридична наука;
- організація навчального процесу та методика викладання правничих дисциплін.

2.2 Єдиний державний (національний) стандарт юридичної освіти

Зупинимося детальніше на деяких із згаданих питань.

Як відзначається у звіті, існують відмінності у правовому регулюванні питань, пов'язаних із доступом до юридичної професії, однак незважаючи на такі відмінності в межах Європи є багато спільного. «Зважаючи на зв'язок правничої професії та правничої освіти, для європейського простору характерним є вплив професійно-громадського середовища юристів на формування стандартів юридичної освіти й акредитацію юридичних шкіл, тоді як із боку держави такий вплив певною мірою може здійснювати міністерство юстиції. В Україні діє низка громадських організацій різних юридичних професій: суддів, адвокатів, нотаріусів, прокурорів тощо – однак ані жодна з них, ані Міністерство юстиції не впливають на формування стандартів юридичної освіти чи акредитацію юридичних факультетів.»⁴

Зроблений у звіті висновок щодо тісного зв'язку юридичної освіти та юридичної професії відсилає до положень Закону України «Про вищу освіту», у п. 6 ч. 3 ст. 10 якого передбачено, що стандарт вищої освіти передбачає вимоги до професійних стандартів (за наявності останніх). Попри існування в праві України певних стандартів (правил, кодексів) поведінки окремих категорій представників юридичної професії (судді, прокурори, адвокати), в Україні відсутня єдність і нормативність у стандартах юридичної професії. Від впровадження уніфікованих професійних стандартів юристів залежить також імплементація відповідних освітніх стандартів.

Питанням потреби стандартизації та критеріїв оцінки юридичної освіти приділяється увага у багатьох наукових і статистичних джерелах⁵, і тому ця

⁴ Там само. – С. 59.

⁵ Витяг зі звіту про дослідження думки роботодавців щодо знань, вмінь, навиків і професійних цінностей, якими має володіти випускник юридичного ВНЗ, щоб відповідати сучасним вимогам ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/Summary_Report_on_Legal_Profession_Practice_Analysis_UKR.pdf; Інтерв'ю з Андрієм Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/118702-chlen_vryu_andriy_boyko_nalezchna_yuridichna_osvita_stane_

тема має стати лейтмотивом освітньої політики Міністерства освіти і науки України.

Нині має місце розрив між потребами юридичної професії і тим, чим забезпечує юридичну професію юридична освіта. Це було яскраво відображено у звіті, підготовленому за участю проекту USAID «Справедливе правосуддя» «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці», де зазначалось таке:

- випускники мають проблеми з розумінням професійних цінностей;
- невміння випускників застосовувати на практиці набуті теоретичні знання;
- брак у них практичних вмінь і навичок.

Для скорочення такого розриву експертами пропонується запровадити єдиний державний (національний) стандарт юридичної освіти, який би базувався на стандартах правничої професії за основними напрямками діяльності. Саме такі рекомендації містяться у Білій книзі з реформування української юридичної освіти⁶, а також були сформульовані за підсумками обговорення результатів дослідження думки роботодавців щодо знань, вмінь, навичок і професійних цінностей, якими має володіти випускник юридичного ВНЗ, щоб відповідати сучасним вимогам ринку праці під час круглого столу 04 грудня 2014 р. в м. Києві за участі представників міністерства освіти і науки та міністерства юстиції України, роботодавців, фахових спільнот, провідних правничих шкіл та асоціацій студентів- правників. Продовження співпраці між представниками юридичної професії, роботодавцями і працівниками освітньої сфери у цьому напрямку сприятиме узгодженню критеріїв оцінювання поведінки фахівців у галузі права та критеріїв надання освітніх послуг.

2.3 Незалежне оцінювання якості юридичної освіти зовнішніми експертами

Серед напрямів подальшого реформування юридичної освіти варто відзначити введення незалежного оцінювання якості правничої освіти зовнішніми експертами. Таке оцінювання було вперше проведено на базі юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана

dod.html; Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні. – Режим доступу: <http://univer.km.ua/koncept.htm>

⁶ Біла книга з реформування української юридичної освіти (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід» / Упорядники: Роман Мельник, Олена Шаблій, Бернард Шальсер. – Київ: Корпорація «Науковий парк Київський університет імені Тараса Шевченка»; Панов, 2015. – С. 19.

Франка, з відповідним виданням Методології проведення зовнішнього незалежного оцінювання процесів забезпечення якості юридичної освіти⁷.

Враховуючи те, що проведення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм згідно п. 2 ч. 2 ст. 16 Закону України «Про вищу освіту» входить до системи забезпечення якості вищої освіти, таке незалежне оцінювання якості правничої освіти може стати обов'язковим атрибутом української правничої освіти.

Поряд із запропонованими підходами та рекомендаціями, що відображені у відповідних звітах і концепціях, активно обговорюються питання щодо впровадження системи вимірювання знань якісними методами і засобами, а саме передбачається розвиток тестологічної і психометричної культури. Іншими словами, працівники освітньої сфери мають оволодіти навичками щодо розробки і використання математично та статистично обґрунтованих тестувань.

Практична імплементація цієї ідеї може виразитись у запровадженні обов'язкового загально-національного оцінювання в магістратуру. Пілотний проект, відповідно до якого при вступі до магістратури будуть використовуватися стандартизовані тести, розроблені з урахуванням статистично вивірених підходів до оцінювання буде запущено у добровільному порядку у вступній компанії 2016 року. В подальшому такі іспити можуть стати обов'язковими для вищих навчальних закладів, якими здійснюється прийом студентів до магістратури.

Певною мірою відрізняється від зазначеного підходу інша ідея, що стосується розвитку юридичної освіти. Йдеться про наскрізну підготовку спеціалістів у галузі права, з усуненням необхідності у додатковому вступі до магістратури. Відтак, особа, яка вступає на перший курс, отримує можливість навчатися до здобуття освітнього рівня «магістр». Такий підхід усуває певні корупційні ризики та ризики імовірних зловживань, що присутні при вступі абітурієнтів до магістратури. Підтримка такої ідеї усуває необхідність в запровадженні незалежної оцінки знань для вступників до магістратури через власне їх відсутність. Разом з тим, наскрізна підготовка магістрів не означає, що загально-національне оцінювання не може відбуватись при отриманні ступеня магістра. Навпаки, система випробувань при здобутті повної вищої освіти має базуватись на засадах системності і фаховості, а тому проведення належним чином апробованих тестувань серед студентів дозволить якісно оцінити отримані ними знання.

⁷ Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/External_Assessment_Methodology_UKR.pdf.

3 Інші пріоритетні складові системи, які треба покращити

Іншими пріоритетними складовими системи, які треба покращити, є організаційно-управлінська складова, матеріально-технічне забезпечення та освітній процес (насамперед, усунення вищезазначених визначальних загальних недоліків освітнього процесу).

Складові системи, на які варто зосередити зусилля, щоб досягти відчутних позитивних змін протягом 3–5 років

На нашу думку, почати необхідно з вирішення вищезазначених проблемних питань організації управління й матеріально-технічного забезпечення (зменшення кількості юридичних факультетів, реальне функціонування Національного агентства з якості освіти, створення Асоціації представників правничих факультетів, обговорення реформи вищої юридичної освіти, створення державного стандарту з вищої юридичної освіти та єдиної методики правозастосування в діяльності юриста; створення обґрунтованої системи критеріїв якості вищої юридичної освіти та механізму їх застосування).

Водночас необхідно організувати проведення зовнішнього незалежного оцінювання якості юридичної освіти на правничих факультетах (вже проводилося на юридичному факультеті Львівського національного університету імені І. Франка за існуючою методологією, яка базується на Європейських стандартах та дороговказах із забезпечення якості вищої освіти в європейському освітньому просторі).

Після цього видасться можливим вирішувати окремі вищезазначені проблеми освітнього процесу (наприклад, аналіз та обговорення на рівні факультетів і (або) кафедр державного стандарту з вищої юридичної освіти та єдиної методики правозастосування в діяльності юриста; формування методологічних засад формування юридичного мислення та, відповідно, перегляд навчальних програм; реформування засад практичної роботи студентів; запровадження системи рейтингу викладачів).

3.1 Застосування іноземного досвіду

При проведенні зовнішнього незалежного оцінювання якості юридичної освіти та реформі вищої юридичної освіти в цілому необхідно використати інституційні критерії, запропоновані у Європейських стандартах і дороговказах із забезпечення якості вищої освіти в європейському освітньому просторі (7 елементів: внутрішня політика та процедури забезпечення якості; затвердження, моніторинг і періодичний перегляд програм навчальних дисциплін і вимог до освітньо-кваліфікаційних рівнів; добір та оцінювання студентів; забезпечення якості професорсько-викладацького складу; навчальний план, методики викладання, навчальні ресурси та підтримка студентів; адміністрування та інформаційні системи; публічність інформації).

Корисними можуть бути окремі положення Стандартів і Правил процедури акредитації правових шкіл Американської асоціації юристів (зокрема, положення щодо розподілу компетенції між університетом і факультетом у сфері фінансування).

При створенні державного стандарту з вищої юридичної освіти та єдиної методики правозастосування в діяльності юриста слід детально проаналізувати досвід окремих європейських держав і вирішити питання щодо можливості й доцільності вибору конкретного підходу (німецька концепція «єдиного» або «повного» юриста; запровадження класифікації юридичної професії: адвокат, нотаріус, прокурор, суддя, юридичний радник на прикладі Нідерландів, Австрії, Польщі).

3.2 Зобов'язання України перед Європою щодо вдосконалення системи згідно з євростандартами

Відповідно до ст. 431 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, сторони зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема, з метою реформування та модернізації систем вищої освіти; сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу (Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (Болонья, 19 червня 1999 року); підвищення якості та важливості вищої освіти; поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами; розширення можливостей вищих навчальних закладів; активізації мобільності студентів та викладачів; спрощення доступу до отримання вищої освіти.

Таке співробітництво має базуватися, зокрема, на Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради від 15 лютого 2006 року про подальше європейське співробітництво в галузі забезпечення якості вищої освіти (№ 2006/143/ЄС) та Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2008 року щодо створення європейської кваліфікаційної системи для можливості отримувати освіту протягом усього життя (№ 2008/С 111/01).

Організаційні аспекти, які треба врахувати: роль і рівень повноважень кафедри, факультету, університету, Міністерства освіти і науки

Слід врахувати, насамперед, механізм взаємодії між МОН, Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, університетами та вченими радами, що визначений у Законі України «Про вищу освіту». Роль і рівень повноважень кафедри та факультету при цьому в Законі не сформульовані повною мірою.

3.3 Оптимальне поєднання в проєкті покращення змісту навчальних програм, методик, кваліфікаційного рівня викладачів, технічного забезпечення

Покращення змісту навчальних програм, методик, кваліфікаційного рівня викладачів, технічного забезпечення мають бути спрямовані на подолання розриву між інформаційною та практичною складовою в освітньому процесі (наближення змісту навчальних курсів до сфери професійної підготовки юристів; збільшення обсягу практичної підготовки студентів шляхом запровадження різних форм практичних занять, спрямованих на формування професійних навичок, зокрема, складання юридичної документації, правових висновків, договірної роботи, вирішення ситуацій з розподілом функцій у невеликих групах та ін.; перегляд порядку організації та змісту державної атестації відповідно до сформованих державного стандарту вищої юридичної освіти та єдиної методики правозастосування; одержання доступу викладачами до іноземних наукових ресурсів, зокрема через удосконалення бібліотечного фонду). Покращення змісту навчальних програм, методик, кваліфікаційного рівня викладачів, технічного забезпечення має супроводжуватись започаткуванням внутрішньої системи контролю якості вищої юридичної освіти (на рівні факультету).

Важливою складовою якості юридичної освіти є ефективна система рейтингу і цитування наукових праць викладачів факультету як невід'ємна передумова доступу українських науковців-юристів до європейського ринку грантових ресурсів. Для впровадження системи рейтингу і цитування необхідно організувати проведення для викладачів факультету /ї інших учасників Проєкту/ серії тренінгів для викладачів із впровадження зазначеної системи, включення її до критеріїв формування заробітної плати, кар'єрного і наукового зростання.

3.4 Розмежування і недопущення конфлікту інтересів між науковою та господарською діяльністю на юридичному факультеті

Концепція має передбачати посилення повноважень і створення системи горизонтальних і вертикальних органів представництва науковців на факультеті у вигляді:

- наукова рада (вищий орган факультету з організації наукової діяльності);
- куратор факультету (виконавчий орган з організації наукової роботи факультету);
- директори наукових інститутів/відділів (базові інституції з організації та проведення наукової діяльності на факультеті);
- основними операторами з організації наукової діяльності на факультеті мають бути науковий куратор факультету та вищий орган факультету – вчена рада факультету, які мають змістовно забезпечувати загальне інформаційно-

консультативне забезпечення наукової діяльності на основі диверсифікації напрямів та рівнів дослідницької роботи;

- всі істотні повноваження з «організації та управління» науковою діяльністю мають бути виключною компетенцією виборного наукового куратора факультету, який є авторитетним вченим, якого обирає вчена рада факультету;

- фінансування наукової діяльності, в тому числі через гранти, має бути виключною компетенцією директора відповідного галузевого інституту/відділу факультету, керівником якого зазвичай є завідувач відповідної кафедри (наприклад, інститут проблем цивільного і міжнародного приватного права; інститут медичного права; інститут енергетичного права. Зазначені наукові структурні підрозділи факультету доцільно підпорядковувати в питаннях планування наукової діяльності, залучення зовнішнього фінансування та розпорядження отриманими коштами завідувачу відповідної кафедри чи іншому авторитетному професору у відповідній сфері науки);

- декан факультету, його заступники з організаційних та координаційних функцій мають забезпечувати аудиторії, інші організаційно-технічні питання наукового процесу; безпосереднє наукове керівництво у здобувачів, аспірантів, докторантів на другому рівні;

4 Показники вимірювання позитивних результатів

Слід враховувати інституційні критерії, визначені Європейськими стандартами та дороговказами із забезпечення якості вищої освіти в європейському освітньому просторі (7 елементів: внутрішня політика та процедури забезпечення якості; затвердження, моніторинг і періодичний перегляд програм навчальних дисциплін і вимог до освітньо-кваліфікаційних рівнів; добір та оцінювання студентів; забезпечення якості професорсько-викладацького складу; навчальний план, методики викладання, навчальні ресурси та підтримка студентів; адміністрування та інформаційні системи; публічність інформації).

Кожний із перерахованих критеріїв має свої показники для оцінки позитивних результатів.

Наприклад, таким показником для критерію «адміністрування та інформаційні системи» є наявність у навчальному закладі ефективної процедури збору, аналізу та використання відповідної інформації задля ефективного управління програмами навчання.

Для критерію «політика та процедури внутрішнього забезпечення якості» – наявність розробленої із залученням студентів та інших зацікавлених сторін офіційно оприлюдненої стратегії, політики та процедури щодо безперервного процесу покращення якості освіти.

Для критерію «навчальний план, методики викладання, навчальні ресурси та підтримка студентів» – забезпечення навчальним планом закладу ефективної підготовки студентів до юридичної кар'єри в органах державної влади, приватному секторі або науковій сфері; застосування навчальним закладом сучасних технологій викладання для забезпечення ефективності навчання.

5 Висновки

Отже, серед новацій, які в майбутньому можуть чекати українську юридичну освіту, можна назвати:

розбудова спроможної юридичної професії, яка буде функціонувати за стандартами якості (активними учасниками такої розбудови мають стати громадські організації на зразок American Bar Association у США, і цю нішу на українському юридичному ринку можуть заповнити, зокрема, одна з таких організацій як Національна асоціація адвокатів України, Асоціація правників України, Спілка юристів, тощо);

- розробка освітніх стандартів, нерозривно пов'язаних з професійними стандартами;

- інституційне оцінювання якості освіти (на даний час проводилось на добровільних засадах за бажанням вищих навчальних закладів);

- впровадження технологій тестування, розвиток тестологічної та психометричної культури, проведення зовнішнього незалежного тестування при вступі до магістратури, із основною ціллю проведення оцінки знань на виході із магістратури;

- наскрізна підготовка професіоналів, за результатами якої – випробування із відповідним здобуттям освітнього рівня магістра.

Крім того, за ініціативи університетської спільноти, враховуючи перспективи надання вищим навчальним закладам більшої автономії також можна очікувати розвитку локальних процесів розвитку вищої освіти, в тому числі розвиток методології. Наприклад, колективом кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка було запропоновано та опубліковано Методичний стандарт вищої юридичної освіти: форми підготовки і компетенції юриста⁸.

⁸ Майданик Р. А., Цюра В. В., Ромащенко І. О. Методический стандарт высшего юридического образования формы подготовки и компетенции юриста // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 6 / Под ред. Р. А. Майданника. – К.: Алерта, 2015. – С.537–545.

Освітнє право України у контексті європеїзації освіти

Проф. Сергій Мосьондз, Київ

1 Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку світового співтовариства можна остаточно стверджувати, що Українська держава вступила у новий етап державного розвитку, що характеризується появою нових відносин, які вимагають відповідного правового регулювання. Зміни у суспільному житті не могли не торкнутися й відносин, які виникають у сфері освіти, що мало своїм наслідком появу ідей про необхідність формування нової галузі права – освітнього права.

2 Аналіз останніх досліджень та публікацій

Саме цим, власне, і пояснюється той факт, що в сучасних умовах збільшилось число авторів, для яких інститути освітнього права стали предметом наукових досліджень. Серед них у першу чергу слід назвати Д.Є. Андрєєву, Б.І. Андрусипшина, В.В. Астахова, Р.Г. Валєєва, Н.О. Давидову, Г.О. Дорохову, С.А. Загороднього, С.В. Курова, Р.С. Мельника, В.М. Сирих, В.І. Шкатуллу, Д.А. Ягофарова.

3 Невирішені раніше проблеми.

І хоч проблематика феномену освітнього права містить доволі широке коло питань, нам видається актуальним наразі звернутися до визначення його місця у системі вітчизняного права у контексті європеїзації освіти.

4 Обґрунтування необхідності формування нової галузі права – освітнього права

Питання про правову природу освітнього права є досить складним та багато у чому суперечливим. Сьогодні, з приводу названої галузі права, науковці висловлюють досить різні погляди щодо його місця у системі вітчизняного права, які в основному зводяться до того, що освітнє право є комплексною галуззю права [1; 2]. Висловлюючи власне ставлення до названої точки зору, відзначимо, що із нею не уявляється можливим погодитися.

Зупиняючись на цьому аспекті детальніше неодмінно потрібно навести міркування вченого Р.С. Мельника, який справедливо наголошує на теоретичній та практичній недоцільності вживання поняття «комплексна галузь права», яке лише ускладнює розуміння національної системи права, викликаючи, як наслідок, проблеми у сфері правотворчої та правозастосовчої діяльності [3, с. 33].

Нині, на жаль, приходиться констатувати, що юридична наука далеко не завжди орієнтується на потреби суб'єктів правозастосовчої діяльності, яких зокрема навряд чи задовольнить термін «комплексна галузь права» під час вирішення правових спорів, у нашому випадку, за участю суб'єктів наукової діяльності, оскільки суддям необхідно чітко розуміти правову природу спірних правовідносин, яка, зрозуміло, не може бути комплексною. Невірне визначення правової природи спірних правовідносин, як наслідок, призводить до порушення права фізичних та юридичних осіб на судовий захист порушених прав [3, с. 34].

З огляду на викладене, може скластися думка, що у даній статті мова піде про освітнє право як самостійну галузь права [4; 5]. Це міркування також є непереконалим, якщо до уваги взяти той факт, що освітнє право, регулюючи передусім відносини, які складаються у ході реалізації державної політики в сфері науки, використовує у переважній більшості випадків інструментарій адміністративного права.

Тому в основу нашого дослідження лягли наукові ідеї Р. С. Мельника щодо системи адміністративного права. Так, на його думку, спроби поверхового удосконалення системи адміністративного права приречені на невдачу насамперед через те, що воно здійснюється на базі радянської системи адміністративного права, у межах якої, з огляду на те, що вона була сформована на ідеологічних засадах тоталітарної держави, не може бути

місця для тих інститутів та підгалузей права, які притаманні демократичній, соціальній та правовій державі [6, с. 4–5].

Такий підхід ми вважаємо цілком прийнятним і тому підтримуємо думку Р. С. Мельника про необхідність виділення у межах системи адміністративного права загального адміністративного права та особливого адміністративного права. До загального адміністративного права відносять норми (у тому числі правові принципи), що діють у всіх сферах організації і функціонування публічної адміністрації. Воно об'єднує найбільш типові, загальні в правовому регулюванні зазначеної сфери. Особливе адміністративне право має будуватися, зважаючи на перелік обов'язків (функцій) публічної адміністрації. Порядок реалізації кожної з таких функцій, а відповідно регулювання відносин, що будуть виникати в цій сфері між публічною адміністрацією та приватними особами всередині публічної адміністрації, а також між останньою та іншими суб'єктами публічного права має здійснюватися за рахунок окремої підгалузі особливого адміністративного права.

З викладеного можна зробити висновок, що особливе адміністративне право виступає своєрідною оболонкою, яка поєднує в собі відповідні норми. Ця теза відбита також і у Конституції України, ч. 2 ст. 19 якої, нагадаємо, встановлює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [7]. Інакше кажучи, публічна адміністрація може функціонувати лише у чітко визначеному напрямку з обов'язковим дотриманням положень чинного законодавства, норми якого, власне, і утворюють підгалузі особливого адміністративного права.

Одним з напрямків функціонування публічної адміністрації, як випливає з положень Конституції України, а також базових нормативних актів з питань діяльності суб'єктів публічної адміністрації (законів України «Про Кабінет Міністрів України» [8], «Про місцеві державні адміністрації» [9], «Про місцеве самоврядування» [10]) є освіта, розвиток та підтримка якої визнається одним з найважливіших завдань будь-якої країни світу.

Безпосередніми суб'єктами реалізації державної політики у сфері науки виступають Міністерство освіти і науки України [11], місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, покликані забезпечувати відповідно до законодавства розвиток освіти. Конкретизація названого завдання знайшла закріплення у Законах України: «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-ХІІ [12]; «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 № 651-ХІV [13]; «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-ІІІ [14]; «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР [15]; «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-ВІІ [16]; «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 № 848-ВІІІ [17] та інших.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що нині в Україні сформована системи нормативних актів, покликаних регулювати порядок організації та діяльності суб'єктів публічної адміністрації, спрямованої на реалізацію державної політики у сфері освіти. Виконуючи названі завдання, публічна адміністрація тим самим сприяє забезпеченню та реалізації права на освіту громадян України, зафіксованого у Конституції України [7]. Сукупність таких правових норм і об'єднується у рамках освітнього права, сформованого у межах особливого адміністративного права України.

5 Висновки

Концептуалізація та об'єктивне з'ясування змісту освітнього права, особливо для нашої держави, – складний та неоднозначний процес. І не лише тому, що вони проходять через суб'єктивні міркування дослідників, але й від не завжди усвідомленого бажання з'ясувати їх зміст. Отже, роблячи загальний висновок, варто підкреслити, що актуальність продовження доктринального вивчення освітнього права виглядає беззаперечною.

Література

1. Валєєв Р. Г. Освітнє право України : [навч. посібник] / Р. Г. Валєєв. – Луганськ, 2011. – 287 с.
2. Давидова Н.О. Полісемантичність поняття «освітнє право» / Н.О. Давидова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2014. – Випуск 6-2. – Том 1. – С. 152-155.
3. Мельник Р. С. Муніципальне право у системі національного права / Р. С. Мельник // Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС : збірник наук. праць. – Кіровоград, 2010. – Спеціальний випуск. – С. 31–36.
4. Андрусишин Б.І. Освітнє право України: деякі дискусійні проблеми / Б.І. Андрусишин // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – Випуск 12. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 3-18.
5. Андрєєва Д.Є. До питання становлення освітнього права в Україні / Д.Є. Андрєєва // Вісник Запорізького національного університету (Юридичні науки). – 2011. – № 12. – С. 11-15.
6. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : монографія / Р. С. Мельник. – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. – 398 с.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- № 30. – Ст. 141.
8. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 // Відомості Верховної Ради України. - 2014.- № 13. - Ст. 222.
9. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1999.- № 20-21. - Ст. 190.
10. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради України. - 1997.- № 24. - Ст. 170.
11. Питання Міністерства освіти і науки України: Указ Президента України від 25.04. 2013 // Офіційний вісник України. - 2013.- № 3. - Ст. 1206.
12. Про освіту: Закон від 23.05.1991 № 1060-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 34. - Ст. 451.
13. Про загальну середню освіту: Закон від 13.05.1999 № 651-ХІV // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 28. - Ст. 230.
14. Про позашкільну освіту: Закон від 22.06.2000 № 1841-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 46. - Ст. 393.

15. Про професійно-технічну освіту: Закон від 10.02.1998 № 103/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1998. - № 32. - Ст. 215.
16. Про вищу освіту: Закон від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - № 37-38. - Ст. 2004.
17. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон від 26.11.2015 № 848-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2016. - № 3. - Ст. 25.

Відгук та критичні зауваження до проекту «Стандарту бакалавра» української юридичної освіти

Проф. Бернд Гайнріх, Тюбінген, і Дімітрій Кесслер, Берлін

1 Вступ

У рамках запропонованого нижче матеріалу здійснено спробу аналізу й оцінки проекту, наданого англійською мовою «Стандарту 1-го рівня (Bachelor`s degree – бакалаврського ступеня) академічної та професійної програми підготовки» (далі – «Стандарт бакалавра») у редакції від 31 липня 2015 року. При цьому під час аналізу і оцінювання було, попри інше, враховано досвід, що стосується змісту і організації юридичної освіти в Німеччині. Мета такого підходу, зокрема, поряд з урахуванням досвіду німецької системи, яка в своїх основних структурних елементах функціонує вже понад 100 років, полягає у започаткуванні більш широкої професійної дискусії і публічного обговорення «Стандарту бакалавра», щоб таким чином підштовхнути до напрацювання і прийняття якомога більш практичної версії документа. Також слід враховувати вплив напрацьованих правил на всю систему юридичної освіти і практику юридичних професій, як передумову до належного функціонування європейської правової держави. Процес реформування судової системи і юридичної освіти в Україні триває з моменту здобуття незалежності в 1991 році, а після успіху протестів на Майдані в лютому 2014 року і зміни уряду з однозначним позиціонуванням на користь інтеграції в Європейський Союз він здобув новий імпульс. Проте

всеосяжні реформи мають реальні шанси на успіх тільки тоді, коли вони солідно і детально розроблені та сприйняті всіма основними гравцями судової системи й системи освіти, і таке сприйняття реалізується у повсякденній практиці. Представлений проект «Стандарту бакалавра» постав не як офіційний проект урядового органу, а як приватна ініціатива низки викладачів вищих навчальних закладів. Він становить основу для обговорення, що без сумніву, є лише відправною точкою у дискусії щодо питання єдиної юридичної освіти в Україні. Однак видається важливим вже на цій ранній стадії включити в обговорення досвід інших країн.

2 Зміст і критика «Стандарту бакалавра»

2.1 Місце у системі законодавства

2.1.1. Систематика законодавчих актів України

Україна, на відміну від Німеччини, не є федеральною, а – за винятком кількох, не важливих для цієї доповіді особливостей, і навіть не беручи до уваги поточну конституційну реформу разом з децентралізацією державної влади і зміцненням місцевого самоврядування – унітарною державою. Окремі територіальні одиниці не мають законодавчих повноважень. Усі закони приймаються українським парламентом (Верховною Радою). Для академічної та професійної підготовки юристів особливо важливим є новий український закон про університетську освіту (далі – «Закон про вищу освіту»), що був опублікований і набрав чинності 1 серпня 2014 року.

У статтях 9 і 10 цей закон передбачає, що для кожного рівня вищої освіти (1-й рівень: бакалавр, 2-й рівень: магістр, 3-й рівень: доктор філософії та 4-й рівень: доктор наук), а також для кожної спеціальності буде запроваджено єдиний стандарт освіти («стандарт»). Це завдання виконується вищим органом виконавчої влади в галузі освіти і наукових досліджень (тобто Кабінетом міністрів або Міністерством освіти і науки) у співпраці з державними органами відповідної сфери освіти і організаціями роботодавців у координації з Національним агентством забезпечення якості вищої освіти, які розробляють його проект для видання в якості підзаконного нормативного акта (за аналогією до постанов, які регулюють подібні питання в Німеччині).

Такі стандарти повинні також узгоджуватися з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» 2011 року. У ній передбачено поділ шкільної і подальшої університетської освіти, а також професійної підготовки і, відповідно, кваліфікації, отриманої таким чином, загалом на 10 кваліфікаційних рівнів (у порядку зростання від 0 до 9).

Ці рівні описані, відповідно, з огляду на вимоги до обсягу знань, навичок, комунікативних умінь, самостійності та відповідальності кандидатів на їх присвоєння. Дотримання стандартів освіти має забезпечити досягнення цих навичок шляхом підготовки кандидатів до здобуття відповідного атестату. Ступінь/диплом бакалавра відповідає 6-му рівню «Національної рамки кваліфікацій», за ним слідує ступінь магістра, доктора філософії і доктора наук.

Пункт 2 «Стандарт бакалавра» відсилає до Закону України «Про вищу освіту» та до «Національної рамки кваліфікацій». Тож, у цьому сенсі слід зазначити, що «Стандарт бакалавра» було розроблено відповідно до цих правил.

«Стандарт» регулює мінімальні вимоги, які повинна задовольнити освітня установа або науково-дослідний центр, щоб гарантувати успішний освітній процес з кадрового, методичного, матеріально-технічного та інформаційного боку. На основі стандартів кожен навчальний заклад (університет) відповідно до абзацу 4 статті 10 Закону України «Про вищу освіту» має розробити і прийняти свою власну освітню та науково-дослідну програму для кожного освітнього/навчального напрямку. На основі цієї програми буде розроблено загальний навчальний план, в якому мають бути визначені перелік і обсяг предметів у кредитах ECTS, їхній порядок/послідовність, форма і обсяг навчання, календарний план навчання та тип поточних і випускних іспитів. Для конкретизації навчального планування має бути прийнято «щорічний навчальний план». Університети чітко уповноважені запроваджувати свої власні напрями спеціалізації (абзац 5 статті 10 Закону України «Про вищу освіту»).

При цьому, наступні вимоги до освітньої і науково-дослідної програми мають бути включені в «стандарт» (абзац 3 статті 10 Закону України «Про вищу освіту»): обсяг необхідних для освітнього рівня кредитів ECTS, список компетентностей, якими необхідно опанувати, нормативний зміст навчання і його результатів, форма перевірок, вимоги до гарантування якості, вимоги професійних стандартів (якщо вони вже існують). У підпункті 4.1 «Стандарту бакалавра» це включено у їхній зміст. Тож, «Стандарт бакалавра» формально відповідає законодавчим вимогам і реалізує їх.

Водночас «Стандарт бакалавра» покликаний поінформувати академічну спільноту, студентів та інших заінтересованих осіб про зміст і цілі підготовки правника бакалавра (підпункти 4.2 та 4.3 «Стандарту бакалавра»). Таким чином забезпечується прозорість вимог, які висувають до юридичної освіти. «Стандарт бакалавра» в його нинішньому вигляді також реалізує цю вимогу, хоча деякі моменти могли б бути сформульовані більш чітко і деталізовано (див. окремі критичні зауваження нижче).

2.1.2. Німецька законодавча систематика

Правові основи німецької юридичної освіти на федеральному рівні встановлені в Німецькому законі про суддів (Deutsches Richtergesetz, DRiG). Оскільки німецька юридична освіта в основному спрямована на підготовку фахівців для обіймання посади судді, в цьому Законі викладено умови, яких слід дотримуватись у рамках положень про підготовку юристів. Відповідні норми передбачені в статтях 5–7 цього Закону.

Оскільки шкільна та університетська освіта Німеччини належить до компетенції федеральних земель, вони уповноважені встановлювати відповідні правила (порівняй також: абзац 4 § 5а Німецького закону про суддів). Тому кожна федеральна земля має, на додаток до власних законів про університети, що загалом регулює юридичний статус університетів, власне Положення про підготовку та іспити юристів, яке становить наступний, другий рівень регулювання.

Реалізація цих законодавчих вимог на третьому рівні передбачає повноваження кожного університету прийняти власні положення про порядок навчання та іспитів своїх юридичних факультетів. Оскільки німецька юридична освіта, як буде показано нижче, значною мірою визначається і характеризується підсумковим державним іспитом, зміст якого – за винятком невеликої частини – визначає не відповідний університет, а Міністерство юстиції відповідної федеральної землі для всіх її університетів, то окремим університетам залишено лише невеликий простір для того, аби встановлювати свої власні правила.

2.1.3. Висновки

Як випливає зі сказаного, «Стандарт бакалавра» вписується в українську систему законодавства і в принципі відповідає «Рівню 2» в Німеччині, на якому кожна федеральна земля приймає власні Положення про підготовку та іспити юристів. Однак у Німеччині рамковий федеральний закон, що встановлює засади «рівня 1» (Німецький закон про суддів) є набагато більш детальним, оскільки його зміст орієнтовано виключно на юридичну освіту, тоді як Закон України «Про вищу освіту» однаковою мірою стосується всіх українських напрямів навчання. Відповідно до представленого проекту «Стандарт бакалавра» встановлює набагато більш загальні норми «Рівня 2», ніж це зроблено в Положеннях про підготовку та іспити юристів у Німеччині. У зв'язку з цим звертає на себе увагу те, що «Стандарт бакалавра», хоча й містить довгий перелік цілей, які повинні бути досягнуті в межах юридичної освіти, з точки зору питання про конкретику реалізації цих цілей є доволі стриманим. Це призведе до того, що університетам на «Рівні 3» буде залишено набагато більше свободи дій в регулюванні й реалізації деталей. Але якщо є потреба створити єдиний і однотипний для всіх українських

юристів стандарт, то слід вже у питанні реалізації відповідних цілей, тобто на «Рівні 2», який поширюється на всі університети, бути точнішим і більш детально визначати вимоги. Далі на ці моменти буде звернуто увагу окремо.

2.2 Пропоновані ступені/освітні рівні і шлях до стандартизованої юридичної професії

2.2.1. Україна

Пропозицію двох рівнів/ступенів університетської кваліфікації для майбутніх юристів за межами наукової діяльності – бакалавр і магістр – вже реалізовано в Законі України «Про вищу освіту». Освітній рівень «спеціаліста», який існував ще до недавнього часу і перейшов у спадок від радянської епохи та був альтернативою магістерському ступеню, був скасований Законом України «Про вищу освіту» в 2014 році і може бути присвоєний, як виняток, тільки до 2017 року. Представлений тут «Стандарт бакалавра» стосується, як впливає з його назви, відповідно до пунктів 1, 5, 12 виключно ступеня бакалавра та іспитів, які необхідно скласти для досягнення цієї мети. Слід виходити з того, що для магістра і доктора філософії, а також для доктора наук будуть розроблені і прийняті в майбутньому окремі стандарти.

Програма підготовки бакалавра включає в себе згідно з пунктом 14 основні вимоги, необхідні для подальшої юридичної професії. Відповідно до пункту 19 (аналогічно, як пункт 21) базова підготовка студентів-бакалаврів є необхідною умовою для подальшого навчання на другому рівні (з одержанням ступеня магістра). Метою програми бакалавра є підготовка студентів до подальшого здобуття рівня магістра.

З проекту не зовсім чітко зрозуміло, чи ступінь бакалавра дозволяє безпосереднє заняття юридичними професіями і, якщо так, то про які юридичні професії йдеться. Це видається важливим, оскільки за реалістичної оцінки для багатьох студентів ступінь бакалавра вже означатиме завершення юридичної освіти, і потім вони бажатимуть піти в професію. П'ять років тому проведено дослідження серед випускників юридичної кваліфікації¹ показало, що випускники університетів зі ступенем бакалавра згодом розділяються в більшості випадків на два подальших потоки – магістрів і спеціалістів. Отже, практично жоден студент університету після здобуття ступеня бакалавра не залишив навчання.

Навіть після того, як він здобув ступінь магістра, український студент не може працювати у професіях судді, прокурора і адвоката без додаткового навчання або роботи в якості помічника в одній із цих сфер і успішно

¹ Порівняй звіт ОБСЄ про стан української юридичної освіти (українською мовою) за посиланням: <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true> (останнє звертання: 13.4.2016)

складеного подальшого іспиту. Єдина подвійна система освіти, така, яка існує відповідно до законодавства Німеччини (стажування й навчання, щоб стати «повним/кваліфікованим юристом», що може обирати будь-яку юридичну професію), а також одноманітні іспити в Україні відсутні.

2.2.2. Німеччина

Навчання в Німеччині поділяється на дві частини. Перші чотири роки його проходять в університеті і закінчують зі складанням Першого державного іспиту. Далі йде дворічний період (практичного) стажування, яке організують не університети, а Міністерство юстиції відповідної землі. Цей період, що називається референдаріатом, який закінчується зі складанням Другого державного іспиту. Тільки ті, хто успішно склав обидва юридичні державні іспити, можуть вважатись класичними юристами і займатись відповідними професіями (судді, прокурора, юрисконсульта, адвоката, юриста в адміністрації). Жодного подальшого навчання і/для спеціалізації більше не передбачено. Німецький юрист, що успішно склав Другий державний іспит, може безпосередньо займатись усіма юридичними професіями (система «повного юриста»). Подальша зміна юридичної професії, наприклад, з адвоката до професії судді можлива без додаткового навчання і на практиці саме так і трапляється.

Німецька система юридичної освіти не містить ступенів бакалавра і магістра. Вона закінчується двома згаданими державними юридичними іспитами. Тому університетська підготовка не передбачає нарахування студентам кредитів ECTS. Хоча більшість університетських курсів Німеччини в даний час і приведені у відповідність до Болонської системи і передбачають наявність ступенів бакалавра та магістра, саме юристам досі вдавалось успішно опиратись запровадженню цієї системи.

При цьому є вагомі причини того, що німецька система юридичної освіти ухиляється від запровадження Болонської системи: досить згадати лише три моменти: по-перше, німецька університетська система у галузі права, як описано вище, характеризується підсумковим державним іспитом. Ця система складання державного іспиту не сумісна ні з системою бакалавр-магістр, ні з присвоєнням кредитів ECTS з окремих курсів. По-друге, ідея Болонської системи полягає у тому, що три або чотири роки університетського навчання на ступінь бакалавра мають забезпечувати комплексний обсяг знань, що дає змогу одразу займатись юридичною практикою. Однак, оскільки більшість студентів у галузі юриспруденції мають на меті скласти не тільки Перший, а й Другий державний іспит, щоб потім стати класичним юристом і займатись відповідними юридичними професіями, важко уявити собі юридичні професії, якими можна займатись, маючи тільки перший/університетський іспит за плечима і, відповідно, «рівень бакалавра». По-третє, вивчення права – це насамперед вивчення

відповідного національно законодавства. Таким чином, цей освітній ступінь дає студентам можливість займатись юридичними питаннями лише у своїй власній країні. Тому визнання національної академічної кваліфікації з права по всій Європі є так само неможливим, як і зарахування складених за кордоном іспитів чи отриманих знань за допомогою кредитів ЄКТС в національному університеті.

Якщо ще кілька років тому державні іспити повністю приймало виключно Міністерство юстиції, то сьогодні Перший юридичний державний іспит в Німеччині складається з двох частин (абзац 1 § 5 Німецького закону про суддів), 70 % оцінки якого формуються за рахунок першої частини - підсумкового державного іспиту, організованого і проведеного Міністерством юстиції. 30 % підсумкової оцінки випливають з університетського іспиту, який організовує кожний університет самостійно. Центральні предмети, що однакового мірою обов'язкові для всіх студентів права, є предметом перевірки на державному іспиті, а в рамках університетського випускного іспиту студенти можуть спеціалізуватися, обираючи фах для перевірки своїх знань. Однак другий юридичний державний іспит, як і раніше, складається виключно з державної програми, і його організовує та приймає Міністерство юстиції.

Важливо також знати, що підсумкова оцінка за навчання складається виключно із заключних оцінок на обох державних юридичних іспитах. Оцінки, які студент отримував в університеті в ході юридичної підготовки, використовуються тільки в якості необхідної умови для допуску до державних іспитів. Вони не включаються в остаточну оцінку на державному іспиті.

Державний юридичний іспит (куди входить і державна частина Першого юридичного іспиту, і весь Другий державний юридичний іспит) складається з семи або, залежно від правил відповідної федеральної землі, восьми іспитів, кожний з яких триває п'ять годин (на них припадає 50–70 % підсумкової оцінки), а також усного іспиту (з часткою в загальній оцінці 30–50 %). Кількість іспитів, а також питання процентного співвідношення іспитів і усного іспиту регулюються по-різному в окремих німецьких федеральних землях.

Вимоги до університетського випускного іспиту, який входить у перший державний юридичний іспит, самостійно встановлює кожний університет. Університети можуть також вимагати від студентів скласти два або три іспити. Альтернативними формами оцінки є: письмова семінарська робота, письмова екзаменаційна робота (так звана «клаузура») та усний іспит.

2.2.3. Висновки

Хотілося б знати, які юридичні професії можна отримати і працювати у них в Україні, отримавши ступінь бакалавра. Незважаючи на те, що це може не бути основним завданням «Стандарту бакалавра», тим не менше, це питання

повинно отримати свою відповідь, виходячи з цілей запровадження рівня бакалавра. Чи справді є метою те, що не всі студенти згодом будуть здобувати ступінь магістра, а зі здобуттям ступеня бакалавра будуть займатись юридичними професіями, і якщо так, то «Стандарт бакалавра» також повинен вказувати, яку саме кваліфікацію студент повинен здобути, щоб відразу ж після складеного іспиту на бакалавра він міг отримати юридичну професію. Крім того, зі «Стандарту бакалавра» не випливає чіткої вказівки на те, яким є співвідношення між державним і університетським іспитами (див. про це більш детально нижче 2.5).

2.3 Вид навчання і допуск

2.3.1. Правила «Стандарту бакалавра»

Пункт 6 «Стандарту бакалавра» передбачає, що навчання може проводитись як у денній формі, так і в заочній, тобто «дистанційному навчанні», причому його зміст та результати у цих двох формах навчання не повинні відрізнятись. Слід зазначити, що заочне навчання є дуже популярним в українських університетах і стосується відносно високої частки (до 50%) всіх студентів².

Пункт 7 встановлює передумови, за яких можна поступити на навчання на бакалавра, і містить для цього два альтернативних варіанти: здобуття «повної середньої освіти» або здобуття іншого ступеня бакалавра. Отже, немає положення, яке передбачало би можливість здобувати юридичну освіту без наявності «повної середньої освіти». Нам невідомо, чи є подібні можливості в бакалаврських програмах інших спеціальностей в Україні. Чи їх також можна вивчати тільки за наявності «повної середньої освіти». Тоді друга альтернатива буде зайвою в цьому положенні і її можна було б виключити. Проте можливо також, що ця друга альтернатива пункту 7 стосується тільки іноземних студентів, які здобули ступінь бакалавра за кордоном. Це не очевидно із положень «Стандарту бакалавра».

2.3.2. Правила в Німеччині

У Німеччині переважно пропонується лише денна форма навчання. Дистанційне навчання можливо тільки в дуже небагатьох університетах, які пропонують, власне, лише віддалене навчання. У сфері права в Німеччині, наскільки відомо, тільки один університет (Університет Гаген) пропонує таке

² Порівняй дані 2009–2010 років, звіт ОБСЄ про стан української юридичної освіти (українською мовою) <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true> (останнє звертання: 13.4.2016)

дистанційне/заочне навчання. В інших «класичних» університетах пропонуються виключно програми денного університетського навчання.

У Німеччині здобуття юридичної освіти також вимагає наявності атестата про закінчення повної середньої школи (=так звана «абітура»), якої зараз німецький абітурієнт досягає після 12–13 років навчання, тобто у віці 18–19 років. Однак у виняткових випадках є можливість здобути диплом юриста без повної середньої освіти. Для цього слід здобути повну професійну освіту. Проте частка осіб, які навчаються в Німеччині в державних університетах без повної середньої освіти (атестата зрілості), становить менше 1%. Водночас інший (неюридичний) бакалаврський ступінь у Німеччині не дозволяє почати здобуття юридичної освіти.

2.3.3. Висновки

Можливість отримання (і надання) заочної юридичної освіти в будь-якому університеті вписується в існуючі структури української освіти.

Не зовсім зрозумілим є положення пункту 7, яке стосується можливості, на додаток до завершеної повної середньої освіти, почати здобуття юридичної освіти на базі отриманого раніше ступеня бакалавра. Якщо інші студентські програми бакалавра також вимагають наявності «повної середньої освіти», то регулювання виглядає зайвим. Якщо ці правила застосовуються тільки для студентів, які раніше навчалися за кордоном, то правило можна було б сформулювати чіткіше для його кращого розуміння. Можливість розпочати вивчення права без наявності «повної середньої освіти» ми хочемо залишити тут відкритим. Воно повинно бути вирішене, засновуючись на практиці інших освітніх курсів в Україні.

2.4 Зміст і послідовність/перебіг навчання

2.4.1. Положення «Стандарту бакалавра»

Відповідно до пункту 8 «Стандарту бакалавра» юридична освіта для здобуття ступеня бакалавра вимагає наявності 240 кредитів ECTS, з яких не менше 135 припадає на «професійні курси у галузі права», і не менше 15 – на «гуманітарні науки в рамках програм вищої професійної освіти». Крім того, не менше 60 має бути виділено на «курси за вибором», які можуть охоплювати як «курси за вибором», так і «професійні курси у галузі права», а також «гуманітарні науки в рамках програм вищої професійної освіти».

Обсяг лекцій (аудиторних занять) має при цьому становити не менш ніж одну третину від загальної суми занять за програмою (пункт 9). За навчальний рік відповідно до пункту 10 буде викладатися не більше 16

окремих предметів. Принаймні 10 кредитів призначено для спеціального «державного іспиту» (пункт 11).

2.4.2. Правила в Німеччині

Оскільки німецька система юридичної освіти не має бакалаврату, навчання не ґрунтується на здобутті кредитів ECTS. Однак правові норми, які стосуються навчання у межах отримання юридичної освіти, також відрізняють обов'язкові предмети, факультативи та інші види навчання.

На додаток до всеосяжного переліку обов'язкових предметів, які повинні бути прослухані і які описані та регламентовані до дрібних деталей в різних правилах, виданих компетентними установами федеральних земель, кожний студент має відвідати принаймні один «ключовий кваліфікаційний захід» і надати документи, що підтверджують виконання вимог його програми. Так, абзац 5 § 3 Положення про освіту юристів землі Баден-Вюртемберг визначає: «Університети пропонують курси для здобуття міждисциплінарних ключових кваліфікацій, таких як базові знання в областях економіки і соціальних наук, управління переговорами, ведення переговорів, арбітражу, посередництва/медіації, риторики, вчення про допит/опитування, навички комунікації». Тут, зокрема, йдеться про підготовку з набуття практичних навичок, які потрібні юристу в подальшому професійному житті. Відповідно до пункту 4 абзацу 2 § 9 Положення про освіту юристів землі Баден-Вюртемберг до державного іспиту може бути допущений тільки той, хто успішно взяв участь у такому заході.

Крім того, кожен студент має засвідчити успішне виконання вимог програми/заходу оволодіння іноземною мовою (наприклад, пункт 3 абзацу 1 § 9 Положення про освіту юристів землі Баден-Вюртемберг). Тут також досить участі лише в одному курсі/програмі. Проте університетські правила навчання можуть також визначати, що студенти повинні відвідувати більше таких заходів.

2.4.3. Висновки

«Стандарт бакалавра» узгоджується зі своїми конкретними обсягами кредитів ECTS з вимогами Болонської системи. Незважаючи на те, що він визначає мінімальну кількість кредитів, які будуть отримані в кожній області, університетам тут залишено певну свободу дій.

Ця свобода дій, яка забезпечена за допомогою слів «не менше», однак, як видається, навряд чи може бути реалізована на практиці. Адже додавання кредитів ECTS в підпункті 8.1 (135 кредитів), в підпункті 8.2 (15 кредитів), в підпункті 8.3 (60 кредитів) і в пункті 11 (10 ECTS кредитів) вже призводить до 220 із загальною 240 пунктів ECTS, які слід здобути. Крім того, пункт 26 також передбачає принаймні 15 ECTS кредитів для «інтернатури/практики», без

вказівки на те, чи слід їх додавати, або вони вже є частиною однієї з вищезгаданих категорій (курсів за вибором, професійних курсів в області права). Якщо додати і їх, то отримуються готові 235 кредитів ECTS, в результаті чого університетам залишається власний простір з лише п'ятьма кредитами ECTS.

Разом із тим університети мають можливість налаштувати свою програму в межах пропонованих «курсів за вибором». Але не зовсім зрозуміло те, чи вибір з 60 «курсів за вибором» мають робити самі студенти, самостійно і вільно обираючи ці курси, чи цей вибір залишено за університетами, які визначають при складенні навчального плану, які саме «факультативні курси» повинні відвідати студенти. Це слід уточнити.

Підсумовуючи, пропонується висновок про скасування схеми «не менше, ніж» і розподіл 240 кредитних одиниць ECTS відповідно до окремих категорій. Відтак, університетам можна і слід залишити в межах їхнього вибору «курсів за вибором» розділу 8.3 певний власний простір.

Загалом частка обов'язкових «курсів з права» обсягом 135 кредитів ECTS видається вельми низькою. Принаймні, тоді, коли є ймовірність того, що студенти згідно з підпунктом 8.3 можуть обирати свої 60 кредитів, відведених на «курси за вибором», виключно у сфері «гуманітарних знань в рамках програми інституту вищої професійної освіти», юридичний зміст видається надто малим. Досвід Німеччини показує: вивчення права і юридична освіта страждають від того, що студенти змушені відвідувати все більше і більше додаткових заходів, які не стосуються юриспруденції. Чим більше спеціалізацій і додаткових навичок буде вимагатись, тим меншим буде отриманий студентами обсяг знань класичних юридичних сфер.

Передбачений в пункті 8 поділ на «професійні курси з права», «гуманітарні науки в рамках вищої освіти» і «курси за вибором/факультативні», тим не менше, більше не з'являється в подальшому тексті «Стандарту бакалавра». Щоправда, у багатьох місцях, особливо в підпункті 23.1, передбачено, що саме повинні вивчати студенти. Але питання, до якої категорії пункту 8 ці заходи слід зараховувати, залишається непроясненим.

Щодо «курсів за вибором» підпункту 8.3 також неясно, чи курси, в яких пропонуються до вивчення «основні професійні компетенції» у розумінні пункту 15, охоплюють, наприклад, курси публічних виступів/риторику (див. підпункт 23.1.7) або мовні курси (див. підпункт 23.1.8), чи ні. Адже ні мова, ні риторика, зазвичай, не обов'язково належать до рубрик «професійні курси з права» або до «гуманітарних наук в рамках програми вищої освіти», натомість прямо належать лише до третьої категорії.

У підпункті 8.3 речення 2 встановлює правило щодо студентів, які вже здобули ступінь бакалавра з іншої спеціальності. Однак це правило не вкладається в зміст підпункту 8.3, оскільки воно не регулює «курси за вибором». Тому його слід передбачити в новому підпункті 8.4. За своїм

змістом це регулювання також є неоднозначним. Його можна зрозуміти або як правило для зарахування кредитів: той, хто закінчив іншу бакалаврську програму, може зарахувати собі здобуття ступеня бакалавра в області права й 150 кредитів ECTS. Ймовірніше, однак, мається на увазі те, що здобуття ступеня бакалавра іншого фаху вимагає при вивченні права отримати тільки 150 замість 240 залікових одиниць, причому принаймні 120 кредитів ECTS з них мають припадати на «професійні курси у галузі права». Знову ж, і тут частка «курсів у галузі права» видається дуже низькою, оскільки вона містить 120 зі 240 кредитів, тобто тільки половину необхідних для отримання ступеня бакалавра кредитів ECTS.

І, нарешті, з огляду на пункт 10 слід зазначити, що попри вимогу, згідно з якою студент повинен відвідати максимум 16 курсів на рік, з цього правила не ясно, яким має бути обсяг цих курсів. Оскільки існують курси з 3, 5, 7 і більше кредитами ECTS. Тобто, обсяг курсу може бути змінним, пункт 10 постає не надто промовистим, а його зміст – неоднозначним.

2.5 Державний підсумковий іспит

2.5.1 Положення «Стандарту бакалавра»

Пункт 11 «Стандарту бакалавра» передбачає державний підсумковий іспит («державний кваліфікаційний іспит»). У пункті 31 також згадується, що академічне навчання 1-го рівня закінчується державним іспитом. Тому, ймовірно, поруч з кожним курсом, який студент повинен успішно прослухати, йдеться про підсумковий кваліфікаційний іспит, проте, з положень «Стандарту бакалавра» не випливає, яким є співвідношення цього державного підсумкового кваліфікаційного іспиту до університетського іспиту.

2.5.2. Положення у Німеччині

Як уже згадувалося вище в пункті 2.2.2, німецьке право знає кваліфікаційні підсумкові іспити лише у формі відповідних двох державних іспитів. Нині Перший юридичний державний іспит складається з двох частин (абзац 1 § 5 Німецького закону про суддів): 70 % підсумкової оцінки дає підсумковий кваліфікаційний державний іспит, який організовується та здійснюється Міністерством юстиції. 30 % підсумкової оцінки встановлюються на університетському іспиті, який приймають незалежно один від одного всі університети. Проте центральні предмети, які є однаково обов'язковими для всіх студентів, перевіряються на державному іспиті. У рамках університетського випускного іспиту студенти можуть обирати спеціалізацію. Проте Другий державний юридичний іспит (після закінчення

референдаріату/стажування) складається виключно з державного іспиту, який приймає Міністерство юстиції, що його й організовує.

Важливим є також той факт, що оцінка підсумкового юридичного іспиту впливає лише з оцінок державних юридичних іспитів. Оцінки, які отримано в університеті в ході юридичної підготовки, застосовуються тільки в якості необхідної передумови допуску до державного іспиту. Вони не включені в остаточну оцінку державного іспиту.

Слід також зазначити, що підсумкові оцінки на Першому і Другому юридичних державних іспитах згодом відіграють для студентів важливу роль у виборі професійного шляху. Так, наприклад, багато великих юридичних фірм, а також – часто – суди і прокуратура зараз обирають тільки тих випускників, які одержали на обох державних іспитах певну кількість балів (наприклад, 9 пунктів в кожному з іспитів, або 18 пунктів разом на першому і другому державних іспитах). Це призводить до збільшення тиску на студентів юридичних вузів наприкінці навчання, що дуже часто публічно критикують.

2.5.3. Висновки

Співвідношення між державним іспитом та іншими оцінками і заліками, які повинні бути виконані в університеті, у «Стандарті бакалавра» не є ясным. Дивно, що підсумковий іспит, який проводять у кінці навчання, враховується окремо з принаймні 10 кредитами ECTS, тоді як інші іспити не розглядаються як окремі навчальні курси, на яких можна здобути кредити ECTS.

Ще більш важливим видається питання про взаємозв'язок між державним підсумковим кваліфікаційним іспитом і рештою іспитів. Чи визначається оцінка, з якою студент отримує ступінь бакалавра, тільки з державного іспиту, чи вона обчислюється як підсумкова оцінка комбінацією з попередніми оцінками?

Таким чином, системи з бакалаврським ступенем і державними іспитами несумісні. Крім того, ключовою ознакою системи з бакалаврським ступенем є те, що студенти в кінці готують велику письмову «бакалаврську роботу», оцінка якої входить у підсумкову оцінку. Часто буває так, що підсумкова оцінка бакалаврського ступеня розраховується з декількох оцінок за індивідуальні роботи в процесі навчання. Проте суть державного іспиту, полягає у тому, що в кінці курсу відсувається єдиний підсумковий іспит. Ці системи видаються несумісними. Крім того, зі «стандарту бакалавра» ніде не впливає, як ця проблема повинна бути вирішена.

Хоча в Німеччині державний іспит має дуже хорошу історію і є стандартизованим способом оцінювання всіх випускників юридичної школи, проте в Україні, яка слідує за системою бакалавра-магістра, слід пам'ятати про таке: від державного підсумкового іспиту в умовах підготовки бакалавра відмовились, принаймні, коли отримана при цьому оцінка має становити

лише малу частину підсумкової оцінки. Якщо припустити, що юрист, який працює в класичних юридичних професіях, таких як суддя, прокурор, адвокат чи юрист на державній службі, так чи інакше потребує далі ступеня магістра, саме тут можна запровадити «справжній» державний іспит. Якщо в кінці програми магістра слід скласти класичний державний іспит і підсумкова оцінка ступеня магістра визначається лише цим (тобто, далі не відбувається жодний інший університетський іспит), цього достатньо, щоб встановити загальний і однаковий масштаб для всіх юристів. Однак якщо є потреба запровадити державний випускний іспит вже в кінці навчання на бакалавра, то він має становити значну частку кінцевого іспиту. У поточній редакції «Стандарту бакалавра» ці питання не згадано в жодному місці.

У разі наполягання на підсумковому (кваліфікаційному, випускному) державному іспиті слід з'ясувати і врегулювати форму, у якій він має бути складений, і якими є його умови та передумови. У «Стандарті бакалавра» це не врегульовано. Німецьке право передбачає, з невеликими відмінностями між окремими федеральними землями, що державний іспит складається з семи або, залежно від землі, – восьми іспитів, кожен з яких триває протягом п'яти годин і визначає на 50–70 % підсумкову оцінку. Крім того, існує заключний усний іспит, на частку якого припадає решта 30–50 % кінцевої оцінки. Ці питання повинні бути врегульованими в «Стандарті бакалавра» за бажання дотримуватись ідеї наявності державного іспиту.

Крім того, слід з'ясувати, якими в принципі мають бути підсумкові форми оцінки знань у рамках бакалаврської програми. Звичну для програм ступеня бакалавра велику письмову роботу в «Стандарті бакалавра» не згадано жодним словом.

2.6 Компетентності, які повинні здобути випускники бакалаврських програм

2.6.1. Положення «Стандарту бакалавра»

У пунктах 14–21 описано компетентності, які повинні вивчити і засвоїти студенти права під час навчання. Крім того, в пункті 20 також визначено, якими методами мають здобуватись ці компетентності і навички.

2.6.2. Положення у Німеччині

Німецькі правила майже не містять положень про компетентності, які слід здобути, а також про методи, за допомогою яких ці компетентності повинні бути отримані. Правила в Німеччині мають більш формальний характер і стосуються конкретних вимог та результатів навчання. Вони детально й чітко

регулюють зміст окремих іспитів, їхній вигляд і які предмети повинні бути перевірені в них.

2.6.3. Висновки

Правила в «Стандарті бакалавра» стосовно компетентності, яку слід здобути, а також необхідних для цього методів, є досить об'ємними. І, разом з тим, вони дуже абстрактні. Проти самих цих правил важко що-небудь заперечити. Але виникає запитання, чи не краще було б детально виписати правила щодо перебігу навчання і перевірки його результатів. Тут особливу увагу слід звернути на мету визначення «стандартів». Якщо в основному реалізація цих правил віднесена до компетенції окремих університетів (як це передбачає Закон України «Про вищу освіту», див., наприклад, вище 2.1.1), то такі правила не повинні бути встановлені в «Стандарті бакалавра». Якщо, натомість, слід створити основу для порівняння юридичної освіти, яка надається в Україні, то «Стандарт бакалавра» має вийти за рамки визначення загальних цілей і методів та натомість установити більш детальні правила.

Зокрема, у зв'язку з цим ще звертає на себе увагу, що, принаймні, в англійському перекладі, пункти 19 і 21, в принципі, регулюють одне й те саме. Ступінь бакалавра має дозволити подальше навчання, щоб успішно здобути ступінь магістра. Тому, відповідно, можна виключити перше речення в пункті 19, оскільки його зміст не виходить за рамки того, що зазначено в пункті 21. Отже, досить було б записати: «Важливо встановити, що можливість постійного навчання, уміння засвоювати і використовувати отримані знання є необхідними для грамотного фахівця».

2.7 Загальні завдання навчання

2.7.1. Правила «Стандарту бакалавра»

Проект «Стандарту бакалавра» містить ряд положень про те, які уміння, навички, знання тощо має здобути студент, навчаючись на бакалавра, або яким чином навчальний заклад буде забезпечувати їхнє формування у студентів.

Так, пункт 22 проводить різницю між загальними результатами навчання, які включають у себе практично будь-які навички, зокрема, такі, як широкі загальні знання, аналітичне та критичне мислення, моральні й етичні цінності, здатність до міждисциплінарної роботи тощо з одного боку, і конкретні результати в певній галузі права або в конкретному спрямуванні правової діяльності, з другого. К того, у підпунктах 23.2–23.5 перерахована велика кількість наукових, а також спеціальних соціальних і особистих

навичок, які повинні сприяти підготовці бакалаврів, але в основному є не надто придатними для контролю їх наявності в умовах наступних іспитів.

2.7.2. Правила в Німеччині

Зокрема, з урахуванням зазначеного вище в підпункті 2.6.2, відповідні правила в Німеччині доволі стримано вдаються до визначення загальних цілей і навичок.

2.7.3. Висновки

Як уже зазначалось у підпункті 2.6.3, правила «Стандарту бакалавра» є дуже абстрактними. Хоча у ньому згадуються цілі і навички, яких слід здобути, але на питання, як це буде здійснюватися на практиці, «Стандарт бакалавра» відповіді не дає. Зокрема, конкретика у «Стандарті бакалавра» з'являється тільки в підпункті 23.1, зміст якого буде обговорюватись далі в підпункті 2.8.

Крім того, у пункті 22 бракує правил, що стосуються одержання навичок з іноземної мови, але потім їх згадано в підпункті 23.1.8. Ми б згадали це і в пункті 22.

У всякому разі, в перекладі англійською мовою підпункти 23.2–23.4 пронумеровані неправильно. Підпункт 23.2 зустрічається двічі («Дослідницькі навички» і «Фахові/спеціальні навички»). «Дослідницькі навички» зазначені у підпункті 23.2 з тими самими номерами 23.1.1, 23.1.2, 23.1.3, 23.1.4 та 23.1.5, що й нумерація підпункту 23.1 («Знання та навички застосовувати знання в ...»).

2.8 Окремі предмети, які будуть викладатись

2.8.1. Правила «Стандарту бакалавра»

Проект безпосередньо не встановлює, які предмети є обов'язковими, в якому обсязі, взаємозв'язку і послідовності їх слід викладати, що в основному відповідає концепції статті 10, абзацам 3 і 4 Закону України «Про вищу освіту», де визначення змісту і обсягу предметів на етапі 3 віднесено до компетенції університетів. Але підпункт 23.1 передбачає, що бакалаври повинні мати знання і вміння правозастосування в галузях «теорії права, філософії права, юридичної деонтології/професійного іміджу юристів і їхньої ролі в суспільстві, історії права, державного будівництва, міжнародного публічного та міжнародного приватного права, основ інститутів і матеріального права, а також найбільш важливі правові інститути Ради Європи і Європейського Союзу; знання принципів національного законодавства та зміст найбільш важливих правових інститутів в наступних

галузях права: конституційному праві, адміністративному матеріальному та процесуальному праві, цивільному та цивільному процесуальному праві, господарському праві і господарському процесі, кримінальному праві і процесі, а також у трудовому праві». Крім того, знання фахової/юридичної іноземної мови мають відповідати принаймні рівню B2 (підпункт 23.1.8).

2.8.2. Правила в Німеччині

У Німеччині в окремих положеннях про іспити, прийнятих відповідними органами земель, відтворено об'ємні каталоги, які відображають навчальні програми. Хоча галузі права, які повинні опанувати студенти, перераховано в центральному списку (дивись, наприклад, § 3 Положення про навчання землі Баден-Вюртемберг: «У навчанні студенти повинні з науковим поглибленням вивчати приклади регулювання в найбільш важливих галузях цивільного, кримінального та публічного права, а також однієї з обраних ними сфери їх особистих пріоритетів, кожна з яких включає, зокрема, питання європейського права, а також їхні процедурно- і процесуально-правові взаємозв'язки. Основоположні предмети [історія і філософія права, правова соціологія, юридична методика, порівняльне правознавство, загальне вчення про державу] мають бути належним чином враховані»). Далі, як правило, наводиться дуже докладний опис того, що має бути предметом юридичного державного іспиту (порівняй, наприклад, § 8 Положення про навчання землі Баден-Вюртемберг). Тут, зокрема, детально визначено, які саме норми і розділи Кримінального кодексу є предметом підсумкового юридичного державного іспиту з кримінального права. Таке детальне нормування вважається обов'язковим, щоб точно поінформувати студентів про предмет підсумкового державного іспиту. Якщо б йшлося тільки в загальному про «Кримінальне право», то обсяг матеріалу був би занадто великим.

2.8.3. Висновки

Вирішальний підпункт 23.1.5, у якому перераховано сфери національного законодавства, які є предметом навчання, занадто короткий. Якщо врахувати досвід Німеччини, добре було би істотно обмежити екзаменаційний матеріал, як це зроблено у відповідних правилах федеральних земель Німеччини. Йдеться про те, що студенти повинні не накопичувати детальні знання окремих норм і зміст правил, а ознайомитися з основними структурами права, глибоко вивчивши лише окремі, найважливіші правила. Якщо матеріал є занадто широким, виникає ризик здобуття докладних знань і нехтування загальними структурами та правовими методами. Якщо сприймати ідею підсумкового державного іспиту серйозно, таке обмеження не можна допускати ні загалом, ні з боку окремих університетів ще й тому, що державний іспит є централізованим, і студенти всіх факультетів

однаковим чином (виконуючи однакові завдання) складають його в однакових умовах. Тому варто порекомендувати набагато докладніше описати екзаменаційний матеріал, обмеживши його обсяг. На наш погляд, це не обов'язково суперечило б вимогам абзаців 3 і 4 статті 10 Закону України «Про вищу освіту», оскільки там визначення компетентностей і щодо наповнення змістом стандарту, і щодо університетських правил навчання не є надто чітким, а, отже, автори «Стандарту бакалавра» можуть набагато точніше визначити предмети відповідних іспитів, яких потім мають дотримуватись університети.

Якщо подивитись на каталог у підпункті 23.1 детальніше, звертає на себе увагу, що він містить лише дві різні групи. У той час, як у підпунктах 23.1.1–23.1.5 перераховані окремі галузі права, в підпунктах 23.1.6–23.1.10 йдеться про загальні навички і знання, що зовсім не обов'язково мають юридичне підґрунтя. Ця дихотомія повинна бути показана більш чітко двома пунктами.

Крім того, тут можна було б орієнтуватись на пункт 8. Підпункти 23.1.1–23.1.5, здається, відображають саме той навчальний матеріал, який має викладатися як «професійні навчальні дисципліни з права», в той час як підпункти 23.1.5–23.1.10 стосуються радше інших сфер, які можна описати зазначеними в пункті 15 «основними професійними компетентностями». Вище вже підкреслювалось: недоліком видається те, що поділ, який спостерігається у пункті 8, далі в «Стандартах бакалавра» більше не використовується. Тому віднесення «знань і навичок» підпункту 23.1 до категорій, визначених у пункті 8, було б дуже корисним. Більш конкретно, наприклад, не ясно, чи згадані в підпункті 23.1.7 «навички усної презентації» будуть вивчатись серед «професійних навчальних дисциплін зі спеціальності «Право»» (підпункт 8.1), чи вони належать до «гуманітарних навчальних дисциплін в рамках програми вищого навчального закладу» (підпункт 8.2). Хоча тут і йдеться про здобуття «основних професійних компетентностей», які мають бути одержані відповідно до пункту 15, навіть щодо цього пункту немає ясності, до якого виду курсів, відповідно до пункту 8, ці навички належать.

2.9 Організація іспитів, система оцінки

2.9.1. Положення «Стандарту бакалавра»

У пунктах 27–35 знаходяться правила, що стосуються іспитів. Ці правила стосуються всіх, тобто як університетських, так і державних випускних іспитів (див. пункт 31). Протягом навчання використовуються наступні види іспитів (пункт 30): «Іспит (усний, письмовий тестовий, комбінований), колоквіум, курсова робота, реферат, усна доповідь, звіт про проходження практики», причому цей перелік не є вичерпним, про що свідчить додавання «та ін.».

Іспити оцінюють за 7-бальною шкалою (пункт 27), причому вимоги для кожної оцінки, від нижньої Достатньо (E і D) до Відмінно (A), зазначені з детальним описом якості в підпунктах 33.1–33.3 тільки для п'яти оцінок. Опис двох останніх оцінок класів для випадків, коли іспит не складено, в проекті відсутній. Оцінювання має відбуватись за наступними принципами (підпункти 28.1–28.5): «обґрунтованості, неупередженості, прозорості, корисності».

Ступінь бакалавра присвоюється після того, як буде складено державний іспит («державний кваліфікаційний іспит») (пункт 31). Екзаменаційна комісія має складатися з кваліфікованих юристів за спеціальністю «правознавство», зокрема, з наукових, науково-педагогічних і практичних працівників. Принаймні дві третини членів повинні мати наукові звання/ступені. Чи можуть і якою мірою серед членів екзаменаційної комісії бути присутніми ті професори та викладачі, які навчали кандидатів на іспит, залишається не врегульованим. Також відсутні положення, що стосуються предметної сфери іспиту та його проведення, організації комісії, виду екзаменаційних завдань/робіт тощо.

2.9.2. Правила в Німеччині

У Німеччині правила, які регулюють іспити, містяться у декількох видах нормативних актів. Так, загальні правила, які, зокрема, стосуються державного іспиту, встановлені в навчальних правилах окремих федеральних земель. Серед них є правила, що стосуються оцінювання. Правила про окремі частини іспитів, які повинні бути виконані в університетах, а також правила університетських випускних іспитів, які визначають майже на 30 % оцінку на першому державному іспиті, можна знайти в положеннях про навчання відповідних університетів.

У землі Баден-Вюртемберг загальні правила щодо державних іспитів містяться в § 6 і наступних Положення про підготовку і іспити для здобуття юридичної освіти. У § 15 врегульовано оцінювання студентських робіт. Екзаменатори можуть оцінити роботу, присудивши їй від 0 до 18 балів, бали діляться на 7 категорій. Правило виглядає так:

1. дуже добре:

особливо вдала робота = 16–18 балів

2. добре:

робота, якість якої значно вища, ніж середній результат = 13–15 балів

3. повністю задовільно:

робота з результатом вище середнього = 10–12 балів

4. задовільно:

робота, яка повністю відповідає середнім вимогам = 7–9 балів

5. достатньо:

робота, що, незважаючи на недоліки, все-таки відповідає середнім вимогам = 4–6 балів

6. недостатньо:

робота зі значними недоліками, яка в цілому більше не відповідає вимогам = 1–3 бали

7. незадовільно:

абсолютно неприйнятна робота = 0 балів.

Ще однією важливою особливістю німецької юридичної освіти є той факт, що, хоча навчальна програма/зміст освіти викладаються на доволі абстрактному рівні, окремі іспити, як в процесі навчання, так і на підсумковому державному іспиті, полягають у розв'язанні практичного завдання/юридичної справи. Студенти мають розв'язати об'ємний правовий спір/судову справу, розв'язок якої слід викласти в експертному стилі. При цьому не йдеться ні про перевірку абстрактних знань, ні про розуміння філософських концепцій, натомість має місце вирішення конкретних юридичних казусів/кейсів/справ. Ця система розроблена в Німеччині в останні десятиліття і повністю себе виправдовує. Проте вона не регулюється законом. Тільки в абзаці 3 § 3 Положення про навчання землі Баден-Вюртемберг є припис про те, що на додаток до стандартних лекцій і курсів мають бути запропоновані «обговорення конкретних юридичних казусів/кейсів/справ» в невеликих групах.

2.9.3. Висновки

Як уже неодноразово зазначалося, роль державних іспитів у «Стандарті бакалавра» описана і визначена недостатньою мірою. Щоправда, «державний випускний іспит» згадується в пункті 31, але в ньому, з одного боку, немає правил про те, хто організовує цей державний іспит (оскільки йдеться про «державний іспит», це має бути державна організація, а не університет, тобто, наприклад, як і в Німеччині, Міністерство юстиції). З другого боку, не ясно, як формується підсумкова оцінка «Стандарту бакалавра» і яку частку в ній займає оцінка державного іспиту. І, зрештою, не визначено детальну організацію, перебіг та оцінювання підсумкового іспиту, і, відповідно, що повинні виконати студенти. Однак, оскільки державний підсумковий/випускний іспит є центральним елементом реформи, щодо нього у «Стандарті бакалавра» обов'язково мають бути встановлені докладні правила.

У реченні 2 пункту 31 є положення про те, що «екзаменаційна комісія повинна складатись з компетентних фахівців зі спеціальності «Право» – наукових, науково-педагогічних та практичних працівників». Принаймні дві третини членів повинні мати наукові звання. Тим не менш, не ясно, чи стосується це всіх іспитів, чи тільки державного випускного іспиту. Якщо це стосується усіх іспитів, то таке правило слід закріпити в окремому пункті. Для державного підсумкового/випускного іспиту повинні залучатись лише екзаменатори, які мають «вчений ступінь», причому слід пояснити, мається на увазі під «вченим ступенем» академічний юридичний освітній рівень (магістр, бакалавр)/ступінь або наявність ступеня доктора філософії чи доктора наук.

У «Стандарті бакалавра» слід уточнити також, які саме види перевірки знань/іспитів використовуються в рамках програми підготовки бакалавра. Велика письмова робота, що зазвичай використовується в програмах підготовки бакалаврів, у «Стандарті бакалавра» не згадана взагалі.

Щодо рівнів оцінювання звертає на себе увагу те, що в пункті 27, хоч і йдеться про семибальну шкалу, але у пункті 33 потім докладно описані тільки категорії А – Е. Тож це недостатньо повне регулювання. Навіть якщо категорії оцінювання F і G свідчать про «неуспішний іспит», вони повинні, хоча б і для повноти картини, бути згадані в пункті 33.

Крім того, система оцінювання в пункті 33 виглядає занадто диференційованою. Порівнюючи цю систему оцінки з німецькою, звертає на себе увагу те, що вона містить, з одного боку, істотно більший сутнісний зміст, але, з другого боку, між категоріями D і E (підпункт 33.1 – добрий рівень) і категоріями B і C (підпункт 33.2 – повністю задовільний/середній рівень) подальша диференціація відсутня. Німецька система, яка також включає в себе сім оцінок, добре показала себе на практиці, незважаючи на те, що її вимоги описані досить лаконічно, але, принаймні, всі сім категорій присутні.

Зрештою, у розділі IV бракує й положень про обсяг і перебіг іспитів, а також про організацію екзаменаційної комісії та вид/характер екзаменаційних робіт у цілому. Причиною цього може бути те, що ці моменти, наскільки йдеться про університетські іспити, повинні бути залишені в компетенції університетів. Але це не може стосуватися згаданого там державного випускного/підсумкового іспиту. З урахуванням цього державного іспиту, якщо взагалі в «Стандарті бакалавра» відмовитись від написання бакалаврської роботи, слід передбачити чіткі правила. Зокрема, слід визначити кількість і тип письмових та усних іспитів та їхню частку при розрахунку підсумкової оцінки.

2.10 Навчальна практика/стажування

2.10.1. Положення «Стандарту бакалавра»

У пункті 16 встановлюється, що студенти набувають не тільки теоретичні знання, а й «практичні вміння і навички». Проект «Стандарт бакалавра» передбачає в пункті 25 період практики, який повинен займати, як мінімум, 15 кредитів ЄКТС згідно з пунктом 26. Практика/стажування може бути проведена в юридичних відділах місцевих органів влади, органів виконавчої влади, інших організацій і установ, а також у судах і прокуратурі. Практика/стажування також можуть бути проведені в юридичних клініках при університеті (пункт 25).

Примітно, що практика не передбачена в адвокатській конторі або на юридичній фірмі, принаймні, з цих положень це не випливає.

2.10.2. Правила в Німеччині

У Німеччині також вимагається загалом три місяці практики під час навчання. Рішення з цього приводу містять положення про освіту федеральних земель. Крім того, в абзацах 3 і 4 § 5а Німецького закону про суддів передбачається: .. «(3) Зміст навчання має враховувати судову, управлінську/виконавчу, юрисконсультативну практики, в тому числі необхідні ключові навички, такі, як управління переговорами, ведення переговорів, публічні виступи, арбітраж, медіацію, вчення про допити і опитування, навички комунікації. Під час вільного від лекцій часу відбуваються практичні періоди навчання, загальною тривалістю щонайменше три місяці. Нормами федеральних земель може бути визначено, що практичне навчання відбуватиметься в одному місці практики, і є внутрішньо взаємопов'язаним. (4) Деталі регулюються правом федеральних земель».

§ 5 Положення про навчання землі Баден-Вюртемберг передбачає: «(1) Протягом семестру у вільний від лекцій час студенти упродовж принаймні трьох місяців беруть участь у практичному періоді навчання. (2) Практичні періоди навчання можуть бути виконані у всіх фірмах/органах/установах в Німеччині і за кордоном, які придатні для того, щоб дати студентам уявлення про практичне застосування права. (3) Усі державні та інші публічні органи надають підтримку при проходженні практики. Мають бути організовані групові одномісячні періоди практики в судових, адміністративних і адвокатських організаціях».

Слід також відзначити той факт, що після завершення юридичної освіти і складення Першого юридичного державного іспиту настає дворічний період практики, який містить тільки практичні елементи і закінчується другим юридичним державним іспитом. Тільки ті, хто його складає, можуть працювати в Німеччині у класичних юридичних професіях.

2.10.3. Висновки

Практика/стажування є важливим елементом юридичної освіти, тому повинна обов'язково бути включена в стандарт. Проте, із пункту 26 випливає тільки те, що практика/стажування повинна займати, як мінімум, 15 кредитів ЄКТС. Подальших правил тут не передбачено. Було б корисно вказати тут, який обсяг фактичного часу має тривати практика/стажування (тобто, наприклад, три місяці), може вона бути проведена в одному місці чи потрібно проводити кілька коротших стажувань. Крім того, слід визначити, які види іспитів/оцінок отримуються під час практики, які, як правило, необхідні для здобуття кредитів ЄКТС.

І, нарешті, співвідношення 15 кредитів ЄКТС, згаданих в пункті 26, з положеннями пункту 8 є недостатньо ясним. Чи зараховуються вони також до «професійних навчальних дисциплін з права» в підпункті 8.1, або їх не слід враховувати, так що в цілому 235 з 240 кредитів ЄКТС є обов'язковими (але тоді правило «не менше» нівелюється, оскільки воно може поширюватися тільки на п'ять кредитів ЄКТС).

2.11 Вимоги до викладачів

2.11.1. Положення «Стандарту бакалавра»

Пункт 40 передбачає, що вищий навчальний заклад повинен затвердити відповідно до чинного законодавства порядок та вимоги до осіб, які можуть обіймати посади науково-педагогічних працівників, щоб забезпечити якість професорсько-викладацького складу за допомогою конкурсного добору на відповідні посади. Крім того, встановлено, що оцінка кваліфікації та компетентності професорсько-викладацького складу визначається їхнім академічним і практичним досвідом, який включає участь у наукових дослідженнях, використання прогресивних методів викладання, визнання з боку професійного і академічного співтовариства, вміння спілкуватись іноземними мовами, участь у програмах підвищення кваліфікації та конференціях. Крім того, передбачено, що кваліфікація і компетентність викладачів оцінюються як в індивідуальному порядку з боку інших членів професорсько-викладацького складу, так і іншими, сторонніми особами (кафедр, вчених рад або інших університетських органів). Оцінка студентами є обов'язковою частиною оцінки компетентності. Результати оцінки компетентності повинні бути обговорені на факультеті і опубліковані на веб-сторінці факультету або іншим способом.

2.11.2. Правила в Німеччині

У Німеччині не існує жодних положень щодо якості викладацького складу в спеціальних правилах підготовки і здобуття юридичної освіти. Для цього застосовуються загальні правила, що стосуються всіх факультетів. Оскільки викладачі в університеті є також державними чиновниками, на додаток до цього щодо них діють загальні закони про державних службовців.

2.11.3. Висновки

Правила щодо вимог до викладацького складу є дуже амбітними. Звісно, важливо підтримувати високі вимоги до викладання і закріпити їх правовими нормами. Але сумнівно, чи повинно це бути зроблено в «Стандарті бакалавра» спеціально для юридичної освіти, а реалізація потім бути залишена на розсуд окремих юридичних факультетів університету. Оскільки вимоги до гарного викладання і вимоги, які повинні бути виконані для того, щоб залучити відповідний персонал на посади професора або наукових працівників, є загальними, вони можуть застосовуватися щодо всіх, не обмежуючись юридичними вищими навчальними закладами. З норм, які містяться в «Стандарті бакалавра», не очевидно, що в них йдеться саме про особливості юридичного академічного викладацького складу.

Тому пропонується розглянути питання, чи не досить загальних положень про права, обов'язки, робочий час і підготовку викладачів визначено в статтях 54–60 Закону України «Про вищу освіту».

Крім того, здається дивним, що ці норми містяться в «Стандарті бакалавра», адже вони, безумовно, стосуються принаймні усього юридичного факультету (в тому числі й програм магістратури). Якщо при цьому кожен факультет має розробити і прийняти власні стандарти забезпечення якості (можливо, різні – для програм підготовки бакалаврів та магістрів), це призведе до значного потоку норм і значних бюрократичних обмежень, яким можна запобігти запровадженням загальної системи для всіх працівників, наприклад, Законом про університет/вищу освіту.

Тут дозволимо собі ще одне зауваження. З огляду на професорів, на наш погляд, в Німеччині довела свою ефективність система, що людина, яка здобула свій ступінь доктора філософії, захистила дисертацію в певному університеті, не повинна в ньому ж розпочинати викладацьку і наукову діяльність у якості професора. Вона може згодом повернутися в цей університет, але повинна почати трудовий шлях в іншому. Це означає, що кожен професор/викладач повинен взяти участь у загальній конкуренції, а призначення на посаду професора відбувається згідно з об'єктивними критеріями якості. Система зв'язків, кумівство і тому подібні прояви корупції таким чином мають бути усунуті. Оскільки в Німеччині справді тільки найкращі професори витримують конкуренцію до відповідних (обов'язково

– інших) університетів, то, беручи у ній участь, вони засвідчують надлишковість інших комплексних систем забезпечення якості, зокрема, згаданих в пункті 40 «Стандарту бакалавра».

2.12 Забезпечення якості

2.12.1. Положення «Стандарту бакалавра»

У підпункті 4.4 проекту йдеться про те, що мають бути реалізовані «внутрішні і зовнішні оцінювання стандартів якості». У пункті 36 і в наступних детально описано «внутрішні оцінювання» (так, як це вимагається в пункті 4 абзацу 3 статті 10 Закону України «Про вищу освіту»). Таким чином, цілий розділ «Стандартів бакалавра» присвячений забезпеченню якості. На додаток до згаданих вище вимог до викладачів (в пункті 40), зокрема, цікавими є такі моменти: відповідно до підпункту 36.1 мають бути визначені «принципи і процедури» забезпечення якості юридичної освіти. Це слід зробити після публічного обговорення. Згідно з підпунктом 36.2 повинні бути встановлені правила, відповідно до яких освітня програма бакалавра (порівняй абзац 4 статті 10 Закону України «Про вищу освіту») має бути оцінена як така. Також щорічно слід оцінювати «результати навчання студентів» (підпункт 36.3). На додаток до низки інших заходів гарантування якості, які необхідно вжити на факультеті, у пункті 39 передбачено, що має бути прийнято, зокрема, положення про організацію навчального процесу, у якому слід визначити критерії оцінки успішності студентів. При цьому мають поєднуватись різні форми оцінки (письмові, усні, тести). Відповідно до пункту 44 має також бути створена ефективна система запобігання плагіату. У цілому ці норми, по суті, є повторенням вимог статті 16 Закону України «Про вищу освіту», які розширюються і конкретизуються лише в деяких пунктах.

2.12.2. Правила в Німеччині

У Німеччині не існує жодних законодавчих положень щодо забезпечення якості юридичної освіти.

2.12.3. Висновки

У цілому щодо розділу V висунуто ті ж заперечення, які були зазначені вище в підпункті 2.12 проти пункту 40. З одного боку, необхідно розглянути питання про доцільність чіткішого посилання на положення статті 16 Закону України «Про вищу освіту» і таким чином уникнути дублювання. Крім того, здається дивним, що ці положення включено до «Стандарту бакалавра», тому що вони, безумовно, стосуються, принаймні, юридичної освіти в цілому

(тобто, також програм магістратури). Якщо кожен факультет мав би розробляти і приймати для цього свої власні стандарти забезпечення якості (можливо, різні для програм підготовки бакалаврів та магістрів), то це призвело б до значного потоку нормотворення і значних бюрократичних перешкод, які можна оминати, якщо прийняти загальну для всіх систему. У Німеччині саме зараз підтверджується, що збільшення обсягу бюрократичних вимог в академічному самоврядуванні університету веде до наслідків, які протилежні бажаним, і часто є негативними. Замість того, щоб справді досягти високого рівня викладання, професорам доводиться мати справу з різними бюрократичними заходами забезпечення якості, які вимагають багато часу. Але цього часу бракує професорам для того, щоб піклуватися про якісний виклад матеріалу і належну підготовку до лекцій. Тому ми попереджаємо, що надмір бюрократії не сприяє забезпеченню високої якості в освіті. Але положення пунктів 36 і наступних «Стандарту бакалавра», здається, спрямовані саме на це.

Відповідно до підпункту 36.3 «результати навчання студентів» слід щорічно оцінювати. Згідно з текстом українською мовою оцінюванню підлягають «студенти». Тому не зовсім зрозуміло, що насправді мається на увазі під цим положенням.

Нарешті, правила пунктів 36 і наступних також містять положення, які не обов'язково стосуються питань забезпечення якості. Такими видаються, наприклад, положення в підпунктах 41.6 та 41.7, які варто було б виділити в окремому розділі, де визначити види і форми навчальних заходів. Якщо «Стандарт бакалавра» істотно вирізняється загальністю його цілей та сформульованими вимогами, які спрямовуються і до ефективного навчання, і до студента, що бере в ньому участь, то правила про фактичне виконання цих вимог та їхню практичну реалізацію в юридичній освіті є надто короткими. Визначення можливих методів навчання стало б способом забезпечити більшу конкретизацію. У такого роду положеннях можна було би згадати і «модельні суди», і «тематичні дослідження» малими студентськими групами.

3 Конкретні рекомендації

Хочемо запропонувати короткий підсумок описаних вище міркувань і оцінювань в наступних рекомендаціях:

1. Варто було б визначити, які професії юриста дозволяють займати ступінь бакалавра в Україні. «Стандарт бакалавра» повинен визначити рівень компетентностей, які має здобути студент, щоб, ставши бакалавром, відразу піти в юридичну професію, і вказати, про яку/які професії йдеться. Тому що не може бути метою отримання ступеня бакалавра наступне здобуття ступеня

магістра, щоб займатись юридичними професіями. Якби це було так, то потреба диференціації бакалавра і магістра відпала би сама по собі.

2. Не зовсім зрозуміло, що в підпункті 8.3 мається на увазі під 60-ма «навчальними дисциплінами за вибором»: чи студентам пропонується можливість самостійно і вільно вибирати з різних навчальних дисциплін ті, які вони бажають, або мається на увазі, що університети чи факультети самі обирають найбільш прийнятні їм варіанти, тобто вони при створенні навчального плану можуть визначити, які «навчальні дисципліни за вибором» обов'язково мають відвідати студенти. Це слід уточнити. Серед «навчальних дисциплін за вибором» в підпункті 8.3 слід також пояснити, чи навчальні дисципліни, на яких здобуваються «базові професійні компетентності» у розумінні пункту 15, тобто, наприклад, навчальні дисципліни з риторики/публічних виступів (див. підпункт 23.1.7) або мовні курси (див. підпункт 23.1.8) також охоплені ними. Останні здаються нам не обов'язково «професійними навчальними дисциплінами зі спеціальності «Право»» або «гуманітарними навчальними дисциплінами в рамках програми вищого навчального закладу», натомість вони можуть становити третю категорію навчальних дисциплін.

3. У результаті це призводить до необхідності видалити застереження «не менше, ніж» у підпунктах 8.1, 8.2, 8.3, 11 і 26, і таким чином чітко розподілити 240 кредитів ЄКТС за певними категоріями. За університетами можуть і повинні бути залишені певні вільні можливості в межах конструкції «навчальних дисциплін за вибором» підпункту 8.3. Адже якщо підрахувати мінімальну кількість відповідних кредитів ЄКТС в основі цього «Стандарту бакалавра» разом, то виходить, що вже досягнуто кількості 235 кредитів ЄКТС.

4. Число 135 кредитів ЄКТС, які припадають на «професійні навчальні дисципліни в галузі права» видається дещо заниженим.

5. Передбачений у пункті 8 поділ на «навчальні дисципліни з права», «гуманітарні науки» і «навчальні дисципліни за вибором» більше в тексті «Стандарту бакалавра» не з'являється. Щоправда, в багатьох місцях, особливо в підпункті 23.1, вказано, що саме повинні вивчити студенти. Однак до яких категорій пункту 8 ці теми/заходи належать, зрозуміло не завжди. Якщо в пункті 15 зазначено, що студенти мають здобути «основні професійні компетентності» і, наприклад, як згадується в підпункті 23.1.7, вони повинні отримати «навички усного виступу» або, зазначені в підпункті 23.1.8 «знання іноземної мови», не ясно, чи заходи, які для цього пропонуються, належать до «професійних навчальних дисциплін з права», «гуманітарних наук» або «навчальних дисциплін за вибором».

6. У рамках програми підготовки бакалаврів слід обійтися без підсумкового державного іспиту. Якщо припустити, що для класичних юридичних професій, таких, як судді, прокурора, адвоката або юриста на державній службі в будь-якому випадку потрібно здобути ступінь магістра, саме там є сенс запровадити «реальний» державний іспит. Якщо в кінці програми підготовки магістра передбачено класичний державний іспит і підсумкова оцінка магістра визначається тільки (!) на його основі (тобто жоден інший університетський іспит не вимагається і, отже, не відбувається), цього достатньо, щоб встановити загальний і однаковий масштаб для всіх юристів. Якщо ж є потреба запровадити державний іспит вже в кінці програми підготовки бакалавра, то його оцінка має становити істотну частину підсумкової («магістерської») оцінки. Однак, у цьому випадку варто (у розділі IV) точніше виписати правила, що стосуються обсягу і перебігу іспитів. Для цього слід визначити, наприклад, тип і кількість письмових та усних іспитів і їх співвідношення один до одного при розрахунку підсумкової оцінки. Оскільки державний підсумковий/випускний іспит, здається, є центральним елементом усієї реформи, ці правила виглядають занадто непереконливо.

7. У «Стандарті бакалавра» необхідно також уточнити, які саме іспити/роботи складаються чи виконуються в рамках програми підготовки бакалавра. Зазвичай в програмах підготовки бакалаврів студенти готують велику письмову роботу, яка, однак, ніде не згадується в цьому проекті «Стандарту бакалавра».

8. Опис необхідних компетентностей у пунктах 14–21 і «навичок» в пунктах 22 і 23.2–25 є надто абстрактним. Якщо є необхідність забезпечити єдиний стандарт юридичної освіти в Україні, то в «Стандарті бакалавра» слід також урегулювати питання, як ці абстрактні цілі можуть бути конкретно реалізовані.

9. У пункті 22 не вистачає «здобуття мовних навичок», але потім про це згадується в підпункті 23.1.8. Ми згадали б цей пункт окремо в пункті 22.

10. В описі предметів іспитів, зазначених у підпункті 23.1.5, слід набагато детальніше й точніше описати і особливо чітко розмежувати матеріал іспитів, принаймні там, де він буде згодом підлягати централізованій перевірці в рамках єдиного державного іспиту.

11. У підпункті 23.1 повинні бути сформовані дві категорії: підпункти 23.1.1–23.1.5 означають сфери права, які будуть вивчені в межах «професійних навчальних дисциплін з права» відповідно до розділу 8.1. Підпункти 23.1.6–23.1.10 описують інші навички, які можуть бути вивчені на інших курсах, при

чому слід роз'яснити, чи належать вони, і якщо так, то яким чином, до «навчальних дисциплін за вибором» підпункту 8.3.

12. Щодо оцінювання впадає в очі, що в пункті 27 йдеться про «7-бальну шкалу». Але в пункті 33 докладно описано тільки оцінки від А до Е. Це є неповним. Навіть якщо F і G свідчать про «неуспішний іспит», вони повинні, заради повноти, бути згаданими у пункті 33.

13. Система оцінювання, як видається, є надто диференційованою в пункті 33. Порівнюючи цю систему оцінки з німецьким регулюванням, видається, що вона включає в себе, з одного боку, значно більше різних оцінок, але, з другого боку, між категоріями D і E (підпункт 33.1 – добрий рівень) або категоріями B і C (підпункт 33.2 – середній рівень) диференціація відсутня. Німецька система, яка також включає в себе сім категорій, довела свою спроможність. Тому ми хотіли б запропонувати визначити всі сім оцінок незалежно одна від одної, але коротше. Слід чітко, як в німецькій системі, вказати, яка оцінка означає «середній результат».

14. У пункті 31, речення 2, є положення про те, що екзаменаційна комісія складається з компетентних юристів з юридичною освітою, зокрема, зі «вчених, викладачів і практикуючих юристів». Принаймні дві третини членів повинні мати «вчений ступінь». Тим не менш, не зрозуміло, чи стосується це всіх іспитів, чи тільки підсумкового/випускного державного іспиту. Якщо це стосується усіх іспитів, то така норма має міститись в окремому пункті/підпункті. У державному підсумковому/випускному іспиті повинні брати участь лише викладачі, які мають науковий ступінь, при цьому слід пояснити, що під «академічним/науковим ступенем» мається на увазі юридична освіта, чи звання/ступінь доктора філософії або доктора наук.

15. У правилі пункту 25 варто поміркувати над включенням адвокатів/адвокатури до кола місць, де можна проходити «практику».

16. З пункту 26 випливає, з огляду на обсяг стажування/практики, що вона повинна охоплювати як мінімум 15 кредитів ЄКТС. Більші повні правила тут відсутні. Було б корисно вказати, який фактичний обсяг часу повинна тривати практика (наприклад, три місяці), може вона бути виконана в одному місці чи потрібно кілька коротших стажувань. Крім того, слід визначити, які види перевірок/іспитів мають бути складені під час і по завершенні практики, необхідні для одержання кредитів ЄКТС.

17. Пропонується вивчити питання про виключення зі Стандарту бакалавра пунктів 36–40, а, можливо, навіть усіх пунктів 36–45 з посиланням на положення статті 16 Закону України «Про вищу освіту». Оскільки ці правила

будуть застосовуватися до всіх членів університету і всіх факультетів, і з цього погляду немає відмінностей між програмами підготовки бакалаврів та магістрів, видаються доцільними єдині для всіх факультетів і всіх навчальних програм університету правила забезпечення якості, і, якщо це необхідно, включення до цих правил фактичних характеристик окремих навчальних програм, що є набагато більш осмисленим і на практиці набагато простішим до виконання. Окремі стандарти могли б відсилати до вимог абзацу 3 статті 10 Закону України «Про вищу освіту», забезпечуючи їхню відповідність. Якщо кожен факультет для забезпечення якості кожної навчальної програми буде змушений розробляти і затверджувати свій власний стандарт якості (та ще й, можливо, різний для програм бакалавра і магістра), це може призвести до надмірної кількості норм і викликати значні адміністративні труднощі, яких можна було б уникнути запровадженням загальної системи, що застосовуватиметься до всіх працівників відповідно до Закону про університет/вищу освіту.

18. Положення пунктів 36–45 дозволяють очікувати, що з ними виникне великий обсяг бюрократичного обороту в університетському самоуправлінні. А це може потягти за собою наслідки, протилежні бажаним. Замість того, щоб готувати хороші лекції/навчальний матеріал, професори будуть змушені мати справу з різними бюрократичними заходами забезпечення якості, які коштуватимуть багато часу. Але цей час бракує професорам для того, щоб піклуватися про хороше викладання і належну підготовку до лекцій. Тому ми попереджаємо, що надмір бюрократії не сприяє забезпеченню високої якості в освіті.

19. Наостанок пропонуємо перевірити, чи не варто поширити в Україні використання методики вирішення конкретних юридичних завдань/справ, яка прийнята в Німеччині, взявши її за основу як письмову роботу по закінченню курсу навчання або на державному іспиті. Оскільки ця модель досі в Україні (як і в багатьох інших державах) значною мірою невідома, її можна було би закріпити конкретними нормами в «Стандарті бакалавра». Переваги методу такої практичної перевірки знань є очевидними: адже вимагається не запам'ятовування і повторення абстрактних знань, а застосування цих знань у конкретних практичних випадках, а саме це й відрізняє хороших юристів на практиці.

4 Підсумок

«Стандарт бакалавра» є першим кроком у правильному напрямку до рівномірної і високоякісної юридичної освіти в Україні. Проте він у багатьох місцях є надто абстрактним і визначає тільки загальні цілі й методи якісної

юридичної освіти, не зупиняючись на тому, за допомогою яких конкретних заходів ці цілі мають бути реалізовані.

Критичним моментом видається необхідність роз'яснити, як саме підсумковий/випускний державний іспит повинен завершувати навчання, як його слід проводити і в якій пропорції його оцінка визначатиме підсумкову оцінку університетського рівня бакалавра. Якщо вона повинна отримати високу частку в загальній оцінці, то галузі права, які охоплюватиме такий центральний державний іспит, мають бути визначені й описані набагато докладніше. Загального переліку, що міститься нині в підпункті 23.1, для цього недостатньо.

«Стандарт бакалавра» характеризується, як вже було зазначено, в основному тим, що в ньому сформульовані загальні цілі та вимоги, яким повинні відповідати ефективне навчання і успішний студент. На відміну від цього, правила фактичної реалізації таких вимог є надто короткими, що позначатиметься на практиці юридичної освіти. Це може бути наслідком того, що реалізація загальних компетентностей, визначених абзацами 3 і 4 статті 10 Закону України «Про вищу освіту», покладена на університети. Проте в «Стандарті бакалавра» повинні міститись докладні правила для цього. Насамкінець ми хочемо навести один приклад: у підпункті 23.1.7 вимагається, щоб студент здобув «навички усної презентації та складання юридичних документів». Але питання, як це повинно бути зроблено, серед норм проекту не регулюється. Його можна було б досягти за рахунок того, що в «Стандарті бакалавра» буде запроваджено набагато конкретніші правила з точки зору практичної реалізації, наприклад, вказавши, що публічні виступи і презентації а також/або навчальні судові процеси займають обсяг 5 кредитів ЄКТС, які мають бути відвідані студентами, або що студенти під час навчання повинні представити певну кількість самостійних письмових робіт (робочих документів, проєктів, експертиз, оцінок, семінарських/курсівих робіт).

Додаток: текст зразка Стандарту бакалавра у перекладі англійською мовою (станом на 1 вересня 2015 року)

1. СТАНДАРТ 1-го РІВНЯ (СТУПІНЬ БАКАЛАВРА) АКАДЕМІЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ

Стандарт 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки для студентів юридичних факультетів спрямований на регулювання змісту вищої освіти з урахуванням вимог до нової якості освіти.

Стандарт 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки зі спеціальності «Право» розроблений експертною групою.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Стандарт 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки зі спеціальності «Право» (далі – Стандарт) регулює підготовку фахівців для здобуття освітнього ступеня «Бакалавр права».
2. Стандарт розроблено відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та Національної рамки кваліфікацій.
3. Цей Стандарт регламентує вимоги до змісту та результатів освітньої діяльності під час 1-го рівня здобуття вищої освіти (ступінь бакалавра) в усіх вищих навчальних закладах, які здійснюють підготовку фахівців зі спеціальності «Право» незалежно від форми навчання.

4. Метою та завданнями цього Стандарту є:

4.1. встановлення єдиних вимог до змісту та результатів освітньої діяльності під час 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра), який повинен закласти основу для формування вищими навчальними закладами освітньо-професійних програм підготовки зі спеціальності «Право»;

4.2. інформування академічної спільноти про найважливіші складові змісту та результатів освітньої діяльності зі спеціальності «Право»;

4.3. інформування студентів, інших заінтересованих осіб, а також соціальних партнерів про освітні вимоги до змісту та результатів освітньої діяльності під час 1-го рівня здобуття вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право»;

4.4. забезпечення внутрішнього та зовнішнього оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за 1-им рівнем (ступінь бакалавра) академічної програми зі спеціальності «Право».

5. Стандарт поширюється на підготовку фахівців зі спеціальності «Право» на 1-му рівні здобуття вищої освіти (ступінь бакалавра).

6. Навчання за освітньо-професійною програмою бакалаврату (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право» може бути організовано у двох формах: очна (денна, вечірня) і заочна (дистанційна). При організації різних форм навчання структура, обсяг, зміст і результати освітньо-професійних програм за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти не повинні відрізнятися між собою.

7. Особи, які здобули повну загальну середню освіту, можуть подавати документи на 1-ий рівень вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право» і приймаються на навчання відповідно до результатів Зовнішнього незалежного оцінювання. Особи, які отримали ступінь бакалавра з іншої спеціальності, можуть також подавати документи на 1-ий рівень вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право».

8. Обсяг 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право» складається із 240 кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (надалі у тексті – кредит ЄКТС), з яких:

8.1. професійні навчальні дисципліни зі спеціальності «Право» – не менше 135 кредитів ЄКТС;

8.2. соціально-гуманітарні навчальні дисципліни в рамках програми вищого навчального закладу – не менше 15 кредитів ЄКТС;

8.3. навчальні дисципліни за вибором – не менше 60 кредитів ЄКТС. Навчальні дисципліни за вибором можуть охоплювати професійно-орієнтовані дисципліни зі спеціальності «Право», а також професійно-

орієнтовані дисципліни з іншої спеціальності, чи соціально-гуманітарні навчальні дисципліни, які пропонуються програмою вищого навчального закладу. 1-ий рівень вищої освіти (рівень бакалавра) зі спеціальності «Право» для студентів, які отримали ступінь бакалавра з іншої спеціальності, складається щонайменше із 150 кредитів ЄКТС, з яких не менше 120 кредитів ЄКТС повинні становити професійно-орієнтовані навчальні дисципліни зі спеціальності «Право».

9. Обсяг аудиторного навантаження у рамках 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки зі спеціальності «Право» повинен складати не менше 1/3 від загального обсягу академічної та професійної програми підготовки.

10. Академічна та професійна програма підготовки 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право» повинна включати не більше 16 (шістнадцяти) навчальних дисциплін у навчальному році.

11. Академічна та професійна програма підготовки 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право» закінчується проведенням оцінювання знань студентів під час державного кваліфікаційного іспиту, на який виділяється не менше 10 кредитів ЄКТС.

12. Студентам, які успішно закінчили академічну та професійну програму підготовки 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право», присуджується освітній ступінь «Бакалавр права».

13. Ступінь «Бакалавр права» відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій.

II. ПЕРЕЛІК НЕОБХІДНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДЛЯ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРАВО»

14. Навчальний процес у контексті 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки зі спеціальності «Право» спрямований на здійснення ґрунтовної підготовки студентів для подальшої правничої професійної діяльності на засадах дотримання справедливості, неупередженості, співпереживання та високих етичних стандартів.

15. Широка професійна ерудованість, повага до професійних цінностей та норм етики, базових професійних компетентностей, вмінь та навичок, а також усвідомлення важливості взаємодії права з іншими галузями знань є необхідними складовими навчального процесу студентів бакалаврату (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право».

16. Навчальний процес для студентів бакалаврату (ступінь бакалавра) повинен включати широкий спектр теоретичних і практичних знань, вмінь та навичок про сутність і призначення права, принципи окремих галузей права та зміст їх норм, а також про процес створення й застосування цих норм.

17. Необхідно, щоб студенти бакалаврату зі спеціальності «Право» були в змозі розвинути загальні вміння та навички, до яких належать аналітичне, критичне та інноваційне мислення з метою розуміння ролі та змісту права, критичного оцінювання різних концепцій і позицій, належного застосування правових норм у стандартних та окремих нестандартних ситуаціях, правильної підготовки та оформлення відповідних процесуальних документів. Професійна діяльність юриста передбачає вміння правильно і грамотно формулювати та висловлювати свої правові позиції чи рішення, належним чином їх аргументувати, брати участь в аргументованій професійній дискусії (листування, переговори, промови, дебати тощо), а також дотримуватись неупередженості, розуміти інтереси і мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами.

18. Навчальний процес на 1-му рівні вищої освіти (ступінь бакалавра) повинен розвинути вміння та навички самостійної роботи – уміння планувати, організувати і контролювати індивідуальну діяльність, а також працювати у команді, розподіляти і координувати завдання, контролювати їх виконання.

19. Важливо підготувати студентів для їх подальшого навчання на 2-му рівні (ступінь магістра) та переконати їх, що постійне навчання, можливість адаптувати та використовувати набуті знання є необхідними для компетентного фахівця.

20. В академічній та професійній програмі підготовки 1-го рівня (ступінь бакалавра) вищої освіти зі спеціальності «Право» повинні бути відображені наступні елементи цієї спеціальності:

20.1. теоретична підготовка, яка передбачає знання: про засади поведінки індивідів та соціальних груп; творення права, його тлумачення та застосування; про принципи права, а також зміст інститутів базових галузей права; про етичні стандарти юридичної професії;

20.2. професійна методологія, яка включає в себе правову оцінку поведінки чи діяльності індивідів та соціальних груп; ідентифікацію правової проблеми чи конфлікту та його вирішення на підставі принципу верховенства права і з використанням нових знань у сфері права;

20.3. практична підготовка, яка включає в себе отримання базових первинних практичних навичок і умінь, у тому числі навичок до критичного юридичного мислення;

20.4. формування професійного світогляду, включаючи етичні та моральні стандарти професійної поведінки, принципи верховенства права, справедливості і захисту прав людини та основоположних свобод.

21. Навчальний процес 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право» забезпечує формування основоположних (універсальних) знань, умінь та практичних навичок, які є необхідними для студентів під час 2-го рівня вищої освіти (рівень магістра).

III. НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ АКАДЕМІЧНОЇ ПРОГРАМИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРАВО»

22. Результати навчання студентів бакалаврату зі спеціальності «Право» поділяються на загальні та спеціальні. Загальні результати навчання включають компетентності, які охоплюють світоглядні, громадянські, морально-етичні цінності, широку ерудованість і усвідомлення мультикультурного розмаїття сучасного життя, розвивають аналітичне та критичне мислення, формують лідерські, управлінські і комунікативні навички, а також уміння застосовувати набуті знання для емпіричного, міждисциплінарного та порівняльного аналізу і дослідження. Загальні результати навчання поділяються на інструментальні, міжособистісні і системні компетентності, і вони формуються через отримання знань, навичок та вмінь з таких галузей як філософія, соціологія, психологія, економіка, етика тощо. До спеціальних компетентностей належать спеціальні професійні сфери знань та практичні навички.

23. Студенти бакалаврату повинні здобути:

23.1. Знання, а також уміння їх застосування:

23.1.1. знання основ теорії та філософії права, структури юридичної професії та її ролі у суспільстві;

23.1.2. знання історії права та державного устрою;

23.1.3. знання міжнародного публічного та приватного права;

23.1.4. принципів інституційного та матеріального права, і найважливіших правових інститутів Ради Європи та Європейського Союзу;

23.1.5. знання принципів національного законодавства та змісту найважливіших правових інститутів таких галузей права, як: конституційне право, адміністративне право та адміністративне процесуальне право, цивільне право та цивільне процесуальне право, господарське право та господарське процесуальне право, кримінальне право та кримінальне процесуальне право, трудове право;

23.1.6. знання стандартів юридичної професії, в тому числі етичних стандартів;

23.1.7. навички усної презентації та складання юридичних документів;

- 23.1.8. знання професійної іноземної мови (не нижче рівня B2);
 - 23.1.9. уміння застосувати набуті знання за умов самостійного прийняття рішень у складних ситуаціях, своєчасного коректування рішень і диференціації пріоритетів;
 - 23.1.10. уміння застосовувати на практиці отримані знання під час формування юридичних рішень;
 - 23.1.11. уміння застосовувати отримані основоположні знання у спеціальних сферах гуманітарних та інших наук, а також практичній роботі фахівців, які працюють у галузі права.
- 23.2. Дослідницькі навички:
- 23.1.12. здійснення правового аналізу проблеми;
 - 23.1.13. визначення релевантних та прийнятних фактів для юридичного аналізу;
 - 23.1.14. збір та аналіз інформації з різних національних та міжнародних джерел, оцінка достовірності цієї інформації, використання сучасних інформаційних технологій та баз даних;
 - 23.1.15. висунення та оцінка аргументів і контраргументів;
 - 23.1.16. аналіз проблеми та правова інтерпретація його результатів.
- 23.2. Спеціальні навички:
- 23.2.1. критичний та систематичний правовий аналіз, використання отриманих знань у професійній діяльності;
 - 23.2.2. визначення проблем правового регулювання та надання пропозицій щодо їх вирішення із використанням отриманих теоретичних та практичних знань у відповідності з принципами захисту прав людини і її основоположних свобод;
 - 23.2.3. логічний критичний та систематичний аналіз документів, розуміння їх правової природи та правового впливу;
 - 23.2.4. представництво прав і законних інтересів клієнтів у відповідності з вимогами професійної етики, належного дотримання норм нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації;
 - 23.2.5. самостійна підготовка проектів актів застосування права.
- 23.3. Соціальні навички:
- 23.3.1. вміння працювати самостійно, у команді колег за фахом та залучати експертів з інших галузей знань;
 - 23.3.2. неупереджене вирішення завдань, які виникають у ході практичної діяльності і примирення сторін з протилежними інтересами;
 - 23.3.3. належне володіння усним і письмовим мовленням, уміння переконливо і аргументовано викладати свої думки.
- 23.4. Особисті навички:
- 23.4.1. професійна самоосвіта, визначення пріоритетів;
 - 23.4.2. уміння логічно і аргументовано викладати свої думки у професійному і міждисциплінарному середовищі з розумінням відповідальності за розвиток і зміцнення професії юриста як з використанням

спеціальної правничої термінології, так і за допомогою загальнодоступних комунікативних засобів;

23.4.3. дотримання загальних етичних зобов'язань, пов'язаних із добросовісністю, дисциплінованістю, відповідальністю, пунктуальністю тощо;

23.4.4. ініціативність у практичній діяльності, уміння оперативно реагувати на зміни;

23.4.5. уміння застосовувати набуті знання в галузі права у професійній діяльності.

24. Після завершення навчальної програми зі спеціальності «Право» результати академічної діяльності студентів повинні відповідати стандарту вищої освіти 1-го рівня (рівень бакалавру) та спеціальним результатам університетської освіти зі спеціальності «Право».

25. Стажування є важливою частиною 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки зі спеціальності «Право». Академічна та професійна програма стажування повинна включати ознайомчу практику в юридичних відділах місцевих органів влади, органів виконавчої влади, інших організацій та установ, а також у судах і в прокуратурі. З метою набуття основоположних практичних навичок із надання правової допомоги студенти можуть проходити практику в юридичній клініці вищого навчального закладу.

26. Загальний обсяг ознайомчої практики в межах 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки повинен складатися не менше ніж з 15 (п'ятнадцяти) кредитів ЄКТС.

IV. ФОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

27. Результати навчання студентів оцінюються за 7-бальною шкалою. Вищий навчальний заклад повинен затвердити процедури оцінювання результатів навчання відповідно до вимог нормативно-правових актів.

28. Система оцінювання результатів навчання повинна базуватися на таких принципах:

28.1. обґрунтованості – оцінка студента має бути співмірною рівню результатів навчання;

28.2. неупередженості – оцінювання результатів навчання не повинно бути упередженим та залежати від суб'єктивної позиції того, хто здійснює оцінювання. Методи й критерії оцінювання повинні бути єдиними для всіх студентів;

28.3. прозорості – система оцінювання повинна заздалегідь бути зрозумілою для тих, хто здійснює оцінювання, а також для студентів;

28.4. корисності – оцінювання повинно позитивно оцінюватись тими, хто оцінюється і бути внеском у здійснення завдань навчальної програми.

29. Система оцінювання повинна включати різні методи, які дозволять відстежувати досягнення здобувача освітнього рівня з точки зору необхідних результатів, оцінювати теоретичні знання і прикладні навички у їх сукупності.

30. Форми оцінювання: іспит (усний, письмовий, тестовий, комбінований), колоквиум, курсова робота, реферат, усна доповідь, звіт про проходження практики та ін.

31. 1-ий рівень (ступінь бакалавра) академічної програми підготовки зі спеціальності «Право» закінчується складанням державного кваліфікаційного іспиту. Екзаменаційна комісія повинна складатись з компетентних фахівців зі спеціальності «Право» – наукових, науково-педагогічних та практичних працівників, при цьому не менше двох третин членів екзаменаційної комісії повинні мати наукові ступені.

32. Рівні результатів навчання визначають обсяг знань і вмінь здобувачів освітнього ступеня, отриманих ними у результаті навчання зі спеціальності «Право». У цьому Стандарті рівні результатів навчання подані узагальнено.

33. Виділяють такі рівні результатів навчання: пороговий (відповідає мінімальним вимогам, що відповідають оцінкам E і D), типовий (відповідає середнім вимогам, що відповідають оцінкам C і B) і відмінний (відповідає високим вимогам, що відповідає оцінці A):

33.1. пороговий рівень. Досягнення цього рівня означає слабе чи задовільне розуміння і оволодіння знаннями, і уміннями та практичними навичками 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право». Студенти, які отримали оцінки E, D, можуть застосувати на практиці отримані знання, вміння та навички у простих ситуаціях, але не здатні це зробити при підвищенні рівня складності ситуації. Для порогового рівня характерна фрагментарність знань. Здобувачу освітнього ступеня відомі важливі методи теоретичного дослідження і практичної діяльності, але він не може самостійно вибрати більшість з відомих йому методів, і застосувати їх у заданих ситуаціях. Загальні компетентності розкриваються у поодиноких випадках;

33.2. типовий рівень. Досягнення цього рівня означає середнє чи добре розуміння і оволодіння знаннями, і уміннями та практичними навичками 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право». Студент може застосувати отримані знання і продемонструвати набуті уміння та

практичні навички як в простих, так і в більш складних ситуаціях. Для типового рівня характерно наявність зв'язку між окремими знаннями, проте з точки зору цілісного підходу відчувається недостатність умінь і практичних навичок з оцінювання відповідної інформації у контексті сукупності знань. Студенту відомі важливі і деякі специфічні методи теоретичного дослідження, і практичної діяльності він також може самостійно вибрати більшість з його відомих методів та застосувати їх у заданих ситуаціях. Загальні компетентності розкриваються у більшості ситуацій;

33.3. відмінний рівень. Досягнення цього рівня означає дуже добре чи відмінне сприйняття і оволодіння знаннями, уміннями і практичними навичками 1-го рівня вищої освіти (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право». Студент може застосовувати отримані знання і продемонструвати набуті уміння та практичні навички у складних ситуаціях. Для відмінного рівня характерно наявність зв'язку між знаннями, з точки зору цілісного підходу, тому студент може здійснити аналіз певної інформації у контексті системності знань. Студент самостійно обирає найбільш оптимальні методи теоретичного дослідження і практичної роботи і ефективно застосовує їх, в сутності, і у всіх заданих ситуаціях.

34. Студентам повинна бути надана можливість до проведення оцінювання брати участь у прийнятті рішень щодо критеріїв оцінювання, методів оцінювання результатів навчання, кількості та обсягу завдань.

35. Рівні результатів навчання визначають обсяг знань та умінь студентів, які вони набули в результаті навчання зі спеціальності «Право».

V. СИСТЕМА ВНУТРІШНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА 1-МУ РІВНІ (РІВЕНЬ БАКАЛАВРА)

36. Система внутрішнього забезпечення якості вищої освіти на 1-му рівні (ступінь бакалавра) зі спеціальності «Право» охоплює:

36.1. затвердження принципів і процедур внутрішнього забезпечення якості вищої освіти за результатами публічного обговорення за участі усіх заінтересованих сторін;

36.2. затвердження, моніторинг та періодичний перегляд 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійного програми підготовки зі спеціальності «Право»;

36.3. щорічне оцінювання результатів навчання студентів;

36.4. забезпечення високої якості підготовки професорсько-викладацького складу; перевірка програм навчальних дисциплін, програм практик, навчально-методичного забезпечення організації навчального процесу, у тому числі самостійної роботи студентів;

36.5. забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління навчальним процесом;

36.6. надання публічної інформації про академічну та професійну програму підготовки;

36.7. забезпечення ефективної системи, що дає змогу попередити та встановити академічний плагіат у дослідженнях наукових співробітників та професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, а також наукових роботах студентів.

37. Вищий навчальний заклад повинен затвердити принципи і процедури внутрішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної програми підготовки, які визначені стратегічними цілями та ключовими результатами вищого навчального закладу у високоякісній підготовці фахівців. Систематичне і методичне забезпечення якості вищої освіти включає: постійну оцінку та перегляд освітньо-професійної програми підготовки, програм навчальних дисциплін та програм практик для того, щоб забезпечити їх відповідність стандартам 1-го рівня (рівень бакалавру) академічної програми, професійним стандартам, сучасним вимогам ринку праці та стратегічним цілям вищого навчального закладу; встановлення критеріїв та переліку вимог до змісту навчального процесу, а також оцінювання студентів та професорсько-викладацького складу. Навчальна політика забезпечення якості освітньо-професійної програми повинна спрямовуватись на залучення активних учасників адміністративного персоналу, професорсько-викладацького складу і наукових співробітників, а також студентів.

38. Вищий навчальний заклад повинен затвердити академічну і професійну програми підготовки бакалаврів за спеціальністю «Право», здійснювати їх моніторинг та періодичний перегляд. Структура академічної і професійної програми, перелік навчальних дисциплін за вибором та місця проходження практик мають переглядатися не менше одного разу на рік. Моніторинг та перегляд освітньо-професійної програми підготовки повинен здійснюватись з урахуванням пропозицій роботодавців та правничих громадських організацій.

39. Оцінювання студентів повинно здійснюватись відповідно до Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах (далі – Положення). Положення повинно передбачати інформацію про критерії та процедури оцінювання. Належне застосування визначених критеріїв та процедур спрямовується на забезпечення обґрунтованого, надійного та справедливого оцінювання. Форми оцінювання повинні встановити якість засвоєння знань, а також уміння їх застосування. Необхідно комбінувати різні форми оцінювання (тестову, письмову, усну) для того, щоб краще визначити

компетентності студентів, особливо їх вміння усно та письмово формувати правову аргументацію та оцінку. Загальні показники академічної успішності студентів повинні бути опубліковані на веб-сторінці вищого навчального закладу або іншим способом.

40. Основою якісного виконання 1-го рівня (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки зі спеціальності «Право», є компетентний та досвідчений професорсько-викладацький (науково-педагогічний) склад, який може навчити студентів, а також сформувати в них вміння та навички, які їм знадобляться у майбутній професійній діяльності. Вищий навчальний заклад повинен затвердити відповідно до чинного законодавства порядок та вимоги до осіб, які можуть обіймати посади науково-педагогічних працівників, щоб забезпечити якість професорсько-викладацького складу за допомогою конкурсного добору на відповідні посади. Оцінка кваліфікації та компетентності професорсько-викладацького складу визначається їхнім академічним і практичним досвідом, який включає участь у наукових дослідженнях, використання прогресивних методів викладання, визнання з боку професійного і академічного співтовариства, вміння спілкуватись іноземними мовами, участь у програмах підвищення кваліфікації, конференціях тощо. До основних вимог до професорсько-викладацького складу мають належати досконале знання сучасних методик викладання та знання таких сфер навчальних дисциплін, як: теоретичне обґрунтування; історія генезису і регулювання; законодавство, включаючи пояснювальні матеріали; судова практика і пов'язана з нею проблематика; порівняльний аналіз (правове регулювання у зарубіжних державах, а у випадку необхідності – окремо у державах загальної і континентальної правових систем); сучасні наукові концепції, що аналізуються в літературі. Кваліфікація і компетентність викладачів оцінюються як в індивідуальному порядку з боку інших членів професорсько-викладацького складу, так і іншими, сторонніми особами (кафедр, вчених рад або інших університетських органів) залежно від функціональної мети цього оцінювання. Анонімне опитування студентів про якість навчального процесу, яке забезпечується спеціальним працівником факультету, є обов'язковою частиною оцінювання кваліфікації та компетентності професорсько-викладацького складу. Анонімне опитування проводиться після завершення курсу не менше одного разу на рік. Результати оцінювання професорсько-викладацького складу повинні обговорюватись на засіданні вченої ради факультету або вищого навчального закладу та публікуватись на офіційному веб-сторінці вищого навчального закладу або іншим способом.

41. Змістовний перегляд програм навчальних дисциплін, програм практик та методики викладання є важливими складовими внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. Навчальний процес повинен враховувати вимоги до

фахівців у сфері права. Таким чином, розвиток вмінь подати інформацію в межах освітньо-професійної програми повинно створити можливості для зміцнення відносин між теорією та практикою, а також для поширення кращого досвіду (студенти проводять аналіз і виступають з публічними презентаціями своїх проєктів на семінарах і конференціях, висувають пропозиції з організації практики). Зміст навчальних дисциплін та їх актуальність повинні переглядатися, враховуючи пропозиції практикуючих працівників. Важливо використати їх професійний досвід, запрошуючи для викладання окремих навчальних дисциплін, проведення майстер-класів тощо. Система внутрішнього забезпечення якості вищої освіти повинна включати процедури оцінювання перегляду методики викладання правничих дисциплін. Навчальний процес має об'єднувати аудиторні заняття та самостійну роботу. Викладання не повинно бути простим цитуванням правових джерел, а спрямовувати студентів до пошуку аргументів, необхідних для вирішення обговорюваних питань. Основними завданнями викладання є:

- 41.1. визначення базових навчальних матеріалів (юридичних джерел, наукових робіт та ін.) і їх обговорення у найрізноманітніших особистісних аспектах;
- 41.2. ідентифікація основних концепцій із навчальних матеріалів і їх обговорення у найрізноманітніших особистісних аспектах;
- 41.3. визначення та обговорення проблем, які виникли після опрацювання навчальних матеріалів;
- 41.4. вказівка на джерела, в яких міститься інформація про вирішення проблем;
- 41.5. спрямування самостійної роботи студентів для покращення вивчення матеріалу навчальної дисципліни.

Мета самостійної роботи – сприяти належному вивченню матеріалів, визначених навчальною програмою, та їх використання для знаходження рішень проблем, які обговорюються з викладачами.

У ході навчання мають застосовуватись і поєднуватись різні методи викладання і навчання:

- 41.6. викладання: лекція (традиційна та інтерактивна);
- 41.7. методи підготовки, які зосереджуються на розвитку практичних навичок: дискусія, дослідження, індивідуальна чи групова робота над проєктами, імітація, мозкової штурм. Реалізація вказаних методів найкращим чином здійснюється при домінуванні практичних і семінарських занять у невеликих групах;
- 41.8. методи, які заохочують самостійну роботу студентів (засвоєння матеріалу, аналіз прикладу, вирішення проблеми, імітація, пізнавальні ігри, індивідуальний пошук проблем, методи контролю і самоконтролю);

41.9. методи наукового дослідження (пошук інформації, їх аналіз та синтез; аналіз відповідних дій із використанням особливих методів дослідження; інтерпретація даних та ін.) повинні бути в основі самостійної роботи.

Методи контролю і самоконтролю становлять собою самостійну групу методів: вони забезпечують зворотній зв'язок між професорсько-викладацьким складом та студентами в ході навчального процесу та можливість для студентів здійснити поглиблене практичне дослідження, яке в подальшому може реалізуватися у курсовій роботі.

42. Вищий навчальний заклад має забезпечити наявність навчальних ресурсів, необхідних для організації навчального процесу, у тому числі самостійної роботи студентів. Студенти повинні мати вільний доступ до усіх навчально-методичних та навчальних матеріалів, включаючи можливості доступу онлайн. Навчально-методичні матеріали, окрім теорії, повинні включати інформацію, яка сприяє розвитку належних практичних вмінь та навичок.

Навчальний процес повинен надати можливість студентам розвивати вміння та навички роботи в команді (у невеликих групах із 5–7 студентів) та міжгрупових позитивних змаганнях.

Вищий навчальний заклад надає різні види академічної допомоги студентам, до якої належать випуск студентських видань, організація вступних лекцій та майстер-класів, оцінювання зворотного зв'язку щодо організації навчального процесу шляхом проведення опитувань, створення дружньої атмосфери для навчання осіб з особливими потребами; психологічна допомога, перегляд подальших професійних можливостей для розвитку кар'єри та ін.

43. Використання інформаційних систем для забезпечення ефективного управління навчальним процесом є однією з важливих складових системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. Вищий навчальний заклад повинен впровадити ефективні механізми збору, аналізу і використання відповідної інформації для ефективного управління навчальним процесом. Цього можна досягнути шляхом запровадження електронних баз даних (облік адрес електронної пошти студентів, їх поточної успішності, отриманих кредитів ЄКТС на ін.) та оновлюваного онлайн спілкування між структурними підрозділами, професорсько-викладацьким складом та студентами. Цей підхід створить можливість для забезпечення зворотного зв'язку та запровадження гнучкої системи управління. Зворотній зв'язок забезпечує можливість постійного моніторингу навчального процесу та ефективного співробітництва в його межах, а також розроблення стратегій для його удосконалення.

44. Вищий навчальний заклад повинен запровадити ефективну систему попередження та встановлення академічного плагіату в дослідженнях наукових співробітників, професорсько-викладацького складу та студентів.

45. Вищий навчальний заклад повинен регулярно публікувати оновлену, неупереджену та об'єктивну інформацію про 1-ий рівень (ступінь бакалавра) академічної та професійної програми підготовки зі спеціальності «Пр», включаючи інформацію про навчальні дисципліни, програми практик, програми стажувань, міжнародне співробітництво тощо.

Частина 2.

Європеїзація юридичної освіти в інших країнах

Спроби реформи в російській юридичній освіті: Єврофакультет в Калінінградському державному університеті імені Іммануїла Канта

Проф., доктор юрид. наук Дітріх Раушнінг, Геттінген

Перероблена редакція статті в Grote/Härtel/Hain u.a. (Hrsg.), Die Ordnung der Freiheit, Festschrift für Christian Starck, Tübingen, 2007. – S. 871 – 889.

1 Нові завдання юридичних факультетів в пострадянській Росії

За радянський часів майбутні юристи здобували вищу освіту на юридичних факультетах державних університетів, у спеціалізованих юридичних академіях та вищих навчальних закладах, як-то Вища школа міліції, та освітніх закладах Міністерства закордонних справ. Нові завдання з підготовки юристів в умовах змін в суспільстві взяв на себе той самий кадровий викладацький склад, який у цих ВНЗ забезпечував підготовку молодих юристів ще за радянських часів. Інших викладачів, які б були вихованцями та учнями правової держави, не було. З російських університетів, які існували до 1920-х років минулого століття, перенести принципи вільної науки – після 70 років панування СРСР – не видавалось можливим, оскільки радянська влада сприймала духовне життя університетів як загрозу своєму існуванню та

створила власну систему вищої освіти, що слугувала принципам СРСР¹. Реорганізацію системи викладання та навчання довелось здійснювати самим викладачам ВНЗ, які працювали у ті часи, а також їх наступникам.

Правова система не перетвориться на правову державу лише завдяки набуттю чинності новою конституцією. Необхідно, аби правове життя визначалось законом як правовою нормою, прийнятою демократичним парламентським шляхом, а сам по собі закон має відповідати принципам свободи. Зміни мають відбуватися в свідомості юристів, і цей процес може бути тривалим. У довгостроковій перспективі викладання та вивчення юриспруденції вишах, що готують юристів, мають визначальне значення. Першочерговий інтерес європейських непроросійських держав полягає в тому, аби Росія мала дієву правову систему, яка ґрунтувалась би на принципах правової держави. Нам добре, коли нашому сусідові ведеться добре. Так само і сприятливий економічний розвиток базується на надійній та гарантованій правовій системі, що важливо для активної міжнародної взаємодії. Росія є частиною Європи та континентальної правової системи. Тому й інші європейські держави беруть участь у розвитку права, а також у вивченні та викладанні права в Росії.

2 Умови для юридичної освіти в Росії

Уже протягом останніх 10 років минулого століття ландшафт ВНЗ в Росії зазнав значних змін. Стаття 53 розділу 3 Конституції РФ хоч і визначає кожному «за конкурсом» безоплатну участь в державному чи комунальному закладі вищої освіти, проте не існує державної чи суспільної монополії на вищу освіту. Також керівництво закладами вищої освіти може розглядатись як здійснення економічних прав на діяльність. Зокрема, існує дуже багато приватних освітніх закладів на державному рівні. Кількість закладів вищої освіти в Росії, включаючи самостійні ВНЗ за межами країни, становить 3000, з них приблизно 1300 має назву «університет». Відповідно до зростаючого значення права та юридичної свідомості існує кон'юнктура юридичних навчальних закладів. У Росії їх вже близько 750. Лише незначна їх частка – державні заклади, як-то факультети державних університетів та великих юридичних академій, як, наприклад, в Єкатеринбурзі чи Саратові.

Під час своєї п'ятирічної освіти студенти-юристи в більшості випадків прив'язані до визначеного навчального плану. Предмети на вибір у певних спеціалізаціях та в переліку предметів пропонуються лише в конкретних семестрах. Наприкінці навчального року студенти регулярно складають іспити з основних предметів: ці іспити приймають викладачі самого

¹ Див. думку професора математики РДУ ім. І. Канта м. Калінінград К. Лавріновича: Kasimir Lawrynowicz, Albertina – Zur Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preußen, Berlin, 1999. – S. 431 ff.

навчального закладу. На п'ятому курсі пишуть дипломну роботу, яка захищається під час усного іспиту перед комісією, членом якої може бути викладач з іншого ВНЗ чи практикуючий юрист. У фінальному іспиті може взяти участь лише той, хто відвідав всі обов'язкові заняття та має достатній результат на заняттях з предмета, з якого буде проведено іспит. Всі заняття, які відвідав студент, а також їх результати наводяться в дипломі.

З метою кращого розуміння наводимо тут структуру викладацького складу:

Асистенти та викладачі засвідчують свою кваліфікацію через дипломний іспит. Доцентом можна стати після здобуття першого наукового ступеня кандидата юридичних наук (к. юр. н.). Для здобуття ступеня кандидата треба вступити до аспірантури. Зазвичай науковим керівником аспіранта може стати лише професор. Для здобуття ступеня кандидата наук необхідно скласти так звані кандидатські іспити та подати готову дисертацію. Її оцінює спеціалізована вчена рада, до якої належать передусім професори, а також кандидати наук. Вчена рада призначає опонентів, перед якими, а також перед самою радою, відбувається усний захист дисертації. Професором можна стати після здобуття другого наукового ступеня, доктора юридичних наук (д. юр. н.). У процес отримання докторського ступеня залучений ключовий відповідальний орган – Вища атестаційна комісія.

Як і всюди на державній службі, заробітної плати викладача ВНЗ не вистачає на бодай скромне життя. Аби дозволити собі витратити гроші на інше, викладачі повинні самі знайти нові джерела заробітків. Одним із таких джерел є підготовка студентів-контрактників, які навчаються за платню на юридичному факультеті державного університету. Для асистента фінансове становище стає зовсім безнадійним: для здобуття подальшої кваліфікації, яка необхідна через нестачу професорських кадрів на споріднених петербурзьких чи московських факультетах, вони мають щорічно витратити близько 750 доларів як аспіранти-заочники. Ця сума відповідає їх звичайному річному заробітку. Майже всі викладачі ВНЗ повинні заробляти ще деінде. Якщо вони влаштовуються юристами на фірму чи в якусь організацію, їх час та енергію на науку обмежено. Тому наукові дослідження та подальша кваліфікація проводяться ними лише за умов значних особистих жертв.

З огляду на розмаїття та велику кількість навчальних закладів, які видають диплом юриста, конче необхідними видається державне нормування та контроль за цією сферою. Вимоги до навчального процесу в юридичних ВНЗ вищої освіти визначені Міністерством освіти і науки РФ та закріплені в так званому Державному стандарті². Державні комісії регулярно проводять

² Державний стандарт вищої професійної освіти за спеціальністю 021100 – «юриспруденція» від 27.03.2000. Держстандарт складено та ухвалено Радою з правознавства Навчально-методичного об'єднання університетів РФ та Федеральної асоціації юридичних ВНЗ 3.12.1999.

перевірки освітніх закладів на відповідність їх навчання Держстандарту. Негативний висновок комісії може призвести до вилучення ліцензії.

У першій частині Держстандарту наводяться сучасні та досить загальні цілі академічної освіти та навчання правознавству:

«Кваліфікаційна характеристика випускника»

Юрист в межах спеціальності 021100 отримує фундаментальну і спеціальну підготовку в галузі юриспруденції.

Діяльність юриста скерована на реалізацію правових норм і забезпечення правопорядку в різноманітних сферах життя суспільства.

Об'єктами професійної діяльності випускників є:

- події та дії, що мають юридичне значення;
- правові відносини, що виникають у сфері функціонування державних інститутів;
- правові відносини між державними органами, фізичними та юридичними особами.

Юрист має вміти:

- тлумачити та застосовувати закони та інші нормативно-правові акти;
- забезпечувати дотримання законодавства в діяльності державних органів, фізичних та юридичних осіб;
- юридично правильно кваліфікувати факти та обставини;
- розробляти документи правового характеру, здійснювати правову експертизу нормативних актів, давати кваліфіковані юридичні висновки та консультації;
- приймати правові рішення та чинити інші юридичні дії у точній відповідності до закону;
- викривати та встановлювати факти правопорушень, визначати міру відповідальності та покарання винних; вживати необхідних заходів до відновлення порушених норм;
- систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію, вивчати законодавство та практику його застосування, орієнтуватись в спеціальній літературі.

У 4 частині Держстандарту наводяться вимоги до обов'язкового мінімуму складу основної освітньої програми підготовки юриста, найменування дисциплін та їх головні розділи: дисципліни, кількість годин, які відводяться на певні дисципліни, а також детальний опис необхідного складу окремих навчальних занять.

Юридична освіта для студента очної форми навчання становить п'ять років. Упродовж цього часу на навчання припадає в загальному 9882 години.

З них половина має складати аудиторні години, а друга половина – самостійна робота студентів. Крім того визначено, що мінімум 27 годин на тиждень – аудиторні, сукупне навантаження на студента не має, однак, перевищувати 54 годин на тиждень.

У 3 та 4 частині Держстандарту дисципліни поділено на п'ять циклів:

- цикл ГСЕ: загальні гуманітарні та соціально-економічні дисципліни в обсязі 1800 ак. год.;
- цикл ПН – загальні математичні та природничі дисципліни (400 ак. год.);
- цикл ЗПА: загальнопрофесійні дисципліни (6062 ак. год.);
- цикл ДС: дисципліни спеціалізації (1620 ак. год.) та
- ФД: факультативи (450 ак. год.).

Сума перших чотирьох циклів становить 9882 ак. год., факультативні дисципліни в цей обсяг не включено.

3 Заснування Єврофакультету на юридичному факультеті Калінінградського держуніверситету

Після розпаду СРСР в 1991 році та отримання Литвою незалежності Калінінградська область втратила сухопутний кордон з державною територією Росії. Згодом намітились плани щодо вступу Польщі та Литви до Європейських Спільнот та Європейського Союзу. Калінінградська область опинилась в ексclaveму становищі, і Росія, зі свого боку, теж вбачала необхідність у підтримці здатності жителів та керівництва області до комунікації та налагодженню транспортних зв'язків із іншими європейськими державами. У 1998 році це слугувало початком переговорного процесу, а у 2000 стало причиною досягнення угоди з Радою Держав Балтійського моря щодо заснування в Калінінграді Єврофакультету. За згодою Ради з 1996 року в Ризі розпочав свою роботу в якості окремої інституції Єврофакультет з філіалами в Тарту та Вільнюсі, що мав на меті

організацію додаткової викладацької діяльності в галузі правничих та економічних наук. У 2000 році було засновано Єврофакультет в Калінінграді з економічними та юридичними кафедрами на відповідних факультетах Калінінградського державного університету. Його завдання полягало в наданні підтримки університету в розробці навчальних планів зі спеціальностей «економіка» та «юриспруденція» задля їх відповідності міжнародним стандартам. Здійсненню цієї мети слугувала інтенсивна взаємодія структур міжнародної університетської спільноти, розширення співробітництва з університетами сусідніх країн та підтримка двосторонніх обмінів викладачами і студентами.

За спеціальністю «юриспруденція» було утворено консорціум, до якого увійшли університети міст Берген (Норвегія), Геттінген (Німеччина; головування та виконавче керівництво), Уппсала (Швеція) та Калінінград, в особливій формі здійснювалось співробітництво з університетом міста Турку (Фінляндія) і Торунським університетом (Польща). Після першої трирічної фази, яка тривала до 2003 року, країни, що здійснювали основне фінансування проекту, – Данія, Норвегія, Швеція та Німеччина – прийняли рішення щодо продовження проекту в якості другої фази до січня 2007 року. Завданням консорціуму, за конкретним проханням російської сторони, було сприяння у реформуванні навчального плану і пов'язаних з ним методів викладання та навчання у ВНЗ.

4 Завдання реформ на юридичному факультеті Калінінградського університету

У результаті інтенсивного обміну думками викладачі консорціуму достатньо швидко дійшли спільного висновку про необхідність зменшення кількості лекційних годин. Треба було зробити практичні висновки з досліджень у галузі викладання у вищій школі, згідно з якими успішність навчання значною мірою залежить від самостійної та активної участі студентів у навчальному процесі. Так, наприклад, розклад для першокурсників другого семестру 2000/2001 навчального року передбачав 40 аудиторних годин на тиждень. Таким чином, у студента ледь залишався час на самостійну роботу.

Значну кількість навчальних годин становили загальноосвітні предмети; на їх частку припадає понад 22 % занять. На молодших курсах обов'язкові чотири академічні години на тиждень відводилось на фізичне виховання. Так було визначено рішенням російського федерального центру і не підлягало обговоренню. Єдине, що можна було зробити, – зараховувати підтвержені документами заняття спортом в позааудиторний час.

Така велика частка загальноосвітніх предметів у навчальному плані пояснюється зокрема й тим, що російська загальноосвітня шкільна система лише формально охоплює 11 класів. Тривалий час взагалі не існувало четвертого класу, тож дійсна шкільна освіта охоплювала лише 10 років. Таку нестачу загальноосвітніх предметів були покликані наздогнати університети, тож відповідні предмети були включені в навчальні плани для юридичних спеціальностей. Випускники шкіл мали володіти принаймні однією іноземною мовою. За усталеною практикою, – це переважно англійська мова та на 20 % – німецька. Проте більшість абітурієнтів не мала достатньо навичок сприйняття мови на слух чи спілкування. Значна частка вчорашніх школярів взагалі не володіла письмом та, інколи, і навичками читання іноземною мовою. Незважаючи на всі плани щодо скорочення годин у навчальному плані, було досягнуте спільне рішення про необхідність

збереження годин на іноземну мову (340 ак. год.), що особливо необхідно саме в Калінінградській області через її близькість до Європи.

Деякі університетські загальноосвітні предмети були одногосно визнані зайвим повторенням шкільного матеріалу. Наприклад, історія є обов'язковим шкільним предметом, знання історії є умовою вступу до ВНЗ, а майбутні юристи вивчають історію російської держави та права, а згодом – історію зарубіжних країн та права, історію політичної й правової думки. Тож загальноосвітній курс історії було визнано зайвим. Курси з філософії і особливо з логіки було вирішено переорієнтувати на філософію права та юридичну логіку, курс математики – на практичний курс інформатики для юристів.

Обмін думками привів до загального переконання, що навчання іноземним мовам на юридичному факультеті необхідно поліпшити, а інші загальноосвітні предмети і нераціональне використання годин на них зменшити. Ключові складники підготовки юристів сформульовано в розділі про загальнопрофесійні дисципліни. Проте на них відводили лише 61 % навчального навантаження, 16,4 % було виділено на предмети циклу спеціалізації.

Неросійським партнерам університету довелося довго орієнтуватись у навчальній системі РФ, і вони розтлумачили своїм російським колегам навчальні плани юридичної освіти на своїх факультетах. Нижче наводяться деякі важливі спостереження неросійських членів консорціуму.

- Держстандарт вищої професійної освіти за спеціальністю «юриспруденція», виданий у вигляді нормативного документа, конкретно викладає зміст кожного навчального курсу з юриспруденції. Ці конкретні приписи могли б підштовхнути студентів до запам'ятовування напам'ять окремих положень матеріалу принаймні в кінці навчального року, перед іспитами. З огляду на велику кількість предметів постає небезпека, що студенти зосередяться на вивченні напам'ять правових норм. Це суперечить меті юридичної освіти, як вони викладені в п. 1.3 Держстандарту, а саме, спрямування здебільшого на юридичні навички та вміння застосовувати правові норми, аніж на їх запам'ятовування.

- Напрацювання навичок юриста займає певний час. Проте предмети перших двох семестрів навчання включають або загальні предмети, або історію та теорію права. Лише з другого курсу студенти починають вивчати приватне право, яке, власне, і становить центр правової освіти. Така ситуація зменшує період, необхідний для засвоєння методів юридичної роботи, час на «становлення» юриста як такого.

Навчання кримінальному праву та кримінології і, додатково, криміналістиці займає непропорційно багато часу порівняно з освітою на партнерських факультетах. Ціла низка обов'язкових предметів, в тому числі із федерального компоненту, належить до сфери наук, яка межує з кримінальним

правом, а до самої юриспруденції – в сенсі тлумачення та застосування правових норм.

- Постійно зростаюча кількість правових норм, що цілком зрозуміло та необхідно в парламентській демократії і правовій державі, унеможливило охоплення простої більшості правових дисциплін під час навчання. Викладання згідно зі спільною метою юридичної освіти, яка закладена в п. 1.3. Держстандарту РФ, має обмежуватись основними предметами, а в розділах спеціалізації повинно розглядати як приклад окремі теми, аби сформулювати необхідні юридичні навички: здатність розв'язувати незнайому до цього справу за допомогою закону, з яким студент не був ознайомлений в деталях. Колеги з партнерських університетів отримали враження, що актуальна навчальна програма Калінінградського університету, виконана за Держстандартом, не в повному обсязі відповідала цій меті.

- Національно-регіональний компонент в обсязі 658 навчальних годин використовувався в Калінінградському університеті для включення до розкладу ще більшої кількості окремих предметів за аналогією з федеральним компонентом. Так виглядала справа з 660 навчальними годинами, які відводились на предмети за вибором та розподілялись самим університетом.

За цими розділами, як і за розділом спеціалізації – 1620 навчальних годин, – складалось враження, що надані можливості для стимулювання активності студентів шляхом вільного вибору ними курсів не використовувались. Студенти практично не мали вибору. Виявлялось, що практика прив'язування окремих курсів до суворо визначеного семестру була надто жорсткою.

Ані бажання російського уряду, ані діяльність іноземних партнерів не здатні реформувати ззовні жоден юридичний факультет. Право нерозривно пов'язано з державою. Ганс Кельзен в своїй «Чистій теорії права» постулює ідентичність держави та права. Основні напрями правової освіти обов'язково присвячені національній правовій системі. Передумовою будь-якої реформи юридичної освіти є те, що всі члени колективу факультету – викладачі ВНЗ та студенти – мають бути переконаними прибічниками реформ. Цьому мали слугувати всі дискусії, пояснення та обговорення, а також залучення запрошених професорів та стажування викладачів у партнерських університетах.

У результаті всіх обговорень прийшло спільне розуміння того, що реформування навчального плану є конче необхідним. На конференції «Співпраця держав Балтійського моря в сфері вищої освіти. Проект Єврофакультету в Калінінграді», що відбулась в квітні 2002 року, декан юридичного факультету представив результати всіх попередніх дискусій та назвав низку проблем у сфері підготовки юристів в Росії:

«На цьому тлі чітко вимальовуються проблеми юридичної освіти в нашій країні:

- необхідність вивчення студентами великої кількості неюридичних дисциплін (гуманітарного, соціологічного і економічного, а також природничонаукового циклів);
- перенавантаження навчального плану аудиторними годинами та нестача часу на самостійну роботу студентів;
- недостатня увага до індивідуальної роботи зі студентами;
- мала кількість актуальних курсів за вибором з міжнародного та наднаціонального права, а також недостатні можливості вибору студентами предметів для вивчення.

Наступні обставини обтяжують навчальний план:

- постійне збільшення навчальних дисциплін та, як наслідок, збільшення аудиторних годин (на початку 90-х років навчальний план включав від 45 до 50 предметів, сьогодні – від 75 до 80);
- законодавство, що швидко змінюється;
- нестача часу для індивідуальної роботи викладачів зі студентами».

5 Кроки з реформування навчального плану

Вивчення юриспруденції на юридичному факультеті Калінінградського держуніверситету не можна розглядати у відриві від загальної ситуації. Видані випускникам дипломи повинні визнаватися як дипломи про вищу юридичну освіту в усій Росії, і факультет має задовольняти вимоги з акредитації, що проводиться центральним освітнім відомством з Москви, щоб не ризикувати своєю ліцензією. На серйозні відхилення від Держстандарту потрібна, таким чином, згода від Міністерства освіти. У перемовинах з цього питання брала участь група експертів з країн, що фінансують проект, на наради запрошувались представники Міністерства освіти і науки РФ. Під час однієї з поїздок до Геттінгену їм надали альтернативну концепцію навчального плану і ознайомили також з сучасними методами викладання. Успіх ознаменувався появою листа Міністерства освіти до російських університетів від 27 листопада 2002 року, перша частина якого присвячена навчальним планам та розподілу навчального навантаження студентів:

«... Збільшення частки самостійної роботи студентів вимагає відповідної реорганізації навчального процесу, модернізації навчально-методичної документації, розробки нових дидактичних підходів для глибокого самостійного засвоєння навчального матеріалу, в зв'язку з чим зростатиме залучення викладачів, ...

Підвищення ролі самостійної роботи студентів під час проведення різних видів навчальних занять передбачає:

переробку навчальних планів і програм в рамках існуючих освітніх держстандартів: навчальні плани мають бути опрацьовані з метою збільшення частки самостійної роботи студента над досліджуваним матеріалом, включення тем, винесених для самостійного вивчення. При цьому неодмінно повинна враховуватися наявність навчальної літератури та інших наукових матеріалів, а також вільний доступ студентів до всього обладнання, необхідного для їх самостійної роботи. Рекомендоване аудиторне навантаження на молодших курсах – 23–25 лекційних годин на тиждень, на старших – 18–20 годин».

Інформація про реформування навчального плану в рамках спеціального проекту «Калінінградський Єврофакультет» стала підставою для листа Міносвіти до Калінінградського державного університету від 17 січня 2003 року, в якому висловлюється підтримка

«проведеного в Калінінградському державному університеті експерименту в рамках проекту «Єврофакультет», спрямованого на приведення російських навчальних планів з юридичних та економічних спеціальностей у відповідність до міжнародних стандартів і на розробку сучасних навчальних планів, покликаних на збільшення індивідуальної навчальної роботи студентів і реформування освітнього процесу в цілому».

Результати спільних роздумів і обговорень стали основою для перших кроків щодо зміни навчального розкладу на юридичному факультеті Калінінградського держуніверситету на 2003/2004 навчальний рік:

- З усіх предметів, за винятком іноземної мови, було скорочено аудиторні години на користь збільшення часу для самостійної роботи студентів. Держстандарт було дотримано, але співвідношення годин, що відводяться на аудиторну й самостійну роботу студентів, змінено. Для студентів перших трьох курсів кількість обов'язкових для відвідування годин скоротилася порівняно з 2000/2001 навчальним роком з 36 академічних годин на тиждень до 25–23 годин.

- Кількість неюридичних дисциплін було зменшено, а ті загальноосвітні предмети, що залишилися, переорієнтовані на зв'язок з правом.

- Послідовність вивчення дисциплін певною мірою змінилася. Як і на всіх партнерських факультетах, тепер і студентам в м. Калінінград вже в першому семестрі читається вступ до цивільного права.

- Усі важливі курси з правознавства розподіляються на загальні лекційні і семінарсько-групові заняття, з акцентом на групову роботу.

- Запроваджено нову форму практичних занять, на яких тренуються сучасні форми розв'язання справ з юридичної практики.

- Введено деякі нові навчальні курси, передусім у сфері міжнародного права, до яких відносять захист прав людини, право Європейського Союзу і морське право.

Потім консорціум звернув свою увагу на курси за вибором. Розділ навчального плану «регіональний компонент» дає студентам обмежену свободу вибору, оскільки має пропонуватися більше курсів, ніж прослуховуватися. У розділі спеціалізації передбачено три групи: публічне право, цивільне право і кримінальне право. На початку третього курсу студенти записуються до однієї з них. З 6-го по 9-й семестр їм доводиться загалом пройти 15 навчальних курсів по 16 аудиторних годин кожен. 10 навчальних курсів вони повинні обрати з циклу своєї спеціалізації, 5 можна відвідувати в інших групах спеціалізації. Цикл кожної групи спеціалізації включає більше ніж 15 курсів, тож тепер у студентів є можливість вибору. Для розділу спеціалізації були введені позначення курсів за системою ECTS. Однак це не має жодного практичного значення, оскільки кожен із пропонованих курсів в обсязі 16 аудиторних годин дає 3 бали за системою ECTS, тож підрахунок ведеться не за системою ECTS, а за кількістю навчальних курсів. Окрім того, система спеціалізації видається не виправдано жорсткою, оскільки дозвіл відвідувати той чи інший курс, як і раніше, прописується в розкладі.

Ці зміни в навчальному плані і організації навчання є вирішальними, однак вони не змінюють докорінно рамок російської системи підготовки юристів. Перехід до навчальних курсів нового типу передбачає також і готовність викладачів проводити такі курси. Невелика користь від введення практичних занять з розв'язання справ з юридичної практики, якщо у викладачів немає жодного досвіду використання цього методу. Через прив'язку до загальноросійського освітнього Держстандарту не вдалося скоротити кількість обов'язкових предметів і обмежитися центральними дисциплінами та додатковими ключовими дисциплінами за вибором. Залишається також практика розподілу навчальних курсів потижнево на весь семестр. Пропозиція скандинавських партнерів реорганізувати навчальний процес, запровадити дисципліни у вигляді блоків, а також перейти на проблемно-орієнтоване навчання не могли бути взяті на озброєння ще й з тієї причини, що викладацький корпус не володіє відповідними досвідом і навичками.

6 Реформа методів викладання і навчання

Традиційно в Росії на лекціях з юриспруденції студентам диктуються тексти. Відтоді, як з'явилися нові підручники, це можна вважати нерозумним витрачанням часу; лекційні години повинні використовуватися для спільних

роздумів, обґрунтувань і роз'яснень та активної участі студентів. Студентів необхідно вчити самостійній роботі, конкретно для них сформульовані завдання повинні відсилати їх до роботи з літературою в бібліотеці і вимагати використання інших юридичних матеріалів. Сучасні дослідження з навчання молодих юристів показали, що в тому числі й довгострокове збереження знань найкраще досягається через самостійну роботу з юридичними текстами, а юридичні навички найуспішніше формуються шляхом застосування правових норм щодо конкретної справи. Немає жодної необхідності диктувати студентам систематику лекційного курсу, основні визначення та посилання на правові джерела. Замість цього студентам можна роздати роздруковані пам'ятки і оглядову інформацію.

Єврофакультет організував низку семінарів з сучасних методів навчання за участю норвезького дидактика та німецького професора, що займається методикою викладання юридичних дисциплін, і фахівцем у цій галузі з Москви.

Професори партнерських університетів поділилися досвідом зі своїми російськими колегами в форматі лекцій запрошених професорів та лекцій на літніх школах. Російські викладачі були запрошені до партнерських університетів для ознайомлення з сучасним станом викладання юриспруденції. В університеті було створено копіювальний центр для розмноження лекційних матеріалів, для якого Єврофакультет допоміг придбати копіювальну техніку, проектори і комп'ютери, надав підтримку в забезпеченні доступу до мережі з метою створення дослідницького та навчального центру і таким чином сприяв становленню сучасних форм викладання й навчання.

Необхідність модернізації методів навчання обговорювалася з широкою участю всіх партнерів і була визнана всім факультетом. Вона підкреслювалася також на всіх переговорах з Міністерством освіти РФ, що переконане в необхідності реформ та підтримує їх. Це чітко показує друга частина згаданого вже листа, надісланого до російських університетів 27 листопада 2002 року:

«Підвищення ролі самостійної роботи студентів під час проведення різних видів навчальних занять передбачає:

- Оптимізацію методів навчання, впровадження до навчального процесу нових технологій навчання, що підвищують продуктивність роботи викладачів, активне залучення інформаційних технологій, що дозволяють студенту в зручний для нього час засвоювати навчальний матеріал;
- Оновлення системи поточного контролю роботи студентів: запровадження бально-рейтингової системи і широке впровадження комп'ютеризованого тестування;
- Вдосконалення методики навчання під час практики та науково-дослідницької роботи студентів;

- Модернізацію системи самостійних і дипломного проєктів, яка повинна підвищувати роль студента в пошуку матеріалу, в знаходженні шляхів розв'язання завдань і не повинна призводити до значного збільшення їх кількості (не більше двох самостійних проєктів на семестр).

Зважаючи на важливість проблеми і з урахуванням вищезазначеного Міносвіти Росії рекомендує:

- Вченим радам ВНЗ та факультетам обговорити проблеми, пов'язані з необхідністю значного збільшення самостійної роботи студентів, і визначити форми й методи реорганізації навчального процесу зі скороченою часткою аудиторних занять та підвищенням якості освітнього процесу.

- Ввести спеціалізовані предмети з технологій навчання.

- Вченим радам вузів при переобранні викладачів на наступний термін звернути особливу увагу на їх результати в засвоєнні методик викладання, орієнтованих більшою мірою на самостійну роботу студентів, що має знайти своє відображення в навчально-методичних посібниках, виданих викладачем за останні роки.

- Навчально-методичним об'єднанням за напрямками і спеціальностями організувати обмін досвідом зі здійснення самостійної роботи студентів.

З метою досягнення найкращих результатів необхідно, щоб всі члени запровадили навчальні програми з підвищеною часткою самостійної роботи, і активно сприяли модернізації навчального процесу».

Спеціальною програмою Єврофакультету з поширення сучасних методів викладання є програма підтримки молодих фахівців – викладачів університету. Кращих випускників, яких юридичний факультет РДУ ім. І. Канта приймає на навчання чи роботу в якості аспірантів або асистентів, запрошують для наукового стажування на партнерському факультеті в країнах Скандинавії або в Німеччині, фінансованої з коштів Єврофакультету. За замовчуванням, умовою для цього було впевнене володіння англійською (для скандинавських партнерів) чи німецькою мовами. Їх навчання тривало один семестр зі складанням іспитів в рамках міжнародної програми академічних обмінів ERASMUS, або їх стажування було розраховане на повний навчальний рік з можливістю отримання наукового ступеня магістра з юриспруденції. Методи викладання і навчання, з якими вони знайомляться у ВНЗ, що приймає молодих фахівців, повинні були визначати методи їхньої викладацької діяльності на юридичному факультеті Калінінградського держуніверситету. Програма здійснювалася успішно, підготовку за нею пройшла низка молодих викладачів факультету.

Наукове навчання в партнерських університетах покликане слугувати подальшому розвитку юридичних навичок майбутніх викладачів ВНЗ. Щоб стати викладачем в російському ВНЗ, спочатку потрібно отримати перший російський вчений ступінь – кандидат юридичних наук. Проблемою

молодих викладачів юридичного факультету Калінінградського держуніверситету є відсутність на факультеті професорів у галузі публічного і цивільного права, які могли б увійти до складу спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських дисертацій. Молодим вченим доводиться знаходити собі наукового керівника в іншому вузі, наприклад у Москві або Санкт-Петербурзі, для отримання консультацій та допомоги в формі заочної аспірантури. Тим з першокласних випускників, хто проходив навчання в одному з партнерських університетів і склав іспит принаймні з одного з навчальних курсів, Єврофакультет виплачував невеликі стипендії, щоб допомогти їм в отриманні наступного наукового ступеня в РФ.

Особливе значення набуло створення та розвиток на факультеті власної бібліотеки юридичної літератури – до цього юридична література була наявна тільки в досить далеко розташованій центральній бібліотеці університету. Значна частина літератури купувалася на кошти Єврофакультету.

Єврофакультет ставив перед собою завдання забезпечити наявність в Калінінграді кожного впливового російського видання в сфері юриспруденції, з чого не випливає, що ця література мала бути в повному обсязі представлена в бібліотеці факультету, якщо є у вільному доступі для студентів в інших бібліотеках міста. У ролі бібліотекаря, який займався формуванням юридичної бібліотеки, тимчасово виступає молода викладачка факультету, яка знайомиться з новинками юридичної літератури, стежить за російським книжковим ринком і готує замовлення на придбання потрібної літератури. Її завданням є також регулярне ознайомлення студентів та молодих викладачів із технікою пошуку літератури. Більшу частину зарубіжної літератури з міжнародних тем отримують через партнерський факультет в Геттінгені. Ключові теми, за якими закуповується література, – це міжнародне право, міжнародне право в сфері захисту прав людини, право Євросоюзу і міжнародне торгове право. Для потреб порівняльного правознавства було придбано основні роботи про національне право зарубіжних держав. Викладачі мають можливість подавати заявки на придбання зарубіжної літератури за темою їх дисертацій. Факультетська бібліотека – наочний показник зміни методів викладання і результатів привчання студентів до самостійної роботи: вона завжди заповнена студентами, і факультет займається підбором нових приміщень для неї.

7 Реформа мовної освіти

Володіння щонайменше однією іноземною мовою є неодмінною умовою здійснення всіх програм щодо забезпечення навчання студентів та обміну досвідом із зарубіжними університетами. У рамках Єврофакультету

можливість обміну думками особливо залежить від здатності спілкуватися іноземною мовою.

У цілому без володіння іноземними мовами в сучасному глобальному світі не обійтися, і цілковита необхідність в них диктується розташуванням Калінінградської області. Це знаходить відображення і в російському освітньому Держстандарті. Як зазначалось, у ньому на навчання студентів іноземних мов закладено 340 академічних годин в рамках перших двох років навчання. Але результати в Калінінградському державному університеті виявились, однак, в цілому незадовільними, притому що окремі студенти демонструють відмінне володіння однією або навіть двома іноземними мовами. Юридичному факультету довелося зіткнутися з випадком, коли дуже хороша студентка, яку запропонували кандидатом на проходження магістерського стажування в Скандинавії, не пройшла відбірковий конкурс через погане знання англійської мови. Рівень мовної підготовки студентів юридичних факультетів Москви і Санкт-Петербурга показує, що і в російських університетах можна отримати кращі результати. Іноземна мова є згідно із Держстандартом частиною загальноосвітньої підготовки з юридичних спеціальностей. Завданням Єврофакультету в Калінінградському держуніверситеті є лише надання підтримки в досягненні міжнародних стандартів; з цих позицій Єврофакультет займається також і навчанням іноземним мовам на юридичному факультеті. З самого початку Єврофакультет підтримував викладання іноземних мов шляхом придбання необхідних магнітофонів, відеоманітофонів та супутникових антен, на користь мовним заняттям пішла також купівля проекторів і копіювальної техніки.

Консультації в рамках консорціуму і з викладачами іноземної мови привели до єдиної думки, що цілі навчання, закладені в «Загальноєвропейських умовах навчання іноземним мовам», повинні ставитися і при навчанні іноземним мовам на юридичному факультеті. Студенти пройшли тестування за цією системою, що допомогло виявити рівень володіння іноземною мовою за міжнародними критеріями. Результати показали, що мовні навички, в тому числі багатьох студентів, зацікавлених у зарубіжних стажуваннях, є недостатніми, наприклад, для участі в програмах студентських обмінів. Однак досягнуто принципової згоди щодо основних положень мовної підготовки, і за бажанням викладачів іноземної мови придбано сучасні підручники з англійської та німецької мов у комплекті з аудіоматеріалами. Однак кардинальне поліпшення ситуації настане, ймовірно, тільки тоді, коли у юридичного факультету буде своя власна кафедра іноземних мов, члени якої вважатимуть за справу честі, щоб зацікавлені студенти-юристи досягали достатнього рівня володіння іноземною мовою.

Крім цього Єврофакультет організував додаткові мовні курси для викладачів і студентів. Проект здійснює свою підтримку в тому, щоб студенти

отримували достатні знання, передусім у рамках передбачених навчальним планом занять з першої іноземної мови і, в свою чергу, співробітникам і студентам факультету пропонується вивчення другої, німецької або англійської, мови. В рамках програм додаткові мовні курси пропонуються відразу після завершення обов'язкового курсу мови. Студентам забезпечується можливість отримати міжнародні мовні сертифікати на рівні B1/2 за системою «загальноєвропейських компетенцій...» («First Certificate» – з англійської мови і «Zertifikat Deutsch» – з німецької). Єврофакультет фінансує підготовчі курси і відшкодовує частину вартості іспиту.

8 Залучення та участь студентів

Сучасне викладання і навчання визначається активною участю студентів. Саме з цих міркувань Єврофакультет надав невеликій кількості студентів можливість отримати досвід навчання на партнерських факультетах і обмінятися досвідом з іншими учнями та студентами.

Для студентів організовано також лекції запрошених на факультет професорів, які читають лекції німецькою та англійською мовами. Студентам пропонуються повні курси лекцій в обсязі 32 академічних годин з розрахунку не більше однієї пари на день, щоб у них, з урахуванням основної навчальної навантаження, залишалась можливість готуватися до занять і працювати над проектами. Цикли лекцій завершуються колоквиумами, наприклад за такими темами: право Євросоюзу, міжнародне приватне право, право купівлі-продажу ООН із можливістю отримання початкових знань з розв'язання казусів на основі зобов'язального права і, за особливим побажанням факультету, навіть адміністративне право Німеччини. Ця частина програми переслідує декілька цілей:

- Насамперед значна кількість студентів отримує досвід прослуховування лекцій іноземною мовою з використанням різних методів викладання. Під час занять студенти дискутують з даних проблем, вони повинні готуватися до наступних занять з цього курсу та до тестування. Вони отримують основи знань за новими курсами, і їм доводиться працювати з текстами та з підручниками іноземними мовами.

- Запрошений професор працює разом з російським доцентом, який бере участь у проведенні занять і в заключному іспиті. У останнього залишаються всі навчальні матеріали для відповідного використання на своїх заняттях з даної теми.

- Запрошений професор отримує двох помічників з числа студентів, яких він знайомить з методикою підготовки навчальних занять з юриспруденції.

- Присутність запрошеного професора відкриває можливість для дискусій з російськими колегами. Особливо плідними виявилися ті з них, що виникли

після першого досвіду проведення занять з російськими студентами. Запрошений професор періодично бере участь у засіданнях робочої групи молодих викладачів, які займаються модернізацією методів викладання.

Літню школу Єврофакультету можна назвати концентрованою формою читання лекцій із запрошенням іноземних професорів. У липні 2005 року літня школа проводилася в Калінінграді вдало. У рамках цього проекту шість запрошених професорів прочитали три курси англійською і три курси німецькою мовами. Кожен курс тривав 24 години. Всі, хто успішно склав іспити за програмами як мінімум двох курсів, отримали сертифікати літньої школи. З майже 90 учасників близько 20 осіб представляли інші університети Росії, участь декількох студентів з партнерських університетів забезпечила заходу міжнародний статус.

З початку існування проекту «Єврофакультет» значна кількість добре підготовлених студентів скористалася можливістю, наданою їм програмою забезпечення мобільності студентів Єврофакультету, – навчання за кордоном і відвідування лекцій запрошених професорів. Студентка, що першою отримала запрошення на навчання під час зимового семестру 2000/2001 років, не тільки отримала ступінь магістра в Геттінгені, а й захистила дисертацію в Інституті держави і права РАН з присудженням ступеня кандидата юридичних наук і здійснює викладацьку діяльність на юридичному факультеті на посаді доцента. Деякі учасники програми після успішного навчання за кордоном і отримання ступеня магістра юридичних наук залишилися в якості аспірантів або асистентів на факультеті, інші успішно працюють поза стінами університету. Щоб гідно винагородити зусилля і успіхи колишніх учасників програм і стимулювати студентів молодших курсів, консорціум Єврофакультету заснував особливий сертифікат для дослідження права Європейського Союзу. Мається на увазі власне право Євросоюзу, право Європейської конвенції про права людини, право держав Європи і міжнародне право, яке ними застосовується.

Сертифікат видається студентам, які успішно засвоїли навчальні курси німецькою або англійською мовою в обсязі не менше 40 кредитів за ECTS. Щонайменше 10 кредитів необхідно набрати за результатами відвідування лекцій і семінарів професорів за фахом, що проводяться німецькою і англійською мовами; інші кредити можна набрати, навчаючись в партнерських університетах. Кандидати повинні, до того ж, написати наукову роботу за темою курсу обсягом близько 20 сторінок. Також необхідно отримати міжнародний сертифікат про рівень володіння іноземною мовою.

9 Ефект моделі «Калінінградський Єврофакультет»

Співпраця між юридичним факультетом Російського державного університету ім. І. Канта і партнерськими факультетами в рамках Єврофакультету привела до тривалої зміни викладання і вивчення юриспруденції. Країни Ради держав Балтійського моря фінансували і підтримали програму Єврофакультету; за реалізацією програми стежила група експертів, що складалася з представників цих країн і співробітників Міністерства науки і технологій Данії, яка була керівною країною. В Росії до здійснених реформ виявили значний інтерес юридичні факультети і Міністерство освіти і науки Російської Федерації. Представники авторитетних юридичних факультетів Росії вже на конференції, що відбулась в Калінінграді в квітні 2002 року, обговорювали ці проблеми. Подальший хід реалізації проекту був також представлений викладачам провідних юридичних факультетів Росії на міжнародній конференції «Юридична освіта в Росії в XXI столітті: реалізація проекту Ради держав Балтійського моря «Калінінградський Єврофакультет» і його перспективи» («Russian Legal Education in the XXI Century – Realisation of the Council of Baltic Sea States Project «EuroFaculty Kaliningrad» and Future Aspects»), що відбулася в м. Калінінград та м. Світлогорськ у жовтні 2005 року. Представлені реформи зустріли великий інтерес, повагу і визнання. Звичайно, ніхто в Росії не розраховував на те, що провідні юридичні факультети в Москві і Санкт-Петербурзі або юридичні академії в Єкатеринбурзі або Саратові не роздумуючи захочуть перейняти результати реформування поки ще провінційного факультету. Однак можна припустити, що успіхи модельного проекту «Єврофакультет», досягнуті в Російському державному університеті ім. І. Канта, здійснюватимуть вплив на загальний розвиток юридичної освіти в Росії. Юридичний факультет Російського державного університету і партнерські факультети, продовжуючи процес реформ, який неминуче почнеться в Росії після приєднання нею до Болонського процесу, докладуть зусиль до того, щоб нові директиви, які надходять з центру, не звели нанівець втішені результати реформ, здійснених в рамках Єврофакультету.

Міністерство освіти і науки Росії спочатку дистанціювалося від моделі, однак потім почало стежити за нею з великим інтересом та прихильністю. Здається, що через Міністерство калінінградські розробки також вплинуть на систему підготовки юристів в Росії. Зараз розглядаються пропозиції реалізувати досвід міжнародного співробітництва в рамках нового Єврофакультету в юридичних навчальних закладах м. Псков.

І в самому Російському державному університеті ім. І. Канта наявні успішні результати моделі реформування Єврофакультету. Інтенсивне міжнародне співробітництво між російським факультетом і партнерськими факультетами слугувало посиленню міжнародного профілю діяльності університету. З ініціативи університету під час зустрічі президента Росії і

федерального канцлера Німеччини в Калінінграді в липні 2005 року університету було присвоєно ім'я Іммануїла Канта. Приклад Єврофакультету зумовив появу різноманітних ініціатив на інших факультетах університету. Особлива оцінка значимості проекту реформування Єврофакультету знайшла своє вираження в тому, що на сьогоднішній день керівництво університету розробило і направило до Москви концепцію його розвитку під девізом «Від Єврофакультету до Євроуніверситету».

Досвід ознайомлення з технологією опрацювання (розв'язання) правових спорів/справ і навчання цій технології при підготовці юристів країн з перехідною економікою

Д-р Томас Шмітц, Кишинів (Молдова)

1 Вступ

1.1 Високорозвинена технологія опрацювання справ (правових спорів) в німецькомовних країнах

Ніщо не характеризує і визначає юридичну освіту в німецькомовних країнах краще, ніж техніка і методика опрацювання (розв'язання) правових спорів. Право вивчають при цьому не тільки абстрактно, але й застосовуючи його до конкретних випадків. Іспити, відповідно, полягають не так в написанні абстрактних есе, як у розв'язанні конкретних, іноді досить складних індивідуальних справ, тобто правових спорів. Для цього з часом була розроблена доволі складна методологія, перші кроки у якій студент робить вже у першому семестрі, а потім він інтенсивно тренується протягом усього навчання і пізніше під час тривалого періоду практики, що входить у навчання. Майбутній юрист освоює систематизовану науково обґрунтовану методику, розроблену для практичної діяльності юристів. Ця методика спирається в німецькомовних країнах на давню традицію. Її викладали вже на

початку ХХ століття¹, а по завершенні Другої світової війни в рамках зміцнення правової держави її було доведено до доволі високого рівня розвитку².

У багатьох інших країнах підготовка юристів, тобто юридична освіта, має доволі абстрактний зміст. Систематична наукова методика розв'язання спорів за німецьким зразком, однак, звертає на себе все більше і більше уваги, зацікавлюючи у глибокому її опануванні. Далі у цьому матеріалі піде мова про досвід поширення цієї методики в різних країнах з перехідними економіками, зокрема в умовах організації ширших учбових і ознайомчих заходів Німецької служби академічних обмінів³ в Латвії⁴ та у В'єтнамі⁵.

¹ Див. уже Віртуальний каталог Карлсруе: (<http://kvk.bibliothek.kit.edu>), у якому вказані ранні зібрання правових справ/спорів: Heinrich Harburger, *Strafrechtliche Fälle zum akademischen Gebrauch und zum Selbststudium* gesammelt und bearbeitet, Stuttgart 1892; Reinhard von Frank, *Strafrechtliche Fälle zum akademischen Gebrauch*, 3. Aufl. Giessen 1901; Ernst Beling, *Fälle aus dem Strafprozeßrecht zum akademischen Gebrauch*, 3. Aufl. Tübingen 1905; Heinrich von der Mosel, *Examensfälle mit Lösungen*, Teil 1, Kötzschenbroda 1910; Teil 2, Kötzschenbroda 1912; *Zivilprozeßfälle mit Lösungen*, Teil 1, Kötzschenbroda 1910; Teile 2 und 3, Kötzschenbroda 1912; Gerhard Anschütz, *Fälle und Fragen des Staats- und Verwaltungsrechts*, Berlin 1911.

² Віртуальний каталог Карлсруе (див. посилання 1) наводять вже протягом п'ятдесятих років численні публікації збірників справ з різних юрисдикцій, переважно з акцентом на цивільному праві. Деякі назви, такі, як, наприклад, Max Degenhart/Fritz Decker, *Aufgaben der ersten juristischen Staatsprüfung. Fälle mit Besprechungen*, München 1950, а також Wilhelm Weimar, *Klausurenpraktikum. 103 Fälle aus dem privaten und öffentlichen Recht mit Lösungen und Lösungshinweisen*, 2. Aufl. Köln 1955, дозволяють відзначити сучасну модель підготовки до юридичного іспиту у формі, яка домінує сьогодні у відповідній літературі.

³ В Латвійському університеті в Ризі (2006-10), <http://home.lu.lv/~tschmit1>, і в Юридичному університеті в Ханой (Hanoi Law University, 2012-14), www.thomas-schmitz-hanoi.vn.

⁴ Див. також сайт мого курсу "Європейське право в правових спорах" в Латвійському університеті, осінній семестр 2007 http://home.lu.lv/~tschmit1/Lehre/Europarecht_in_Faellen.htm (60 уроків), а також мій курс „Practical case-solving in European Union law“ в Латвійському університеті і в Riga Graduate School of Law (Ризька вища школа права), осінній семестр 2008 року і весняний семестр 2010 http://home.lu.lv/~tschmit1/Lehre/Case-solving_EU-Law.htm (60 навчальних годин).

⁵ Дивіться також веб-сайт для мого курсу „Introduction to legal case-solving and mootng“ ("Введення в судове правозастосування і інспенування судового процесу") Hanoi Law University (Ханой, Юридичний університет), Семестр 1, 2013/14, www.thomas-schmitz-hanoi.vn/Courses/Legal_case-solving.htm (~~dobj (56 навчальних годин).

Соціалістичну Республіку В'єтнам, таким чином, можна розглядати як країну в стані трансформації (перехідної економіки), оскільки вона залишила позаду своє комуно-тоталітарне минуле, впровадила ринкову економіку і модернізувала свою правову систему, яку всебічно розвиває. У 2013 році В'єтнам після широкої та інтенсивної громадської конституційної дискусії ухвалив нову Конституцію. Вона продовжує домінуючу роль Комуністичної партії В'єтнаму (ст. 4) і не є вільно-демократичною, але є сучасною Конституцією у розумінні панівної конституційної теорії (див. Schmitz, *Die Verfassung der Sozialistischen Republik Vietnam von 2013. Anmerkungen aus der Perspektive der europäischen Verfassungstheorie*, in: Henning Glaser u.a. (Hrsg.), *Festschrift für Dirk Ehlers*, 2016 [друкується]). Вона підкреслює, серед іншого, верховенство Конституції (див. ст. 8 I, 119 I, II), В'єтнам визначається як "соціалістична правова держава" або "правова держава" („socialist state ruled by law“ чи „law-governed state“ [„nhà nước pháp quyền“]) (ст. 2 I) містить все ще не надто якісну, але значно модернізованішу часту, присвячену основним правам (Глава II), і підпорядковує партію Конституції і праву (ст. 4 III).

1.2 Німецька техніка розв'язання справи (правового спору/випадку) і інші форми підготовки юристів, засновані на розв'язанні окремого спору

Німецьку методику розв'язання правових спорів слід відрізнити від інших форм юридичної освіти, яка базується на опрацюванні індивідуальних спорів/справ, зокрема від тієї, яка розвинулась головним чином в країнах загального права («common law»). На відміну від звичних там case studies (дослідження справ/спорів), німецька методика розв'язання конкретних правових спорів не обмежується окремими теоретичними проблемами, навпаки, намагається інтегрувати теорію в складні практичні випадки/спори. Попри те, що часто певна теоретична проблема є центральною в завданні з розв'язання конкретного спору, той чи інший спір цілком може містити кілька теоретичних проблем. Крім того, ці проблеми можуть бути вбудовані у межах внутрішніх взаємозв'язків між обставинами випадку/справи, не рідко йдеться про поєднання матеріальних і процесуальних питань/проблем. При цьому мова йде не тільки про розуміння теоретичної сторони питання, а про його правильну локалізацію в межах догматичних структур відповідної предметної області/галузі права і в їхніх практичних взаємозв'язках. Щоправда, простіших випадках, орієнтованих на початківців, початківців, завжди є чіткі паралелі.

На відміну від учбових судових процесів англосаксонського типу (Moot Courts), німецька техніка навчання шляхом розв'язання конкретних справ не використовує цілеспрямовані презентації студентом справи, в якій він представляє ту чи іншу сторону спору. Вона, натомість, вимагає неупередженого вирішення справи з позиції нейтрального спостерігача. Цей підхід є принципово іншим. Відповідно, у ньому немає ніякого сенсу вдаватись до риторичних або інших маніпулятивних засобів впливу на аудиторію. Це, однак, означає відсутність будь-якої тактичної підготовки майбутнього юриста. Тому німецька техніка навчання шляхом розв'язання конкретних справ і учбові судові процеси не є взаємозамінними, а, навпаки, доповнюють одне одного. Інша відмінність між ними полягає в тому, що учбові судові процеси, як правило, обмежуються великими випадками з тривалим часом їх опрацювання/розв'язання, в той час як німецька техніка розв'язання конкретних справ є ідеальною для обговорення і розбору простіших випадків/спорів протягом дев'яноста хвилин, які триває навчальний захід.

1.3 Переваги систематичного наукового розв'язання конкретних справ

Систематична наукова методика розв'язання справ/спорів має цілий ряд переваг, які роблять її цікавою для підготовки молодих юристів в інших країнах: по-перше, вона забезпечує *відмінну підготовку зі складання юридичних*

експертних висновків. Це особливо стосується виконання вправ у експертному стилі, характерному для університетських вправ з розв'язання правових спорів. Отримані таким чином навички можуть бути ефективно використані за межами розв'язання конкретних правових спорів/справ. По-друге, ця техніка, як ніяка інша, поєднує в собі теорію і практику. Зокрема, вона наочно демонструє *практичну важливість і цінність правової доктрини*, що знову-таки відкриває студентам невідомі області знань і підводить до несподіваних, часом вражаючих висновків. Таким чином, ця техніка здатна навіть посилювати інтерес до правової доктрини. По-третє, вона включає в себе *ретельну підготовку в області логічного мислення*, у виявленні і розкритті складних, комплексних питань, тренує вміння правильно формулювати питання в спорі і вміти відрізнити істотне і неістотне у ньому. По-четверте, при цьому гарантується тренування *максимальної точності, раціональності і прозорості*. Суб'єктивні впливи в юридичній роботі не елімінуються повністю, але їх буде обмежено і візуалізовано (у цьому вбачається фундаментальна відмінність від учбових судових процесів). По-п'яте, ця техніка пропонує чудову підготовку в області *виявлення недоліків в роботі інших*, особливо логічних помилок, догматичних відхилень і хибних висновків, пропусків і відходів від логіко-догматичних послідовностей. Той, хто опанував німецьку техніку розв'язання правових справ/спорів, може у якості представника сторони у спорі в суді полегшити розуміння і спростування аргументації протилежної сторони. Ця перевага мала вирішальне значення як причина зацікавленості більшості відвідувачів моїх занять з підготовки та опанування методики/техніки розв'язання правових справ/спорів.

2 Техніка розв'язання спорів/справ як (потенційний) хіт серед експортної продукції німецької юриспруденції

2.1 Щодо ретрансляції німецької традиції розв'язання правових спорів у правову освіту в Європі

Традиція розв'язання правових спорів німецькомовних країн досить рано знайшла вхід до юридичної освіти в інших європейських країнах. У континентальній Західній Європі розв'язання правових спорів сьогодні широко використовується, хоча частково в більш простому варіанті. Наприклад, у Франції (“cas pratiques”, часто як частина «спрямованої підготовки», “travaux dirigés”), в Іспанії (“casos practicos”) і в Португалії (“casos práticos”). Проте, за винятком Франції⁶, в жодній країні немає хоча б

⁶ Навіть простий запит до бази даних в мережі роздрібною онлайн-торгівлі Amazon (www.amazon.fr) під ключовими словами “cas pratiques”, “droit” показав тут багатство поточної навчальної літератури з багатьох різних областей права.

приблизно порівнянного різноманіття і багатства відповідної навчальної літератури. Після поворотних подій 1989 року спостерігався ріст поширеності цієї методики в Центральній і Східній Європі. В основному це було результатом зростаючої міжнародної мобільності, а також співпраці в області юридичної освіти (в рамках програми Erasmus, Німецької служби академічних обмінів, німецьких юридичних вузів і єврофакультетів і т.д.). Проте, вплив на юридичну освіту країн загального права досі виявити не вдається.

2.2 Про потенціал передачі техніки розв'язання правових спорів в інші культурні кола

Потенціал передачі техніки розв'язання правових спорів в юридичну освіту в інших культурах слід оцінювати реалістично. З одного боку, привертають до себе увагу і приваблюють перелічені вище переваги цієї техніки. З другого боку, вони не всюди можуть розгорнути належну чинність. Якщо в тій чи іншій країні існують принципові бар'єри/перешкоди на шляху відкритості, раціональності та прозорості, така передача видається неможливою. Це стосується, зокрема, тих випадків, коли не можна ставити під сумнів політичну владу, релігійні чи моральні догми. Однак, за таких обставин методика може бути використана з обмеженням аж до структурування і раціоналізації окремих кроків.

Зростаючий потенціал її передачі можна помітити щодо регіону Східної і Південно-Східної Азії. Тут перетворення, які принесли з собою глобалізація і розвиток призвели до зміни поглядів на право і ставлення до нього.

По-перше, зросла готовність відстоювати свої правові позиції, особливо у порівнянні зі станом справ кілька десятиліть тому. По-друге, правова державність є не тільки цінністю, але й необхідною передумовою сталого та впорядкованого економічного і соціального розвитку – і її дедалі більше сприймають як таку. Цьому відповідає, наприклад, визнання і прихильність з боку комуністичної партії В'єтнаму до «соціалістичної законності», покликаній забезпечити безперервність і стабільність в умовах тривалого бурхливого економічного і соціального розвитку. Крім того, наповнення і характер атрибуту «соціалістична» пропонує небагато ясності. Але у тому, що «верховенство права» має забезпечити точне і надійне правозастосування, існує однаковість. Тому щодо передачі техніки розв'язання спорів під час моєї діяльності у В'єтнамі існував особливий інтерес.

Не у всіх країнах можна припустити, що особа, яка приймає рішення, при розв'язанні юридично складної справи буде в першу чергу орієнтуватися на вимоги права, на правове становище. Але навіть тут використання техніки розв'язання спорів може стати корисним - не так для безпосередньої підготовки рішення, як для оцінки основ, визначальних для його змісту. Хоча фактично рішення може, в кінцевому рахунку, бути прийнятим на основі

інших критеріїв, але й за таких умов/обставин корисно і доцільно точно і надійно знати, яке рішення відповідає правовим вимогам і, відтак, може бути певніше обґрунтоване/виправдане. Те ж стосується й підготовки орієнтованого на консенсус вирішення спорів або посередництва.

2.3 Передумови прийняття і засвоєння техніки розв'язання індивідуальних спорів

Успішна рецепція і засвоєння техніки розв'язання індивідуальних спорів в інших країнах має певні передумови, які не варто недооцінювати. В першу чергу це стосується – принаймні устремління до – *загальної культури ретельної, точної і послідовної логічної юридичної роботи*. Вона практикується далеко не скрізь. Крім того, вимагається *готовність деталізації аж до найглибшого рівня*, щоб забезпечити зрозумілість роботи і, відтак, легкого виявлення і усунення помилок. Це з самого початку перешкоджає використанню техніки розв'язання спорів/справ усюди, де існує бажання зберігати можливість корупції. І, нарешті, ця методика вимагає *мінімального рівня ретельності і наполегливості* її користувача в процесі правозастосування, тому що, обіцяючи більш точне і правильне розв'язання спорів, вона, зазвичай, не робить його швидшим, радше навпаки, вимагаючи досить часу для завершення роботи. Тому необхідно не тільки поширення цієї техніки, а й розуміння її елітарного характеру, високого рівня професійності юриста, який вона вимагає і який рекламує, ілюструючи особисті переваги, які пропонує оволодіння цією технікою в повсякденному професійному житті.

2.4 Межі рецепції техніки розв'язання індивідуальних спорів/справ

І, нарешті, навіть успішна рецепція техніки розв'язання індивідуальних спорів/справ має свої межі. В першу чергу це стосується обумовлених загальною культурою меж готовності забезпечити ретельність і точність. Теоретично обидві вимоги у практиці використання техніки розв'язання індивідуальних спорів/справ можна вдосконалювати до безмежності. Але на радикальність, з якою німецький підхід до розв'язання спорів переслідує ці цілі, не слід очікувати в країнах з перехідною економікою, в умовах, коли їхні правові системи все ще перебувають у процесі модернізації. До того ж, ця радикальність переважно не буде розглядатись там як знак якості, а радше як особливість німецького менталітету, яку краще не наслідувати.

Більш важливими є світоглядні / ідеологічні межі сприйняття виключно раціонально отриманих і отримуваних результатів у конкретному випадку. Якщо результат правозастосування різко суперечить фундаментальним, неписаним, але соціально глибоко укоріненим моральним або етичним концепціям, то постає великий ризик його підриву надуманими, нерациональними міркуваннями. Такі обмеження існують і у німецьких

юристів, досить згадати гарячі дискусії навколо рішень Федерального конституційного суду Німеччини щодо висловлювання «солдати є вбивцями»⁷ чи про допустимість розп'яття в шкільному класі⁸ в дев'яностих роках минулого століття. Вони, проте, мали меншу суспільну вагу, оскільки німецькі юристи звикли до більш суворого поділу і розмежування права і моралі, а їхні основні етичні поняття формуються не в останню чергу через право, зокрема, конституційні принципи і основні права.

3 Досвід передачі методики розв'язання індивідуальних спорів/справ

3.1 Не буває хорошої практики без теорії – це стосується й розв'язання індивідуальних спорів/справ

Передача методики розв'язання індивідуальних спорів/справ потребує для хорошої практики спочатку ґрунтовної теоретичної підготовки⁹. Така підготовка є особливо важливою тоді, коли студенти, на відміну від того, як це відбувається в Німеччині, не знайомляться з цією технікою і методикою в різних дисциплінах одночасно, а вивчають її в одному пілотному курсі методики/техніки. Цей пілотний курс має розкрити і пояснити основні поняття і концепції розв'язання індивідуальних спорів/справ, представити основні ідеї і пояснити основні методи і техніки, при цьому знаючи, що жодних попередніх знань у слухачів немає. При цьому слід розкрити не тільки правила розв'язання індивідуальних спорів/справ, але і їхні причини і передумови появи/існування. Слід провести чітку різницю між об'єктивно імперативними (і, отже, універсальними) правилами, а також необов'язковими (і, отже, змінними) правилами і парадигмами. Крім того, викладач повинен запланувати досить часу для критичного обговорення. Якщо причини суворих правил і переваги, які несе з собою їхнє дотримання, належним чином не розкрити аж до найдрібніших деталей, то на сприйняття – і сприйняття саме найбільш мотивованими і критично мислячими студентами – не слід розраховувати.

⁷ BVerfG NJW 1994, 2943 und BVerfGE 93, 266; див. також Schmitz, ERPL/REDP 7 (1995), 1125 (1136 ff.) і 8 (1996) з подальшими посиланнями, 1263 (1289 ff.) = www.iuspublicum-thomasschmitz.uni-goettingen.de/ChronBVerfG/1995-1.htm#G7-Meinungsfreiheit.

⁸ BVerfGE 93, 1; дивись щодо цього: Schmitz, ERPL/REDP 8 (1996), 1263 (1280 ff.) з подальшими посиланнями; той самий, Fall Kreuzifix, aktualisierte Fassung 2012, http://www.iuspublicum-thomasschmitz.uni-goettingen.de/Lehre/Fall2_Sachverhalt.htm.

⁹ Дивись як приклади мій „Einführung in die Fallbearbeitung“ ("Вступ до розв'язання спорів") з курсу „Europarecht in Fällen“ (Європейське право у правових спорах, посилання 3), http://home.lu.lv/~tschmit1/Downloads/Schmitz_EuR-Faelle_Einfuehrung.pdf, а також мій „Introduction to legal case-solving“ з курсу „Practical case-solving in European law“ (посилання 4), [/Downloads/Schmitz_Cases-EULaw_introduction.pdf](http://Downloads/Schmitz_Cases-EULaw_introduction.pdf).

3.2 Мовна проблематика при вивченні техніки/методики розв'язання індивідуальних спорів/справ

Особливою проблемою є проблема мови. Не існує міжнародно узгодженої спеціальної термінології для розв'язання правових спорів / випадків. Технічні ключові поняття, такі як «опрацювання справи/спору», «обставини/факти справи», «питання спору», «розв'язання спору/справи», «структура розв'язку», «схема перевірки» або «експертний стиль» в багатьох мовах мають бути спершу запроваджені/стандартизовані¹⁰. Це особливо проблематично виглядає в англійській мові, де слід звертати увагу саме на конгруентність – або – навпаки – на відмежування від англійської термінології дослідження справ/спорів (case studies) і учбових судових процесів (Moot Courts). Адже "розв'язання справи/спору" не є «дослідженням справи/спору»!

Часто серед термінології країни-реципієнта відсутні ключові терміни і основні поняття, такі як «захисна сфера», «втручання», «бар'єр/межа», «межа межі» або «формальна / матеріальна правомірність» або «*légalité*/законність зовнішня / внутрішня». Для сфер міжнародного або європейського права їх слід запровадити. Особливо проблематичною є ситуація відсутньої єдності щодо догматичних основних понять і структур в місцевому законодавстві. Те, що зовні видається проблемою термінології, виявляється при ближчому розгляді відсутністю належно усталеного права як такого. У цьому випадку технологія розв'язання правових спорів/випадків, якій не вистачає наявних в німецькій моделі базових структур, або, принаймні, можливостей потенційно консенсуальних підходів/пропозицій, швидко впирається у стіну, що обмежує її можливості¹¹.

3.3 Досвід, що стосується окремих кроків розв'язання спорів/вирішення справ

Нижче піде мова про практичні приклади, які будуть розглянуті, щоб продемонструвати окремі кроки техніки розв'язання спорів. Вони розкривають труднощі, яких слід очікувати в зв'язку з досі присутніми

¹⁰ Дивись як приклад англійський і латвійський переклади найважливіших спеціальних понять: *Schmitz* (Hrsg.), *Europas Tiesību Pamattermini / Grundwortschatz Europarecht / Basic Vocabulary of European Union Law*, 2. Aufl. 2010, S. 16.

¹¹ Так, наприклад, у в'єтнамському адміністративному праві ще у 2010 році не було єдності щодо різних підстав оскарження адміністративних актів (і пов'язаних з ними вимог щодо правомірності) і їхнього розмежування, дивись: *Nguyễn Văn Quang*, *Grounds of Judicial Review of Administrative Action: An analysis of Vietnamese administrative law*, CALE Discussion Paper ("Підстави для судового перегляду адміністративних дій: адміністративний Аналіз В'єтнамський право, CALE документ для обговорення") No.3 (01.2010), <http://ir.nul.nagoya-u.ac.jp/jspui/handle/2237/20098>, S. 13 ff. № 3 (01.2010), <http://ir.nul.nagoya-u.ac.jp/jspui/handle/2237/20098>, р 13 і далі. За таких обставин розв'язання правових спорів адміністративного права навряд чи може розраховувати на широкий консенсус серед експертів.

наслідками спільної для соцкраїн реально-соціалістичної континентальної правової традиції, характерної для багатьох країн з перехідною економікою – а також ті труднощі яких точно очікувати не варто.

3.3.1. Аналіз фактів/обставин справи і постановка питань

Аналіз фактів/обставин справи давався студентам в Латвії і у В'єтнамі трохи легше, ніж їхнім німецьким колегам. В першу чергу очевидною стає нижча схильність до необдуманого прирівнювання обставин справи з відомим а то й знаменитим рішенням суду. Це може бути наслідком не надто високого становища і незначної ролі, які судові рішення займають у правовій традиції багатьох країн з перехідною економікою. Орієнтоване на питання по справі представлення сукупності її фактів, обмежене важливими для розв'язання спору обставинами, мабуть, є найбільш складним етапом, що викликає в кожній країні значні труднощі. Його обов'язково доводиться методично і цілеспрямовано засвоювати як технічну навичку.

Обмеження розв'язку точною відповіддю на поставлене питання також виявилось легше виконати студентам з Латвії і В'єтнаму. Це пояснювалось частково тому, що частина їх вже працювали паралельно з навчанням, або готувалися до практичної роботи. Ясні вказівки на очікування клієнта або керівника в міністерстві на те, що слід перевірити – або й на те, що краще взагалі не перевіряти – легко забезпечували необхідну чутливість щодо змісту і важливості питання, на яке слід дати відповідь у справі.

3.3.2. Систематичне уявне/концептуальне розв'язання спору, засноване на робочому структуруванні проблемної ситуації

Ретельна підготовка розв'язку справи/випадку має суворо орієнтуватись на структурну схему роботи, яку слід постійно перевіряти на відповідність обставинам справи, зіставляти їх для логічно і догматично несуперечливої і послідовної та правильної відповіді на поставлене питання. А необхідність покласти в її основу наперед задану базову структуру становить собою особливий виклик для студентів в країнах з перехідною економікою через необхідну при цьому високу інтелектуальну дисципліну. Ця робоча техніка є прямим протиставленням тому, що вони вивчають на своїх заняттях. Натомість, теоретичну необхідність і практичну перевагу логічної і догматично правильної структури відповіді / розв'язку довести їм в принципі нескладно. Труднощі ж можуть виникати через брак ґрунтовної правової доктрини/догматики в країні, до якої здійснюється передача знань. Тому бажано спочатку напрацювати пілотні курси в галузях зі встановленими чіткими структурами (наприклад, основні права і права людини, економічні свободи на внутрішньому ринку ЄС або норми і сфера регулювання Конвенції ООН про міжнародну купівлю/продаж товарів (КМКПТ)).

У багатьох країнах з перехідною економікою, і не тільки в Латвії і у В'єтнамі я завжди спостерігав *низьку готовність працювати зі спеціальною літературою*. Це проявляється, зокрема, в коротких бібліографіях/списках літератури і небагатьох виносках/посиланнях в наукових статтях і доповідях. Культури всеосяжного опрацювання судової практики і літератури як природної і самозрозумілої частини наукової роботи в праві за таких обставин не спостерігається. У деяких невеликих країнах, таких як Латвія чи Естонія, у яких внаслідок меншого розміру країни літератури в принципі бракує, це частково компенсується, з огляду на досягнутий рівень правової культури, *більшою готовністю до самостійного методологічного мислення*. Часте явище в Німеччині, коли студенти обов'язково шукають рішення певної юридичної проблеми в якомусь підручнику, посібнику чи журналі, але не готові самостійно обдумати проблему, тут практично не спостерігається. Натомість, впевненість у своїх власних навичках мислення може викликати потяг зекономити на трудомісткому вивченні аргументації у судовій практиці і в літературі.

3.3.3. Зокрема: використання складних схем розв'язків і перевірок

Одна з головних особливостей німецької юриспруденції полягає у використанні складних, з наукової точки зору правильних схем перевірки розв'язків правових спорів/справ. До найдрібніших деталей продумані «контрольні списки» забезпечують і гарантують ретельність і точне і легко зрозуміле кожному експерту, логічно і догматично узгоджене спрямування ходу думки. На відміну від так званих «гестів» в країнах загального права, вони не обмежуються окремим конкретним питанням. Ці схеми часто використовувалися моїми студентами поза межами занять з розв'язку правових спорів/справ. При практичному використанні за прямим призначенням вони завжди доводять переваги систематичного наукового підходу до розв'язання правових спорів/справ. Саме тому їх часто використовують для підготовки матеріалів для учбових судів (Moot Courts). Особливо вражає студентів можливість ідентифікувати за допомогою схем розв'язків слабкі місця у судовій практиці судів вищих інстанцій. При цьому студенти країн загального права показували більш високу схильність до самостійності і суверенного використання схем, ніж їхні німецькі колеги. А проблема недиференційованої шаблонної «пунктової перевірки» контрольних питань в описанні розв'язку справи/спору не проявляла себе у їхній роботі взагалі.

3.3.4. Описання розв'язку справи/спору, послідовність думок і експертний стиль

Як і їхнім німецьким колегам, студентам у країнах з перехідною економікою так само важко буває утриматись від передчасного описування розв'язку до завершення систематичного ходу думки і формування в уяві повної концепції

розв'язку. Болючі згадки, наприклад, про необхідність видалення цілих розділів вже готового тексту, які пізніше виявляються просто недоречними, за такого поспіху будуть неминучими.

Точна вказівка на правові норми (з відповідним абзацом, пунктом, підпунктом, номером речення тощо) в багатьох країнах з перехідною економікою і по сей день не відповідає стандартам правової культури і, отже, її *слід енергійно і підкреслено уважно тренувати*. Так само формулювання точних і однотипних заголовків нерідко дається важко. Вимога точного опису ходу думок з правильними вступними і підсумковими мовними зворотами, у свою чергу, на практиці була засвоєна доволі легко і безпроблемно. При цьому результат відзначався специфічними конвенціями/звичками/формулюваннями, прийнятими в місцевих університетах і від яких можна було відштовхувались в оволодінні цією технікою.

У німецькомовній юридичній освіті особливий наголос завжди ставиться на *експертному стилі, до якого завжди відчувається великий теоретичний інтерес*. Але для його використання на практиці слід інтенсивно вправлятися.

4 Досвід передачі вимог до формальної структури розв'язку спору/справи

Формальна конструкція навчальних робіт з права відстає сьогодні в багатьох державах, що перебувають на шляху трансформації, від поточних міжнародних стандартів. Почасти це відбувається через нестачу знань, а почасти через відсутність готовності старших викладачів знайомитися зі змістом міжнародних стандартів і займатися їхнім впровадженням. Багато публікацій в наукових журналах або в матеріалах конференцій все ще дотримуються конвенції радянської епохи. Нерідко обов'язкові правила факультетів досі практикують підходи і вимоги, що йдуть врозріз з науковими принципами. У цих умовах складно, але в той же час надзвичайно важливо для передачі техніки і умінь розв'язувати правові спори пробудити усвідомлення необхідності вимог до формального вигляду і структури рішень, що містять розв'язання спору.

4.1 Низьке розуміння значення і важливості формальних вимог до якості роботи

Розуміння важливості формальних вимог до якості наукових робіт є низьким, оскільки обов'язковий характер цих вимог часто залишається просто непомітним. Не кожний розуміє, що формальні вимоги в науці мають іншу функцію, ніж при заповненні формулярів всюдисущої посткомуністичної бюрократії. Тому при ознайомленні з технікою розв'язання спорів слід звертати увагу на особливу важливість *взаємозв'язків принципів точності,*

відповідальності, чесності та легкої орієнтації в науковій роботі. При цьому слід суворо розрізняти між обов'язковими правилами і змінними звичками/конвенціями і обмежувати себе такими вимогами, які є обов'язковими для гарантування науковості розв'язку. В навчальні заняття особливо слід залучати студентів, що вже брали участь у міжнародних учбових судах, тому що вони вже знайомі з фундаментальною важливістю формальних вимог.

4.2 Досвід стосовно окремих формальних вимог

4.2.1. Перевірка орфографії та використання джерел іноземними мовами

У багатьох країнах з перехідною економікою існує тенденція до спотвореного написання місцевих назв/імен без використання діакритичних (*надрядкових*) знаків в іноземних текстах. Причиною цього часто є неправильно зрозумілий погляд і використання англійської мови як загальноприйнятої, у якій такі знаки не використовуються. При цьому випадає з поля зору, що ці знаки часто означають зміну букви, до якої їх використано, а тому їхнє відкидання приводить до того, що навіть лінгвіст не може правильно зрозуміти і вимовити написане ім'я/назву. Крім того, зростає ймовірність плутанини, тому що *вреспі-респіт*, «Муллер» – це не те саме, що «Мюллер», «Ендзіньш» – не «Ендзінс», а «Тунг» не «Зунг». Тому студентам доводиться підкреслювати важливість правильного написання імен в бібліографії і посиланнях. Це ж стосується і їхніх особистих власних імен.

Особливі труднощі постають у випадках складної проблеми *правильного цитування іноземних джерел у власному тексті.* Тут часто навіть обов'язкові факультетські правила цитування містять неправильні специфікації. При цьому коректні правила логічно пояснюють самі себе. Так, наприклад, назва твору в посиланні не повинна бути просто перекладена (адже переклад сам по собі часто вже є інтерпретацією), але переклад слід включати як додаткову інформацію в дужках. Технічні терміни та їхні скорочення, такі як, наприклад, «Стор.», «п. «, «Том», «Вид.» або «вид-во» чи «під ред.» повинні обов'язково слідувати мові тексту, у якому цитується робота, а не мові, якою джерело написано. Адже вони більше не належать до незмінного імені автора або назви роботи. Відповідно, незалежно від мови робіт, можуть бути наведені тільки ім'я, том, сторінка, видання і т.д.. Ці труднощі виникають і в інших країнах, але в країнах з перехідною економікою вони вже досягли такого рівня важливості, оскільки іноземна література відіграє велику роль в процесі розвитку їхнього власного права.

4.2.2. Структура роботи і бібліографія

Особливе значення цілісного, послідовного та прозоро організованого структурування роботи для оцінки її якості та результативності доволі важко пояснити в країнах з перехідною економікою. Відчуття того, що хід міркувань обов'язково відображається в структурі роботи і що таким чином можна виявити і часто виявляються серйозні помилки в роботі вже з першим поглядом на її структуру, має бути сформоване через обговорення їх конкретних прикладів.

Проблема полягає в тому, що в багатьох країнах з перехідною економікою сьогодні звичним є вказувати не тільки літературу, а й правові норми, судові рішення, а також наукові документи, аж до веб-сторінок усіх видів, в бібліографічному переліку. Бібліографія часто неправильно розуміється як свого роду залишковий простір для всіх видів інформації. Це іноді створює враження, що відмінність між науковою літературою і іншими видами документів не має для авторів жодного значення. Тому вимагаються значні зусилля, щоб переконати студентів обмежити бібліографію літературою і створити окремі переліки для законів і судових рішень/судової практики.

4.2.3. Наукове цитування

Найбільшою проблемою і складністю є опанувати вміння наукового цитування. Тут в першу чергу проявляється проблема *лінії при цитуванні*: існує лише слабе уявлення про необхідність підтверджувати написане посиланнями і, відповідно, низька готовність завдавати собі клопотів з правильними вказівками на джерела. В цьому полягає, можливо, найбільша проблема наукової роботи в країнах з перехідною економікою. Проте, практика цитування у студентів (а також, у свою чергу, викладачів), які побували по науковому обміну за кордоном, як правило, є набагато кращою.

Крім того, спостерігається й проблема *поверхового цитування*: вона виражається в тенденції до неточності цитати (без вказівки на конкретну сторінку або на інший спосіб точної ідентифікації місця в тексті) і невідповідності цитування (без очевидного контексту між написаним автором і цитованим джерелом). При цьому великою є спокуса виправдати ненаукову цитату національними правилами чи традиціями.

Викладач повинен активно долучатись до вирішення цих проблем. Він повинен обмежувати студентів обов'язковими правилами цитування та пояснювати причини їхньої необхідності, щоб не перевантажувати готовність студентів учитись. Але до його завдань належить також пояснення важливості дотримання вимог, що існують до екзаменаційних, курсових, домашніх робіт тощо. Перш за все він повинен пояснити, що наукова практика наведення підтверджень є проявом особливої якості юридичних

праць, а наявність достатніх і необхідних підтверджень/доказів підтверджує правоту власних висловлювань, роблячи їх менш спірними. Особлива якість роботи характеризує німецьку модель техніки розв'язання правових спорів/випадків. Той, хто про це постійно пам'ятає, врешті-решт, виявляється готовим і до більш важливої роботи, яка вимагає правильного з наукової точки зору цитування.

Частина 3.

Юридична освіта: зв'язок з практикою та методика

Форми практичних завдань у юридичній освіті України

Доц. Іван Ромащенко, Київ

Підготовка фахівця-юриста має носити не лише теоретичний, але і практичний характер, з тією метою, щоб за результатами отримання вищої освіти фахівець міг ефективно використовувати набути знання на практиці. Практична підготовка фахівця-юриста передбачає, по-перше, роботу під час практичних занять, по-друге, проходження стажування на підприємствах, в установах та організаціях, по-третє, самопідготовку шляхом самостійного виконання певних завдань.

1 Практичне заняття

Практичне заняття проводиться з метою набуття навичок вирішення казусів, інших практичних завдань, на основі загально визнаних методичних прийомів. Під час практичного заняття відбувається безпосередній контакт між викладачем та студентами, а також між студентами. З метою тренування навичок вирішення казусів викладач має заохочувати активність студентів шляхом постановки загальних чи конкретних, відкритих чи закритих питань до доповідачів чи до аудиторії. Викладач має також заохочувати обговорення дискусійних питань, постановку питань студентами, а також критичне ставлення з боку аудиторії до способу вирішення завдань студентами. Вирішення казусів студентами має завжди відбуватись за певними етапами, а саме: (а) правовий аналіз фактичних обставин справи (встановлення

юридичної природи відносин); (б) виявлення правових норм, які регулюють спірні правовідносини; (в) тлумачення і застосування застосовуваного права до спірних правовідносин. За результатами такої роботи в ході практичних занять у студентів тренуються навички відтворення, аналізу та сприйняття усної інформації.

2 Проходження стажування на підприємствах, в установах та організаціях

Проходження стажування на підприємствах, в установах та організаціях передбачає ознайомлення студентів-практикантів з відповідними підходами до організації юридичної роботи та її виконання. Така форма практичної підготовки студентів є універсальною і може включати тренування різних навичок залежно від виду юридичної діяльності, яку здійснює підприємство, установа чи організація: а) вирішення юридичних казусів; б) практична юридична мова; в) навички складання практичних юридичних паперів; г) практичний правовий аналіз; д) підготовка експертних висновків; е) юридичні документи і правила поведінки адвоката при захисті в суді; є) співбесіда з клієнтом і комунікативних навичок; ж) переговори з правових питань; з) посередництво як засіб розв'язання конфліктів¹. Найважливішим аспектом цієї сторони практичної підготовки є отримання студентами загального уявлення про практичну діяльність юриста, адвоката, судді, прокурора, а відповідно і усвідомлення того, які знання їм необхідно отримати для успішного виконання завдань в разі зайняття в майбутньому відповідних посад.

3 Самопідготовка фахівця-юриста

Самопідготовка фахівця-юриста передбачає виконання завдань, визначених планом, узгодженим викладачем, оцінювання виконання самопідготовки і врахування оцінок в модульній, семестровій, річній кваліфікації студента з відповідного предмету. Практична сторона самопідготовки фахівця-юриста реалізується через готування таких документів/матеріалів:

¹ Майданик Р. А. Методический стандарт высшего юридического образования: формы подготовки и компетенции юриста / Р. А. Майданик, В. В. Цюра, И. О. Ромащенко // Альманах цивилістики: Сборник статей. Вып. 6 / под ред. Р. А. Майданика. – К. : Алерта, 2015. – С. 537-545.

3.1 Правовий аналіз судової практики з поставленого питання

Правовий аналіз судової практики – це письмова робота студента, що містить дослідження судових рішень з певного питання. Правовий аналіз судової практики з поставленого питання передбачає аналіз студентом кількох прикладів з судової практики, виявлення неузгодженостей між судовою практикою, законодавством та науковими джерелами, а також формування висновку щодо існуючого правозастосовного підходу і можливих рекомендацій до його коригування.

Судові рішення вказуються з обов'язковим зазначенням назви суду, який видав рішення, дати і номеру справи, а також суті спору. Дослівне переказування змісту рішення не рекомендується, натомість студент має лаконічно відтворити позиції сторін спору, а також мотивувальну і резолютивну частину судового рішення. Аналіз одного рішення не має перевищувати 3-х сторінок А4 (кегель 14, шрифт Times New Roman, полуторний інтервал), об'єктом аналізу мають бути щонайменше 3 судових рішення суду першої, апеляційної або касаційної інстанції, арбітражу (третейського суду) або міжнародної судової установи.

3.2 Довідка за законодавством

Довідка за законодавством – це офіційна відповідь на запит третьої особи щодо змісту законодавства по конкретному питанню. Довідка за законодавством означає окреслення стану правового регулювання у певній сфері із загальною характеристикою джерел права у цій сфері. Довідка має містити чітке питання, на яке надається відповідь, перелік нормативно-правових актів в зазначеній сфері відносин із коротким аналізом змісту останніх, а також висновки у формі відповіді на поставлене питання. Максимальний обсяг довідки за законодавством – 10 аркушів А4, кегель 14, шрифт Times New Roman, полуторний інтервал, відступ 1 см, всі поля – 20 см. Стиль довідки – офіційно-діловий.

3.3 Правовий висновок

Правовий висновок – це офіційна відповідь на запит третьої особи, яка на відміну від довідки за законодавством означає комплексну відповідь на питання, яке цікавить клієнта, з урахуванням не тільки законодавства, але й судової (арбітражної) практики чи інших джерел права. Правовий висновок є більш складним для підготовки документом, ніж довідка за законодавством, оскільки передбачає відповідь студента на певне питання практичного і проблемного характеру із врахуванням усіх необхідних аспектів правозастосування, що певним чином стосуються питання. Мінімальний обсяг правового висновку має становити 10 аркушів А4, кегель 14, шрифт

Times New Roman, полуторний інтервал, відступ 1 см, всі поля – 20 см. Стиль правового висновку – офіційно-діловий; як і довідка за законодавством правовий висновок не повинен містити емоційно забарвлених чи категоричних виразів.

3.4 Проект вимоги (претензії, листа) щодо виконання зобов'язання

Вимога (претензія, лист) щодо виконання зобов'язання використовується при досудовому врегулюванні спору, а тому студентам також корисно тренувати свої вміння щодо підготовки документів, які використовуються на цьому етапі, зокрема, щодо включення до змісту таких документів положень, які б стимулювали боржника до виконання зобов'язання, використання певних психологічних прийомів та переконливості при написанні документів.

3.5 Позовна заява чи відзив на позовну заяву

Позовна заява – це процесуальний документ, що є підставою для відкриття провадження у цивільних та господарських справах. Позовна заява, залежно від того, в якому процесі вона подається, має відповідати усім вимогам, визначеним Цивільним процесуальним кодексом України або Господарським процесуальним кодексом України. Позовна заява має бути написана грамотно, логічно та переконливо, з використанням джерел законодавства та судової практики.

Відзив на позовну заяву – це процесуальний документ, що виходить від відповідача у справі та спростовує вимоги, викладені у позовній заяві. Як і позовна заява, відзив має відповідати вимогам, зазначеним у процесуальному законодавстві, а також правильно, логічно і переконливо доводити позицію, протилежну тій, яка вказана у позовній заяві.

3.6 Апеляційна (касаційна) скарга

Апеляційна (касаційна) скарга – це процесуальний документ, який є підставою для порушення відповідно апеляційного або касаційного провадження. Апеляційна (касаційна) скарга оформлюється та викладається у відповідності до вимог Цивільного процесуального кодексу України або Господарського процесуального кодексу України, залежно від того, в якому процесі її подано. В апеляційній (касаційній) скарзі не можуть підніматись питання доведення фактичних обставин, а лише йде мова про (помилкове) застосування правових норм судом (судами) попередніх інстанцій.

3.7 Проект судового (арбітражного) рішення

Судове (арбітражне) рішення – це процесуальний документ, що є результатом розгляду справи в суді першої або апеляційної інстанції або у арбітражі (третейському суді). Зміст судового (арбітражного) рішення повинен відповідати вимогам законодавства або правилам арбітражного розгляду, за якими прийнято таке рішення. В рішення мають бути враховані позиції сторін, надана їм правова оцінка, а також сформульовано висновки і встановлено фактичні обставини, які за змістом законодавства є підставою для застосування судом (арбітражем) конкретних способів захисту цивільних прав чи охоронюваних законом інтересів.

3.8 Проект заяви про порушення Європейської конвенції з прав людини

Заява про порушення Європейської конвенції з прав людини – це процесуальний документ, в якому заявник певними фактичними обставинами та аналізом практики Європейського Суду з прав людини обґрунтовує порушення своїх прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Зміст заяви має відповідати вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, бути викладеним зрозумілою та грамотною мовою з посиланням на релевантну практику Європейського Суду з прав людини та законодавство України.

3.9 Договір або його окремі умови (предмет договору, умова про форс-мажор, умова про відповідальність, умова про порядок розрахунків, умова про права та обов'язки сторін, арбітражне застереження тощо)

Договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України). Договір має містити умову про предмет, а також інші умови договору, якими можуть бути права та обов'язки, відповідальність, прикінцеві та перехідні положення. Залежно від типу договору також може містити умови про порядок розрахунків, виконання робіт, надання послуг чи передачі товару. Специфічний зміст характерний для зовнішньоекономічних договорів, в яких слід також передбачати умови про право, що підлягає застосуванню, та орган, який буде вирішувати спір у випадку його виникнення. Студент має підготувати проект договору з максимально детальним визначенням його умов для конкретної ситуації. Підготовка окремої умови договору є завданням полегшеного рівня та відповідно має враховувати положення законодавства, що стосуються конкретного положення договору.

3.10 Довіреність, заповіт, інший акт одностороннього цивільно-правового волевиявлення особи

Довіреності та заповіти є актами одностороннього цивільно-правового волевиявлення учасників цивільних відносин, вимоги до змісту яких наведені в Цивільному кодексі України, а також в деяких підзаконних актах, зокрема, в Порядку вчинення нотаріальних нотаріусами України, затвердженому наказом Міністерства юстиції України. Студенти повинні підготувати проекти таких документів з урахуванням вимог законодавства, а також для максимального забезпечення інтересів особи, для якої складається такий документ.

3.11 Акт органу управління юридичної особи (наказ директора, протокол загальних зборів учасників, спостережної ради тощо)

Актами органів управління юридичних осіб залежно від організаційно-правової форми юридичної особи можуть бути наказ директора, протокол загальних зборів учасників, протокол засідання правління, спостережної ради, ревізійної комісії чи іншого органу управління в товаристві (установі). Такого характеру документ має бути складений з дотриманням вимог корпоративного законодавства, а також з урахуванням інтересів клієнта. Документ повинен мати досконалу форму, мова документу має бути грамотною та термінологічно виваженою.

4 Висновок

Підготовка таких документів як позовна заява, відзив на позовну заяву, апеляційна (касаційна) скарга, судове (арбітражне) рішення, а також заява про порушення Європейської конвенції з прав людини відноситься до завдань підвищеної складності і, як правило, має здійснюватись в колективній формі за участю двох чи більше студентів. Необхідною передумовою постановки таких завдань є надання студентам достатньої кількості фактів і матеріалів. Виконання такого характеру завдань може бути тривалим по часові і передбачати декілька етапів виконання, наприклад, на першому етапі одна група студентів готує позовну заяву, потім інша група готує відзив на позовну заяву, далі третя група студентів готує арбітражне рішення, потім відбувається підготовка апеляційної скарги і т.д. – за таких обставин у справі може прийняти участь велика кількість студентів. При цьому викладач має змогу ознайомлюватись із матеріалами на кожному з етапів та відповідним чином їх оцінювати.

Підготовка таких документів як договір, певна умова в договорі, довіреність, заповіт, інший акт одностороннього цивільно-правового

волевиявлення особи або акт органу юридичної особи також відноситься до завдань підвищеного рівня складності, оскільки передбачає комплексне оволодіння студентом тематикою, але, як правило, виконується не колективно, а одноосібно студентом.

Викладачем можуть передбачатись інші форми самопідготовки або поєднуватись вищезазначені для поглибленого та усестороннього опанування студентами певної теми. Важливим є також комбінування викладачем завдань, які передбачають тренування навичок як індивідуальної роботи, так і колективної.

Юридична освіта спрямована на практику: використання правової допомоги студентів та судових дебатів в адміністративному праві

*Проф. д-р Томас Манн, Геттінген, та дипломований юрист Гелен
Вінандс, Геттінген*

1 Студентська правова допомога

1.1 Ідея та концепція

Проект так званої «Студентської правової допомоги», який відомий також під назвою «Юридична клініка» («Law Clinic» або «Legal Clinic») передбачає, що студенти юридичних факультетів під керівництвом кваліфікованого юриста надають безоплатну правову консультацію клієнтам з різних правових питань. І таким чином можуть застосувати отримані під час навчання знання на практиці. Цей освітній метод було розроблено в США і дотепер підтримується в усій Європі¹. У Німеччині функціонує на сьогодні понад 30 різноманітних юридичних клінік, які об'єднані у Федеральну спілку студентських юридичних консультантів². Ця діяльність здійснюється на підставі § 6 Закону «Про надання юридичних послуг», який вступив в силу у 2008 році. Відповідно до нього правову допомогу можуть надавати навіть

¹ *Kotyba*, Law Clinic and Student Practice Rules, German Journal of Legal Education, 32 (33).

² *Hannemann/Dietlein*, Studentische Rechtsberatung und Clinical Legal Education in Deutschland. – S. 79 ff.

особи, які не мають ліцензії на зайняття юридичною практикою, але консультують під керівництвом адвоката або особи, яка має право на обіймання посади судді. Відповідним чином повинна забезпечуватись якість та правильність консультації. Інша передумова полягає у тому, що консультація повинна бути безоплатною, тобто вона не спрямована на отримання прибутку, причому рішення щодо відшкодування додаткових витрат, а також прийняття інших видів соціальних бонусів ухвалюється з точки зору їхньої «користі для громадськості» (з лат. «pro bono»)³.

У Німеччині студентські проекти з надання юридичних консультацій мають значну кількість організаційних та змістовних відмінностей. Тоді, коли в одних клініках відбувається спеціалізація у правових питаннях у сфері соціального та кримінально-виконавчого права або надаються консультації виключно молодим підприємцям та стартапам⁴, інші юридичні клініки допомагають студентам у вирішенні «повсякденних юридичних питань». Особливо так звані «Юридичні клініки з питань біженців», які спеціалізуються на праві надання притулку та праві іноземців, у зв'язку із зростаючою кількістю біженців все більше набувають популярності. При цьому слід зазначити, що внаслідок складності проблем та можливих правових наслідків для тих, хто звернувся за правовою допомогою, консультація повинна надаватися лише професійними юристами, які мають досвід у цій сфері. Деколи юридичні клініки мають у розпорядженні більш різноманітні інституційні та персональні ресурси, як наприклад, Юридична клініка Буцеріуса, в якій 20 юристів та 20 соціальних співробітників Євангелістичної благодійної організації з надання допомоги у місті Гамбург консультують щодо юридичних питань⁵.

1.2 Правова допомога студентів в Геттінгені

У 2011 році в Геттінгені два активних студенти Університету Георга-Августа вперше ініціювали надання правової допомоги. Для цього вони звернулись до благодійної організації «Пункт надання допомоги (здебільшого продуктами харчування) для малозабезпечених м. Геттінген» («Göttinger Tafel» – далі Пункт надання допомоги м. Геттінген), яка надавала безпритульним та тим, хто потребує допомоги, продукти харчування, які їм пожертвували супермаркети або м'ясні лавки. Для того, щоб ці соціально уразливі верстви населення, які мають явні проблеми правового характеру з орендодавцями або адміністративними закладами, змогли краще розібратися зі своєю

³ Vgl. *Vogler*, Unterschiede und rechtliche Problemfelder bei hochschulinterner und –externer Beratung, 12 (15).

⁴ Vgl. *Hannemann/Dietlein*, Studentische Rechtsberatung und Clinical Legal Education in Deutschland. – S. 39.

⁵ www.law-school.de/deutsch/lehre-forschung/law-clinic/projektueberblick-erfolge, zul aufgerufen am 15.02.2016.

правовою ситуацією, вони можуть безоплатно отримати допомогу від студентів. Ті, хто потребує консультації, мають можливість прийти до приміщення Пункту надання допомоги м. Геттінген кожного тижня у години прийому без попереднього запису та поділитися на місці своєю правовою проблемою. При цьому вони не повинні обмежуватися певними галузями права. Якщо справу не можна вирішити цілком протягом першої консультації, яка триває близько 30 хвилин, та виникає потреба у залученні адвоката для здійснення подальших правових заходів, клієнтам призначаються фахові адвокати й надаються можливості для правового захисту під час надання консультацій та допомоги у веденні судового процесу. Інколи трапляються випадки, коли клієнти бажають отримати подальші консультації з метою обговорення розвитку справи або з'ясування можливостей вирішення інших правових проблем. Надання консультацій з таких питань виключається, особливо не допускається представництво студентами в суді. Прямо на місці можуть застосовуватися найпростіші заходи захисту як, наприклад, формулювання або складання протесту або заяви на звільнення.

Проект щодо студентської правової допомоги у Пункті надання допомоги м. Геттінген покликаний надати соціально незахищеним верствам населення максимально дешеві послуги. Психологічний бар'єр пошуку адвоката та великий страх фінансових витрат, які часто мають місце у таких ситуаціях, призводять до того, що клієнти, швидше за все, будуть задоволені умовами, які склалися, замість пошуку правової консультації чи поради, оскільки вони не можуть повною мірою оцінити законність заходу, який було вжито проти них. Навіть той факт, що консультація відбувається у звичному оточенні Пункту надання допомоги м. Геттінген, де люди, попри інше, отримують продукти харчування, додатково формує у клієнтів довіру. Незалежно від успішності правової заяви на практиці, їх почули та серйозно займаються їх справою. Багато студентів бажають після першої консультації надавати подальшу безоплатну допомогу, а тому під час літніх канікул вони можуть надавати консультації клієнтам Пункту надання допомоги м. Геттінген. Через існування постійної можливості отримання допомоги у клієнтів Пункту надання допомоги м. Геттінген виникає тверда впевненість, що вони не залишаться на одинці зі своїми проблемами.

1.3 Збільшення пропозиції консультацій з боку студентів університету

Із 2015 року студенти почали пропонувати більше консультацій для потребуючих допомоги Пункту надання допомоги м. Геттінген, а також студентів Університету Геттінген (як правило, малозабезпечених). Причиною для цього є значний попит з боку студентів, які самі бажають надавати консультації. Під час проведення однієї консультації вимагається присутність не більше двох студентів, адже наявність багатьох людей може відлякувати

клієнтів, оскільки їм буде важко довіритися консультантам. Через збільшення пропозиції існують і інші зустрічі з клієнтами, які потребують допомоги з юридичних питань. На таких зустрічах одні студенти надають консультації іншим студентам. Причому в таких випадках вимагається присутність юриста, якого найняв університет і який отримує винагороду за свою діяльність. Мінімум 30 % студентів потребують консультації під час навчання, тому не дивно, що така пропозиція підтримується іншими студентами⁶, і щотижня регулярно проводяться прийоми. Незначна реклама в університеті та в Інтернеті допомогли швидко розповсюдити можливість безоплатної правової допомоги серед студентів, хоча у більшості випадків ця інформація передавалася із уст в уста. Загалом правова допомога студентам функціонує таким же чином, як і в Пункті надання допомоги м. Геттінген, з тією різницею, що студенти, які потребують допомоги, повинні заздалегідь подати заявку на прийом з метою уникнення в подальшому очікувань та кращого планування самої зустрічі. Від клієнтів Пункту надання допомоги м. Геттінген такого не вимагають.

Певна різниця простежується у застосуванні галузей права. У більшості випадків під час консультації клієнтів Пункту надання допомоги м. Геттінген першочергово вирішуються соціальні проблеми. У зв'язку з цим студенти часто стикаються з трудовим правом та правом надання матеріальної допомоги. Порівняно з іншими юридичними клініками, які обмежують своїх стажерів-консультантів цивільним правом, у нас відсутні будь-які обмеження з надання консультацій. Тому юридична допомога може навіть надаватися для вирішення проблем у сфері кримінального права. Виключається консультація при спорах проти самого університету, оскільки він не фінансує такий проект.

1.4 Емпіричний досвід – перевага для студентів

З моменту заснування кількість студентів, які надають консультації, постійно збільшується. На сьогодні у проекті задіяно понад 200 студентів, і попит зростає. Консультація стає в пригоді не тільки для тих, кого консультиють, а й для студентів, які на початкових стадіях починають тренувати найважливіші прийоми спілкування з клієнтами і таким чином отримують досвід для здійснення подальшої професійної діяльності. Завдяки спілкуванню з клієнтами та розробці вирішальних правових висновків студенти, яким, зазвичай, під час навчання в університеті презентують готові, вже вирішені справи, розвивають навички спілкування. Під час живої бесіди вони повинні самі вирішити, які аспекти є важливими у справі. Завдяки емоційному аспекту консультації, при якому студентам часто доводиться стикатися з надзвичайно важкими правовими питаннями та ситуаціями, у яких перебувають клієнти,

⁶ *Ortenburger*, Beratung von Bachelorstudierenden in Studium und Alltag. – S. 53.

вони поглиблюють соціальні компетенції. Контакт із соціально незахищеними верствами населення та їх проблемами дає змогу студентам подивитися під іншим кутом зору на суспільство за стінами університету. А це – ще одна цінна складова у процесі виховання кваліфікованих юристів.

Відгуки про консультуючих студентів здебільшого позитивні. А переживання щодо високих очікувань з боку клієнтів швидко проходять. Окрім того, студенти не знають, хто з якою проблемою звернеться за консультацією і не можуть відповідним чином підготуватися. У зв'язку з цим перед студентом першочергово постає завдання виокремити з усієї сукупності наданої під час розмови з клієнтом інформації ті факти, які мають значення для справи. Якщо студент не знає, як чинити далі, йому на допомогу приходить досвідчений юрист. Після закінчення консультації у студентів, які надають правову допомогу, з'являється можливість у приватній розмові з юристом далі обговорити справу, поставити запитання або отримати оцінку власної роботи. Загалом під час надання студентської правової допомоги складається виграшна ситуація, коли реалізується концепт «користі для громадськості».

1.5 Іспит як головна кваліфікація

З 2013 року проект визнано також головною кваліфікацією в Університеті Геттінген через його соціальну компетентність, яку можна одержати під час роботи з тими, кому потрібна консультація. Для закінчення навчання на Юридичному факультеті слід успішно пройти обов'язкову кваліфікацію. Вона спрямовується на надання студентам за межами звичайних лекцій певної компетенції, що знадобиться їм у юридичній професії. Окрім надання правової допомоги студентам пропонуються такі заходи як, наприклад, медіація та складання договорів, або курси, що допомагають ознайомитися з іншою правовою системою та її термінологією.

Результат, якого повинні досягти студенти для отримання обов'язкової кваліфікації, полягає не тільки у проведенні приблизно двогодинної консультації, що надається одноособово або в парі з однокурсником. Сюди належить насамперед участь у вступному заході з нагоди початку семестру, на якому роз'яснюють цілі та вимоги навчального процесу. По його закінченню студенти обов'язково повинні подати заявку на участь у відповідних заходах, семінарах тощо.

Після проведення учасниками консультації слідує заключний усний екзамен. Під час його проведення кожен учасник групи, в яку входять від п'яти до восьми осіб, повинен зробити доповідь про справу, з якої було надано консультацію. Доповідь має складатися з трьох частин та представлена у максимально вільній формі. Вона повинна містити фактичні обставини, правову оцінку її процесуальні моменти. Після закінчення доповіді ті, хто ще складає іспит, а також два присутніх юристи можуть

ставити запитання доповідачу. Для інших учасників групи доповідь також може стати корисною, а доповідач додатково тренується у виголошенні промов перед групою, що під час повсякденного навчання на Юридичному факультеті відбувається дуже рідко. Через різноманітність обставин справи, які презентуються, ступеня важкості, обсягу та способів представлення матеріалу майже неможливо оцінити кандидатів, порівнюючи їх один з одним. Тому від системи оцінювання за балами відмовляються, а іспит оцінюється за шкалою «складено» або «не складено».

Вибір студентів, які можуть надавати консультації, в основному залежить від їх участі в інформаційному заході. Таким чином забезпечується можливість участі кожного за умови достатньої кількості консультаційних прийомів. Відповідно, чіткі критерії відбору відсутні. Бажаною є участь лише з третього чи четвертого семестру, оскільки з цього часу вже є мінімальні необхідні знання з адміністративного права, які можуть стати у пригоді в процесі вирішенні справ в Пункті надання допомоги м. Геттінген, де на порядку денному постають проблеми з адміністративними закладами та державними органами.

Проте концепція надання правових консультацій може належати не лише до головної кваліфікації, а й слугує прикладом так званого «практичного навчання» («Service Learning»), яке набуло актуальності в Університеті Геттінгена з 2015 року. Воно означає, що отримані під час навчання знання застосовуються на практиці та використовуються у громадській діяльності.

1.6 Ризики відповідальності

Незважаючи на компетентний та досвідчений супровід юриста може виникнути ситуація, як і при будь-якій консультації юриста, коли клієнту заподіється шкода через надання неправильної консультації. Навіть якщо такі випадки не траплялися під час спільної діяльності з надання правової допомоги студентами Геттінгена, настання відповідальності повинно знаходити регулювання з метою захисту студентів від вимог клієнтів щодо відшкодування шкоди. Водночас не можна залишити без захисту клієнта у випадку, коли він покладається на правильність консультації, і коли йому завдається шкода тому, що, приміром, його не було поставлено до відома щодо завершення строку відповідних термінів. Можна передбачити можливість надання консультації лише з тих правових питань, ціна яких не перевищує суми 750 євро. У разі ж заподіяння шкоди ці кошти відшкодовуються із засобів проекту. Проте таких обмежень проектом Геттінгена не передбачено. З метою гарантування того, що за надану юридичну консультацію студента не буде притягнуто до юридичної відповідальності у будь-якому порядку, за потенційні випадки нанесення шкоди передбачено страхування професійної відповідальності юриста, який супроводжував консультацію, на підставі абз. 1 реч. 1 § 51 Положення «Про

федеральних юристів». При цьому слід звернути увагу, що оскільки клієнти свідомо прийняли рішення про отримання юридичної консультації і скористалися безоплатною послугою, малоімовірним є факт звернення до суду із вимогою можливого відшкодування шкоди⁷.

2 Судові дебати

2.1 Ідея та концепція судових дебатів

Як і в інших університетах Німеччини, в Університеті Георга-Августа м. Геттінген юридичні знання надаються шляхом викладання матеріального та процесуального права. Передусім молоді спеціалісти критикують відсутність зв'язку з практикою. Навіть після успішної здачі першого державного іспиту практиканти достатньо не підготовлені до юридичної реальності за стінами університету.

Разом з тим теорію та практику можливо поєднати. Поряд із вже представленою концепцією юридичних клінік зростає попит на так звані судові дебати. Мається на увазі відтворене симульоване судове засідання, яке ведуть та розглядають студенти⁸. У вигаданій справі студенти грають ролі різних учасників процесу та в режимі реального часу усі без винятку готують офіційні документи. В кінці відбувається судове засідання, в якому роль суддів також виконують студенти. За кордоном судові дебати є обов'язковою складовою навчання та частково навіть пропонуються на багатонаціональному рівні. Багато років функціонують судові дебати імені Філіпа Джессапа з міжнародного права. Це міжнародне змагання, в якому студенти на декількох етапах виступають один проти одного у фіктивному судовому засіданні на національному та міжнародному рівнях. Навіть у Німеччині судові дебати з міжнародного, кримінального та цивільного права нині розповсюджені. З адміністративного ж права вони є рідкістю.

2.2 Судові дебати з адміністративного права

Оскільки адміністративне право вважається серед студентів сухою та важкозрозумілою галуззю права, можливість навчатися йому у формі ігрового судового засідання зустрічає велику підтримку на юридичному факультеті. Виходячи з цього, у зимовому семестрі 2003/2004 рр. в Університеті Геттінген професор доктор Томас Манн доповнив концепцію судових дебатів, удосконалив її та вперше представив у вигляді «Модельної гри з

⁷ Horn, Studentische Rechtsberatung in Deutschland, JA 9/2013, 644 (648).

⁸ Vgl. auch Hannemann, Praxisleitfaden Moot Courts – Tipps und Tricks zur erfolgreichen Teilnahme, Berlin/Wien/Zürich 2015. – S. 15 ff.

адміністративного права», яка спрямована на навчальні потреби студентів у сфері адміністративного права. Основна мета модельної гри з адміністративного права полягає в наданні студентам практичного уявлення про діяльність адміністративних органів та адміністративних судів і відповідним чином досягненні взаємозв'язку між теоретичними знаннями та їх практичним застосуванням. Традиційне університетське викладання правових дисциплін обмежується лише наданням інформації з матеріальним юридичним змістом із врахуванням загальних умов, але тим самим воно затьмарює рамкові умови, за яких ці знання мають практично застосовуватися у майбутній професії, так само, як і разом з тим утворені проблемні моменти під час їх практичної правової реалізації. Упродовж традиційного двоступеневого процесу навчання юристів ця інформація доводиться та відпрацьовується під час проходження практики, яка слідує після першого юридичного іспиту. Враховуючи вимоги до практики, учасники повинні розіграти модельну гру з адміністративної процедури, яка плавно перетікає в адміністративний процес, в звичайних умовах та в режимі реального часу, тобто з дотриманням встановлених у законі форми та строків. Студенти повинні підготувати адміністративні рішення, вироблені на підставі статуту супроводжуючої кафедри, висунути позови, підготувати позови та заперечення на позов, а також судові постанови та скласти судовий вирок – у більшості випадків завдання, які вимагають поряд із освоєнням матеріального права в рамках університетського навчання також навички техніки ухвалення рішень та вироків, які відсутні в університетській програмі.

2.3 Порядок проходження та вимоги

«Модельна гра з адміністративного права» починається та закінчується проведенням судового засідання у вільний від занять час у справжньому залі судових засідань німецького суду, в якому студенти разом грають різні ролі на ігровому судовому засіданні. На початку модельної гри студентів розподіляють на малі групи, які повинні виконати ролі адміністрації, громадян та суду. На підставі складених кафедрою адміністративних актів група, яка представляє адміністрацію, повинна передусім підготувати рішення адміністративного органу. На відміну від традиційного навчання, для розв'язання цього завдання студенти повинні не тільки дати «поглиблену» правову оцінку обставинам справи, а й додатково розділити правову інформацію в документах на ту, що стосується справи, та ту, яка є несуттєвою для її вирішення. Окрім цього, у подальшому вимагається дати практично спрямовану правову оцінку. Це означає, що група, яка представляє адміністрацію, повинна вирішити, чи є в наявності підстави для здійснення повноважень, щоб бути в змозі зреагувати на розвиток актів. При цьому вона має також переконатися у суттєвих складових адміністративного рішення та його структурі (наприклад, формулювання правильного роз'яснення наказу)

та викласти ці знання у дієвому рішенні, яке потім уповноважений співробітник кафедри передасть громадянам. Група громадян повинна потім оцінити фактичні обставини справи та рішення на предмет помилок, висунути зустрічні вимоги та упродовж встановленого в законі строку підготувати заперечення, на яке потім адміністрація знову повинна відповісти шляхом прийняття рішення щодо заперечення у встановленій в законі формі. Тут необхідно звернути особливу увагу на правильне формулювання рішення та представлення аргументів у визначеному порядку. Упродовж встановленого в процесі строку для представлення відхилення заперечення громадяни мають подати позов лише на четвертому етапі. При цьому необхідно, наприклад, звернути увагу на встановлені процесуальні повноваження або правильне формулювання самої позовної заяви, тобто ті моменти, які відсутні у стандартній програмі, а вивчаються лише під час проходження практики. Це однаковою мірою необхідно для групи, яка представляє суд, з метою винесення розпоряджень (наприклад, надання позову відповідачу, вимога надати заперечення проти позову, залучення актів, строки розгляду документів, рішення про залучення до справи, виклики на судові засідання) і для подальшого проведення судового засідання. Під час цього судового засідання (у справжньому суді, у мантії судді) перед студентами ставиться завдання заповнити «сухі» положення адміністративного процесу життєвими ситуаціями. Це досягається шляхом передбачених процесуальних дій (оголошення справи, встановлення присутності, клопотання про допуск доказів, допит свідків, ведення протоколу судового засідання тощо). На засідання допускається громадськість в якості слухачів, чим донині також часто користуються студенти.

Майже завжди під час судового засідання трапляються неочікувані події, які вимагають від студентів швидко змінити свою процесуальну стратегію. Це обумовлює особливий інтерес кульмінації модельної гри. Нерідко студенти повинні були визнати, що успіх процесу, в який вірилося із впевненістю, раптово переставав бути таким через неочікувані показання свідків, або, коли незважаючи навіть на «хороші карти», неправильне подання клопотання наприкінці судового засідання може призвести до додаткових непередбачуваних витрат. Тут постає ще один навчальний момент, який є важливим для молодих юристів, і який неможливо запропонувати під час звичайного навчання: кожний, навіть дуже добре підготовлений процес, можна програти (той, за ким справедливість, зрештою не обов'язково її отримує).

2.4 Попередня підготовка та супровід кафедрою

Проведення модельної гри вимагає від супроводжуючої кафедри великої віддачі «за кулісами». Перший і суттєвий робочий момент – це ґрунтовна підготовка актів, що формують справу, які треба опрацювати. Для цього

залучаються справжні адміністративно-процесуальні та процедурні акти із проваджень Землі Нижня Саксонія. Професор Манн переглядає їх та робить висновок про можливість застосування під час модельної гри. Далі акти, які зазвичай містять 100 сторінок, можуть бути скорочені до 30 сторінок. Мета цього переструктурування – створення для студентів більш зрозумілих обставин, щоб не перевантажувати їх великою кількістю матеріалу. До того ж цей робочий момент означає, що складові частини актів повинні бути побудовані так, щоб студенти мали можливість висунути власні аргументи. Мета сортування актів повинна зводитися до формулювання більшої кількості фактичних обставин, за яких у майбутніх юристів буде більше простору для правових аргументів та незалежного оцінювання судової практики й літератури.

Оскільки йдеться про справжні акти, то під час другого робочого етапу з метою захисту персональних даних треба усунути особисті дані у зроблених копіях. Це означає, що не тільки прізвища осіб, які беруть участь у справі, а й бланки офіційних листів установ, задіяних у справі, ретельно та зі значними зусиллями мають «відбілюватися», щоб згодом бути замінені новими прізвищами та адресами відповідних органів. Окрім цього, у багатьох випадках необхідно, внести додаткові сторінки (наприклад, несправжні написи на актах) для того, щоб спрямувати справу та увагу студентів у необхідному для розробника завдання напрямі. Як і в житті поряд з актами для адміністрації повинні бути складені акти для групи громадян. Вони містять додаткові «приватні» дані, про які адміністрація не знає. Але вони необхідні для того, щоб група громадян могла відповісти на рішення правовим, належним до справи способом, що буде несподіваним для групи, яка представляє адміністрацію.

Після підготовки актів протягом цілого семестру слід здійснювати активне керівництво учасниками. Особливо кафедра повинна постійно перевіряти та оцінювати підготовлені документи, а також контролювати дотримання строків. До підтримки судової групи під час проведення модельних ігор завжди може долучатися суддя адміністративного суду. Це передусім допомагає впевнено представити судові засідання, а також не забути виконати важливі процесуальні дії і таким чином прийняти рішення, яке не буде оскаржене. При підготовці до судового засідання необхідно також провести попередні «брифінги» тих представників кафедри, які під час судового засідання виконуватимуть ролі таких учасників процесу, як свідки.

Проведення та координування зовнішніх переговорів, а також підбиття підсумків та аналіз навчального заходу є важливими та масштабними завданнями, які стоять перед працівниками кафедри під час організації заходу.

2.5 Резонанс серед студентів

Незважаючи на величезні часові затрати, які передбачені для цього надзвичайного та унікального для Німеччини навчального заходу, докладені зусилля минулих років були виправдані, оскільки учасники оцінили модельну гру з адміністративного права «як величезне збагачення юридичної освіти». Причина позитивної оцінки полягала також у виборі цікавих та наблизених до життя тем (санація навколишнього середовища; евакуація транспортного засобу із місця, в якому встановлено тимчасовий дорожній знак, що забороняє паркування; рахунок за надання послуг із вичищення труб; витрати на похорон). Передусім модельна гра надає можливість заповнити традиційні прогалини в юридичній освіті, які неминуче виникають, коли студенти після успішного складання першого державного іспиту виявляються не достатньо підготовленими до юридичної реальності за стінами університету. Завдяки тому, що час від часу вдавалося провести судові засідання у приміщенні Торгової палати в рамках дводенного перебування в ганзейському місті Гамбург, участь у модельній грі з адміністративного права оцінювалася учасниками як «найкращий досвід у сфері юридичної освіти».

Відповідно до положень про освіту щодо першого державного іспиту до уваги береться судова, управлінська та правоконсультативна практика, включаючи при цьому необхідні кваліфікації (§ 2 абз. 1 Закону Землі Нижня Саксонія про підготовку юристів). Із різних причин університетська освіта не завжди повністю відповідає зазначеній освітній меті. Модельна гра з адміністративного права більшою мірою пристосована задовольнити цю освітню потребу і запропонувати учасникам важливі переваги у навчанні та подальшій практичній діяльності. Насамперед акредитація заходу, яка вимагається законом, екзаменаційним управлінням Юридичного факультету для отримання головної кваліфікації свідчить про те, що на сьогодні модельна гра як виключно кваліфікаційний захід набула популярності як серед студентів, так і на факультеті.

Особливо вагомим підтвердженням успіху навчального заходу може бути відзначена винагорода Фонду Університету Георга-Августа, яку професор Манн отримав в 2011 році за проведення судових дебатів. У номінації «Значна участь у викладанні» позитивно оцінюються ініціативи нових концепцій у сфері викладацької та навчальної культури. Право надання пропозицій у цій категорії мали виключно студенти Університету Геттінген.

Юридична освіта у Сполучених Штатах Америки

Тетяна Соколан, Київ

1 Загальні положення юридичної освіти у Сполучених Штатах Америки

1.1 Важливість іноземного досвіду для України

У зв'язку із реформуванням вищої освіти в Україні надзвичайно актуальним виглядає аналіз міжнародного досвіду у цій сфері з метою його можливого запозичення в нашій державі. Як справедливо наголошується в літературі, ознайомлення із зарубіжним досвідом сприяє розширенню наших уявлень про досліджувані правові явища; допомагає подивитися на ту або іншу проблему з різних сторін; порівняти власні здобутки зі здобутками зарубіжних колег; не витратити час на розв'язання тих проблем, які вже знайшли вирішення на сторінках закордонних видань¹. Тому пропонуємо розглянути практику Сполучених Штатів Америки у сфері підготовки юристів.

¹ Мельник Р. С. Адміністративно-господарське право як структурний елемент системи адміністративного права: зарубіжний досвід та національні особливості / Р. С. Мельник // Право і Безпека. – 2010. – № 2. – С. 55–59.

1.2 Доступ до юридичної освіти в США

Юридична освіта в цій країні отримується на Юридичних факультетах, які мають назву «школи», різних державних та приватних університетів. На сьогодні існує 185 юридичних факультетів, в яких викладають біля 2000 професорів. Ці факультети фінансуються за рахунок оплати за навчання, благодійних внесків випускників, а у публічних навчальних закладах (ті, які перебувають у власності штату) за рахунок грантів, які надаються легіслатурами штатів. Особа може вступити на юридичний факультет після закінчення коледжу, в якому вона отримувала ступінь бакалавра. Прийом на навчання здійснюється за результатами високих балів у дипломі та успішного складання стандартного тесту (вступного тесту юридичного факультету LSAT). Цей тест не містить питань з права, а спрямований на виявлення в абітурієнтів навичок розуміння тексту, вміння робити логічні висновки із прочитаного матеріалу та обґрунтовувати свою позицію. В провідних університетах конкурс на юридичний факультет може складати від 5000 заяв на 170 місць. Окрім цього, витрати на навчання є ще однією проблемою, з якою стикаються абітурієнти, оскільки освіта в Сполучених Штатах Америки є платною. В найпрестижніших навчальних закладах плата за один рік навчання може складати 50000 доларів США і вище. Враховуючи той факт, що навчання триває три роки, стає зрозумілим, що не кожний абітурієнт може дозволити собі покрити витрати на навчання. Тому для обдарованих студентів юридичний факультет запроваджує стипендії. Велика увага звертається на рейтинг юридичного факультету, оскільки навчання у топовому навчальному закладі є запорукою майбутньої роботи в найкращих юридичних фірмах та на інших престижних посадах юридичного профілю.

1.3 Особливості юридичної освіти в США

Незважаючи на те, що юридичні факультети готують випускників до різноманітних юридичних професій, в усіх навчальних закладах викладаються загальнообов'язкові базові дисципліни. До них належать правова грамотність (*legal research and writing*), контракти (аналог українському цивільному праву), делікти (належать до сфери приватного права), цивільний процес, кримінальне право, конституційне право, адміністративне право, етика, бізнес організації, доказування. Усі інші дисципліни обираються студентами самостійно.

Особливістю юридичної освіти США є її практичне спрямування. Викладання усіх курсів здійснюється на прикладах конкретних справ. Варто відзначити, що у навчальному процесі відсутній поділ занять на лекції та семінари. Студенти повинні готуватися до кожної пари шляхом ознайомлення із декількома судовими справами. В середньому студент на кожну дисципліну повинен прочитати мінімум 50 сторінок. На парі

прочитаний матеріал обговорюється з викладачем, який ставить дискусійні питання. Такий метод викладання має назву метод Сократа. Під час розгляду справ викладач звертає увагу на такі елементи як факти справи, сторони, предмет спору, вирішення справи, її обґрунтування (reasoning), правило із справи (rule), позиція суду, позиція захисту, позиція обвинувачення, докази, які були подані сторонами. Після цього викладач намагається з'ясувати позицію студентів до рішення, які повинні його аргументувати².

В кінці кожного курсу студенти складають іспит, який у більшості випадків є письмовим. Студентам надаються фактичні обставини справи, які вони повинні проаналізувати, виявити предмет спору та вирішити його, використовуючи наявні підручні матеріали. Відповідь повинна містити такі елементи: постановка проблеми (визначення предмету спору); зазначення правил, які вирішують аналогічні ситуації із поясненнями; застосування цих правил до обставин справи, яка розглядається, та висновок³. У більшості випадків іспит триває 3 години. Хоча деякі викладачі практикують форму іспиту на дому (take-home exam). Він полягає в тому, що студент отримує декілька завдань, які він повинен вирішити протягом 24 годин. На мою думку, така форма контролю є найважчою, оскільки у викладача існують великі надії на правильну розгорнуту відповідь студента. Зазвичай вона повинна передбачати ґрунтовний аналіз наданої фабули та її правильне вирішення. Отже, як бачимо, навчання побудовано таким чином, що студенти отримують не тільки теоретичні, але й практичні навички вирішення справ. Для закінчення навчання на Юридичному факультеті студент повинен отримати 83 кредити, що дає йому право отримати диплом юриста (Juris Doctor).

2 Кваліфікаційний іспит

Проте не можна вважати на цьому етапі процес навчання завершеним, оскільки закінчення Юридичного факультету надає право особі працювати лише помічником юриста. Навчання в магістратурі також ніяким чином не впливає на посаду. Особи вступають на магістерську програму для отримання знань в певній галузі права (страхування, міжнародний комерційний арбітраж, права людини тощо). Для того ж, щоб представляти інтереси клієнтів в суді, займати посаду судді чи прокурора особа повинна скласти юридичний іспит (American Bar Exam), який має свої особливості для кожного штату у зв'язку з відмінностями у законодавстві. На підставі статистичних даних у більшості штатів юридичний іспит успішно складають

² Гордон Р. У. Юридическое образование в США: истоки и развитие / Р. У. Гордон // Вопросы демократии. – 2002. – Т. 7. – № 2. – С. 6-12.

³ Neumann R. K. Legal Reasoning and Legal Writing: Structure, Strategy and Style / R. K. Neumann. – 6th ed. – Walters Kluwer : Law and Business, 2009. – 520 p.

від 50 до 80 відсотків кандидатів⁴. Разом з тим здача іспиту в одному штаті не дозволяє займатися практичною діяльністю в іншому. Лише деякі штати можуть визнавати сертифікат про здачу юридичного іспиту іншого штату, наприклад Вашингтон. Іноземні студенти, які закінчили магістратуру в одному із американських університетів, мають право скласти юридичний іспит лише у деяких штатах, наприклад Нью-Йорк та Каліфорнія.

Іспит складається із трьох частин. Перший етап спрямований на перевірку знань юридичної етики. На практиці це найлегша частина іспиту. На другому етапі кандидати повинні вирішити тести, які перевіряють знання теоретичної частини. На третьому етапі звертається увага на практичні здібності, оскільки майбутні юристи повинні вирішити практичні фабули. Варто відзначити, що під час складання іспиту заборонено використовувати будь-які підручні матеріали. Із цього випливає, що кандидати повинні запам'ятати великий обсяг матеріалу і вміти його застосовувати на практиці.

Таким чином, на відміну від України у Сполучених Штатах Америки відсутня дворівнева підготовка юристів за кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «магістр». Це пов'язано з тим, що на юридичний факультет, особа вступає після закінчення коледжу, в якому вона здобула рівень бакалавра. У більшості випадків до магістратури вступають іноземні студенти, що дає їм право скласти юридичний іспит.

3 Вплив Американської асоціації юристів на професію юриста

3.1 Загальна інформація про Американську асоціацію юристів

Особливу увагу необхідно звернути на роль і вплив Американської асоціації юристів (American Bar Association) на професію юриста. Вона є загальнонаціональною організацією представників юридичних професій у Сполучених Штатах Америки. Її членами є практикуючі адвокати, судді, судові адміністратори, викладачі, юристи на державній службі, практикуючі юристи, студенти юридичних факультетів. Американська асоціація юристів (далі – ААЮ) відіграє важливу роль у визначенні етичних принципів професії шляхом розповсюдження своїх «Норм професійної поведінки», але важливим її завданням є здійснення акредитації юридичної освіти на всій території США⁵.

⁴ Гордон Р. У. Юридическое образование в США: истоки и развитие / Р. У. Гордог // Вопросы демократии. – 2002. – Т. 7. – № 2. – С. 6-12.

⁵ American Bar Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.americanbar.org/aba.html>.

3.2 Акредитація юридичних факультетів

Це означає, що підготовку юристів може здійснювати лише той юридичний факультет, який було акредитовано ААЮ. Здійснення цієї функції покладається на Раду Секції ААЮ з питань юридичної освіти та прийому в адвокатуру, яка є визнаним Міністерством освіти США органом із акредитації програм з підготовки юристів. Рада складається із 21 особи, які мають право вирішального голосу. Із них 10 осіб повинні бути деканами та викладачами юридичних факультетів. Інші члени Ради – це судді, практикуючі адвокати, один студент і не менше трьох представників громадськості, які не є юристами і співробітниками юридичних факультетів.

Встановлена Радою процедура акредитації юридичних факультетів повинна забезпечувати всесторонню та ретельну оцінку кожного факультету і того, як він дотримується Стандартів із акредитації юридичних факультетів. Ці Стандарти встановлюють вимоги до навчальних планів, професорсько-викладацького складу, прийому студентів на навчання, бібліотек та матеріально-технічної бази. Вони є предметом частого перегляду з метою забезпечення орієнтації на питання, які мають першочергове значення для надання якісної юридичної освіти⁶. Рада надає можливість деканам та викладачам юридичних факультетів, президентам університетів, керівникам колегій і судів, а також іншим особам надавати зауваження та рекомендації, які спрямовані на покращення юридичної освіти.

При здійсненні нагляду за юридичними факультетами Раді допомагає Акредитаційний комітет Секції з питань юридичної освіти і прийому в адвокатуру, який має такий же склад як і Рада. Він розглядає доповіді ААЮ щодо акредитованих факультетів і заяви на акредитацію від юридичних факультетів з метою перевірки їх відповідності вимогам Стандартів.

4 Рекомендації для України

Із зазначеного випливає, що на відміну від України акредитація юридичних факультетів здійснюється у Сполучених Штатах громадською організацією, яка визнається Міністерством освіти на федеральному рівні. На мою переконання, такий досвід є корисним для запозичення в Україні, оскільки перевірку на відповідність юридичного факультету певним стандартам повинні здійснювати професіонали, які мають практичний досвід роботи у сфері юриспруденції. Асоціація юристів є добровільним об'єднанням, а це означає, що її членами у більшості випадків є професіонали віддані своїй справі, які бажають покращити юридичну професію, вивести її на новий рівень. Саме такі особи мають право визначати стандарти юридичної освіти.

⁶ Сиберт Дж. А. Ассоциация американских юристов и юридическое образование в Соединенных Штатах / Дж. А. Сиберт // Вопросы демократии. – 2002. – Т. 7. – № 2. – С. 13-18.

В нашій країні також функціонує Українська асоціація юристів, але, на жаль, вона не має такого впливу на юридичну освіту та професію як аналогічна організація у Сполучених Штатах Америки. Тому замість запровадження в Україні державного органу із питань контролю за якістю освіти доцільно цю функцію передати громадським організаціям за певним спрямуванням, які користуються авторитетом серед практикуючих юристів та наукового персоналу.

Література

- Мельник Р. С. Адміністративно-господарське право як структурний елемент системи адміністративного права: зарубіжний досвід та національні особливості / Р. С. Мельник // Право і Безпека. – 2010. – № 2. – С. 55–59.
- Гордон Р. У. Юридическое образование в США: истоки и развитие / Р. У. Гордог // Вопросы демократии. – 2002. – Т. 7. – № 2. – С. 6-12.
- Neumann R. K. *Legal Reasoning and Legal Writing: Structure, Strategy and Style* / R. K. Neumann. – 6th ed. – Walters Kluwer : Law and Business, 2009. – 520 p.
- American Bar Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.americanbar.org/aba.html>.
- Сиберт Дж. А. Ассоциация американских юристов и юридическое образование в Соединенных Штатах / Дж. А. Сиберт // Вопросы демократии. – 2002. – Т. 7. – № 2. – С. 13-18.

Результати проведення українсько-німецького семінару «Європеїзація юридичної освіти в Україні»

Катерина Утченко, Київ

1 Інформація про семінар

1.1 Дата та місце проведення семінару, учасники

17-18 листопада у місті Геттінген (Німеччина) відбувся семінар на тему «Європеїзація юридичної освіти в Україні». Організаторами даного заходу стали Федеральне міністерство освіти та досліджень Німеччини (Bundesministerium für Bildung und Forschung, BMBF), Геттінгенський університет імені Георга-Августа (Georg-August-Universität), Центр німецького права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Громадська організація «Українсько-німецький правознавчий діалог».

Активну участь у обговореннях та дискусіях на семінарі з німецької сторони взяли Michael Schlicht, Prof. Dr. Torsten Kober, Prof. Dr. Thomas Mann, Dr. Bernhard Schloer, Prof. Dr. Dr. h.c. Dietrich Rauschnig, Prof. Dr. Thomas Schmitz, Prof. Dr. Bernd Heinrich та інші. Зі сторони України доповіді на найбільш актуальні теми представили Сергій Мосьондз, Дмитро Лученко, Роман Майданик, Іван Ромашенко, Тетяна Соколан.

1.2 Порядок проведення семінару

Семінар тривав два дні, за які учасники мали можливість детальніше дізнатись про досвід Німеччини у побудові системи освіти, про політичні пріоритети та європейські цінності у підходах до надання якісних освітніх послуг. Таким чином, семінар на тему «Європеїзація юридичної освіти в Україні» став черговим заходом Центру німецького права та ГО «Українсько-німецький правознавчий діалог», спрямованим на реалізацію мети реформування юридичної освіти в Україні.

На початку семінару про загальну систему юридичної освіти в Німеччині розповів представник Федерального міністерства освіти та досліджень ФРН. Міхаель Шліхт (Michael Schlicht) зазначив, що юридичний факультет Геттінгенського університету для проведення цього заходу обрано не випадково. Геттінгенський університет імені Георга-Августа густа - найповажніший університет Німеччини. Але найважливіше те, що саме Геттінген розвивається як основний та найголовніший центр наукових досліджень з напрямків європеїзації. Враховуючи це, а також те, що іноземні колеги й досі відчують пануючий революційний настрій в Україні, професори та політичні діячі Німеччини справедливо зазначають, що саме сучасні юристи та студенти юридичних факультетів вищих навчальних закладів є гарантією того, що в країні будуть діяти нові реформи.

Декан юридичного факультету Геттінгенського університету професор Торстен Корбер (Torsten Korber) вказав на особистості, які п'ять років назад започаткували надійну співпрацю між двома університетами та продовжують проводити щорічні спільні заходи, основною метою яких є розвиток та покращення юридичної освіти. Так, під керівництвом Романа Мельника (Україна) і Томаса Манна (Німеччина) видано вже не один підручник і не одну збірку наукових праць, які стали поштовхом для нових наукових досліджень як в Україні, так і за її межами. Значна частина даних наукових праць присвячена методологічним принципам освіти в Україні.

Враховуючи це, не випадково напередодні семінару, 9 листопада 2015 року, Міністерством освіти і науки України вперше був проведений круглий стіл з розробки методичних стандартів освіти в Україні. Тому саме ця подія активно обговорювалась на семінарі у Геттінгені, що викликало жваві дискусії та розуміння невідповідності позиції влади думкам науковців.

1.3 Основні акценти семінару

У зв'язку із вищезазначеним, сформувався основні підходи до реформування освіти в Україні.

По-перше, аналіз тих проектів стандартів освіти, які представлені громадськості, показали, що існує надмірне навантаження студентів-юристів дисциплінами неюридичного профілю. У більшості вищих навчальних

закладів України навчальні програми для студентів першого курсу спрямовані на вивчення загальних дисциплін, а вже з другого курсу починається вивчення юридичних дисциплін за різними галузями права. Для прикладу у Німеччині, існує протилежна ситуація, коли вже на самому початку навчання студенти знайомляться із конкретними правовими дисциплінами.

Не менш серйозна проблема виявилась в результаті аналізу літератури, представленої для студентів-юристів – в основі більшості навчальних посібників та підручників лежить радянський підхід. Необхідність розробки нових навчальних матеріалів з врахуванням європейських стандартів і є другим підходом до реформування освіти. До того ж, такі навчальні матеріали повинні включати у себе такі дані, які включатимуть методiku вирішення юридичних казусів. Адже саме неможливість застосовувати отримані теоретичні знання на практиці є глибокою багаторічною проблемою, з якою стикаються випускники та роботодавці.

Окрім цього, на думку представників української науки, потребує оновлення й викладацький корпус. Наразі в Україні склалась ситуація, за якої більшість викладачів поєднують викладацьку діяльність із практикою, що негативно зазначається на якості надання освітніх послуг. Про недоцільність поєднання практичної та наукової діяльності викладачів свідчить досвід Швеції та Литовської Республіки.

Враховуючи те, що існує безпосередній зв'язок між юридичною освітою та юридичною професією, в Україні, на жаль, наявний розрив між потребами юридичної професії і тим, як здійснюється підготовка юристів. В результаті обговорення, учасниками семінару було виділено три основні недоліки підготовки юристів: проблема з розумінням професійних цінностей, професійної етики тощо; невміння застосовувати на практиці здобуті юридичні знання; брак практичних знань і навичок майбутніх юристів.

Проте, можливо, найголовнішою проблемою, з якої власне і витікають усі інші, є відсутність послідовної політики в державі, що має наслідком відсутність єдиних стандартів, невизначеність мети, до якої має дійти юридична освіта. Дана проблема пов'язана із тим, що університети в Україні мають своєрідну автономію, і, відповідно, визначають завдяки цьому різні вимоги та підходи. Більше того, через таку автономію вищих навчальних закладів необхідно не допускати перетворення університетів у сімейні родинні доктрини.

Активно на семінарі обговорювалось й інше питання більш загального характеру, пов'язане із Стратегією реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, розробленим Робочою групою під керівництвом Міністерства освіти і науки України. Окремими складовими цієї Стратегії є: юридична професія і доступ до неї; оцінювання і зміст навчальних програм за циклами; юридична наука; організація навчального процесу та методика викладання. Проте, представниками української науки слушно наголошено на тому, що,

нажаль, у даному документі поза увагою залишились питання доступу до освіти особи, яка вже закінчила навчання. Крім того, в Україні традиційно не сформовано притаманного Німеччині принципу єдиного юриста, що негативно відображається під час здобуття знань при підготовці на окремі юридичні професії – судді, прокурора, адвоката тощо.

У ході проведення даного семінару учасники не оминули і тему міжнародних стандартів в практичній юридичній підготовці та досвід роботи в практичному навчанні в українській та німецькій юридичній освіті. На розсуд німецьких колег було представлено заходи та документи, які викладачі Київського національного університету імені Тараса Шевченка можуть задавати студентам для самопідготовки. А також було проаналізовано досвід американської моделі надання освітніх послуг. Позитивним прикладом у цій західній моделі названо відсутність поділу занять на семінари та лекції; активне обговорення матеріалу, засвоєного вдома самостійно, на заняттях з викладачем; обов'язкове проходження студентами практики в юридичних клініках або органах влади тощо.

Неодноразово багатьма доповідачами було наголошено на надзвичайно важливій ролі Білої книги з реформування української юридичної освіти, що нещодавно була підготовлена та видана спільними зусиллями українських та німецьких колег. І зараз, немає сумніву, що Біла книга сприятиме реформуванню освітнього процесу і дасть новий поштовх у житті наукової спільноти.

2 Підсумки проведення семінару та напрацювання на майбутнє у сфері реформування української юридичної освіти

2.1 Резюме організаторів семінару

У зв'язку із зазначеним, зважаючи на пріоритетне питання реформування сфери науки в Україні, надзвичайно важливою та приємною для нас є позиція представників науки ФРН, які зазначають, що Україна є надзвичайно важливим партнером Німеччини, що пов'язано із тим, що Україна як партнер Європейського Союзу відіграє важливу роль у житті міжнародної спільноти. «Ми цінуємо Україну за те, що вона має багату історію науки і може пишатись цим. Ми відчуваємо, що в Україні досі панує піднесений настрій Революції. Майже рік тому ми наголошували, що Україна має піти новими шляхами в науковій сфері. І ми бачимо результати вже сьогодні», - підсумували свої виступи наші німецькі колеги.

2.2 Результати роботи семінару

Результатами роботи семінару стало підбиття підсумків щодо подальшої співпраці України та Німеччини. Пріоритетними напрямками спільної діяльності визначено:

- вироблення підходів та конкретних пропозицій до формування Єдиного державного стандарту юридичної освіти в Україні. За основу пропонується взяти німецький досвід надання якісних освітніх послуг на основі європейських стандартів та цінностей.
- вироблення єдиної позиції наукової спільноти щодо правової політики стосовно розмежування освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр».
- участь у запровадженні єдиного державного іспиту для юристів на державному рівні. Активна популяризація цієї ідеї шляхом розробки та поширення проектів законів та підзаконних актів.
- запровадження особливої методики вирішення казусів за розробленими схемами і зразками на основі досвіду та авторських методик німецьких колег.
- активізація заходів з популяризації Білої книги з реформування української юридичної освіти шляхом поетапного поширення її змісту серед професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів України.

Список учасників

01. Проф. Павло Берзін, КНУ імені Тараса Шевченка
02. Maria Heidt, Universität Göttingen
03. Prof. Dr. Bernd Heinrich, Universität Tübingen
04. Prof. Dr. Katrin Höffler, Universität Göttingen
05. Dimitri Kessler, Humboldt-Universität Berlin
06. Buket Inalöz, Universität Göttingen
07. Dipl.-Jur. Shaghayegh A. Kian, Universität Göttingen
08. Dipl.-Jur. Manfred J. Klein, MLE, Universität Göttingen
09. Prof. Dr. Torsten Körber, Universität Göttingen
10. К.ю.н. Микола Котенко, КНУ імені Тараса Шевченка
11. Emanuele Leonetti, Universität Göttingen
12. Bastian Lorenz, Universität Göttingen
13. К.ю.н. Дмитро Лученко, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
14. Prof. Dr. Thomas Mann, Universität Göttingen
15. Проф. Сергій Мосьондз, Університет сучасних знань
16. проф. Роман Майданик, КНУ імені Тараса Шевченка
17. Dipl.-Jur. Helen Niemann, Universität Göttingen
18. Проф. Євгеній Петров, Національний авіаційний університет

19. Prof. Dr. Dr. h.c. Dietrich Rauschnig, Universität Göttingen
20. К.ю.н. Іван Ромащенко, КНУ імені Тараса Шевченка
21. Assessor Welf-Thilo Rumann, Universität Göttingen
22. Michael Schlicht, Bundesministerium für Bildung und Forschung, Bonn/Berlin
23. Д.ф.н. Олена Шаблій, КНУ імені Тараса Шевченка
24. Dr. Bernhard Schloer, München
25. Prof. Dr. Thomas Schmitz, Verwaltungshochschule Chişinău, Moldawien
26. К.ф.н. Іван Соїко, КНУ імені Тараса Шевченка
27. К.ю.н. Тетяна Соколан, КНУ імені Тараса Шевченка
28. Evgenij Sokolov, Universität Düsseldorf
29. Тетяна Супрун, КНУ імені Тараса Шевченка
30. Baoqing Tang, Universität Nanjing, China
31. Dipl.-Jur. Kerstin Theil, Universität Göttingen
32. Катерина Утченко, КНУ імені Тараса Шевченка

В збірнику зібрані матеріали конференції, що відбулася 17–18 листопада 2015 р. у місті Геттінген (Німеччина) за фінансової підтримки BMBF. Було обговорено можливості реформування юридичної освіти за західноєвропейським зразком. Саме німецька модель юридичної освіти може слугувати взірцем, адже вона надає студентам можливість вивчати практику правозастосування та акцентує увагу на методах вирішення правових задач, що допоможе відійти від поширеного в Україні абстрактно-описового способу викладання і надасть студентам з автономним типом юридичного мислення можливість підготуватися до практичної юридичної діяльності. Обговорювалися нові підходи, а також перші успіхи та перешкоди в проведенні освітньої реформи. Статті, опубліковані в цьому збірнику українською, публікуються також у додатковому збірнику німецькою мовою.

GEORG-AUGUST-UNIVERSITÄT
GÖTTINGEN

ISBN: 978–3–86395–291–4

Universitätsdrucke Göttingen